

TNT@F

Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat

8. évfolyam I. szám

2018. június

N♀K &
HATAL♀M

ELŐSZÓ

Kedves Olvasó! Íme a *TNTeF: Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 8. évfolyam 1. száma. A tavaszi számban hagyományosan a TNT, a Szegedi Tudományegyetem Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoportja által évente megrendezett, őszi gender konferencián elhangzott előadásokból adunk közre válogatást. 2017-ben konferenciánkat *Nők és hatalom* címmel rendeztük meg. Az elhangzott huszonnyolc előadásból kilencet adunk közre. Reméljük, az eddigiekhez hasonló érdeklődésre talál mostani számunk is.

Az archiválás szempontjára tekintettel, illetve az olvasottság változását nyomon követő olvasóink számára örömmel rögzítem, hogy az *Előszó* írásának pillanatában a folyóirat nyitó oldalán a számláló 27 334-et mutat. Köszönjük a kitartó érdeklődést!

A mostani szám is egyaránt fontos a tudományterületek sokfélesége és a bemutatott jelenségek nemzetközisége okán. Különösen öröndetes, hogy ezúttal számos tanulmány született a gender fogalma körüli tudományos, politikai és mozgalmi viták és küzdelmek áttekintése nyomán. A Közönségdíjat, az 1941-ben megszületett amerikai képregény, a *Wonder Woman* figuráját mintázó hűtőmágnest is egyikük, Adamik Mária nyerte el *A „gender” a magyarországi közéleti és tudományos karanténban. Kiszabadítjuk vagy kidobjuk?* című előadásával. Nagyon örülünk, hogy a díj a magyarországi gender kutatás egyik meghonosítója, az elmúlt harminc év fontos kutatásokat végző, a feminista kutatások esélyeit megalapozó tudománypolitikai eredményeket elérő kollégánk hűtőszekrényére költözött. 😊

Adamik Mária

Várjuk továbbra is a *TNTeF* profiljának megfelelő, első közlésre szánt tanulmányokat, fordításokat, interjúkat, korábbi számainkban megjelent tanulmányokkal vitázó

hozzászólásokat, recenziókat az őszi számba. Az ismertetésre szánt monográfiákkal vagy folyóiratok különszámaival kapcsolatban keressék Olvasószervezőnket, [Tóth Andreát](#) és juttassák el egy példányát postai címünkre (Barát Erzsébet, TNTeF Főszerkesztő 6722 Szeged, Egyetem u. 2).

Barát Erzsébet
Főszerkesztő

Acsády Judit

MTA TK Szociológia Intézet

Államszocializmus — nők — ellenzékiiség¹

Az államszocializmus éveiben a „nőkérdés” — mint minden más társadalmi kérdés — tematizálása a központilag vezérelt, pártellenőrzés alatt működő állami szervek kezében volt. Ebben a domináns diskurzusban a nőkérdést, a nők emancipációját (elsősorban az alkotmányban rögzített jogokkal és a teljes foglalkoztatás politikájával) megoldottnak tekintették, a női egyenjogúság témája elsősorban propaganda minőségében jelent csak meg. A nők és férfiak közötti társadalmi különbségek, a diszkrimináció különböző formái azonban fennmaradtak ebben az időszakban is: megmaradt a bérek közötti jellegzetes különbség, nagy maradt a munkaerő-piaci szegregáció, a nők továbbra is alulreprezentáltak maradtak a vezető pozíciókban és a közélet jelentős fórumain. A magánéletben többé-kevésbé változatlanok maradtak a felelősség-megosztás mintázatai, és a nő-férfi viszonyrendszer felépítésében nem kérdőjeleződött meg a nőket alárendelő, szexista diskurzus, fennmaradtak a nemekkel kapcsolatos sztereotípiák. A hetvenes évektől, a Kádár rendszer ellenzékeként megjelent az elsősorban értelmiségiekből álló ellenzéki hang (későbbi nevén a demokratikus ellenzék), a fennálló hatalom és intézményeinek bírálójaként. Ezekben a körökben számos női aktivista vett részt. (Közismert egy 1973-as aláírásgyűjtő akciójuk, amelyről a közelmúltban az egyik egykori résztvevő, Körösi Zsuzsa egy nagyszabású dokumentumfeltáró kutatást végzett.) Ám Magyarországon elmaradt ezen ellenzéki nők nőmozgalommá szerveződése, és az ellenzéken belül elmaradt a rendszer nőpolitikájának kritikája — míg a többi kelet-európai pártállamban több helyen is találunk ilyen kezdeményezéseket és létrejöttek a nyugati demokráciák második hullámos feminista mozgalmaihoz hasonló, azok diskurzusából merítkező csoportok. A tanulmány a Kádár korszak alatt a nők társadalmi helyzetnek tematizálódását mutatja be az első nyilvánosságban, a második nyilvánosságot tekintve pedig rekonstruálja a demokratikus ellenzékhez kötődő személyek visszaemlékezései és archív dokumentumok alapján, (külső és csoporton belüli tényezők figyelembe vételével), hogy a nőkérdés témája miért maradt ki az ellenzéki politizálásból.

¹Az előadás egyes részei a szerző egy korábbi tanulmányára épülnek, ld.: Acsády 2016.

Bevezetés

A nők és a hatalom szempontjából vizsgálva az államszocialista rendszereket két fontos mozzanatot érdemes felidéznünk mindenekelőtt. Először is, hasonlóan a keleti blokk többi országához, a II. világháború után a szovjet mintára létrehozott, Magyarországon létrejövő berendezkedés 1948-ban alkotmányosan elismerte és törvénybe foglalta a nők és a férfiak egyenlő jogait. Azt, hogy az akkor kiépülő egypártrendszer — a teljes munkavállalással, a képzés szélesedésével, az átalakuló társadalmi mobilitási csatornákkal, valamint a szociális intézmények és ellátások fejlődésével — mennyiben járult hozzá a nők emancipációjának már korábban elkezdődött folyamatához most az előadás témájához kapcsolódva abból a szempontból vizsgáljuk, hogy az államszocializmus ideje alatt (elsősorban most a kádári konszolidációt követően) volt-e, és milyen kritika fogalmazódott meg a pártállam nőemancipációs programjával, nőpolitikájával kapcsolatban. Artikulálódott-e olyan alulról szerveződő női érdekeket kifejező hang, amely reflektált volna a berendezkedés nemileg kódolt mozzanataira, hatalmi struktúráira, avagy az egyenlőnek tételezett férfi/nő kapcsolatok dinamikáira, mindennapi tapasztalataira? Ahhoz, hogy efféle hang megjelenjen a társadalmi nyilvánosságban, fel kell tételeznünk a civil társadalom mozgási szabadságát, ami azonban az államszocialista berendezkedés idején nem adatott meg.

Másodszor, tehát fel kell idéznünk, hogy Magyarországon az 1949-es évtől a Belügyminisztérium a társadalmi szervezeteket rendeletekkel megszünteti, a szervezetek vagyonát elkobozza, működésüket betiltja. A századelőn még virágzó, majd a két világháború között ugyan szigorú korlátok között, de tovább élő civil szervezetek világa tehát megfagy, a társadalmi önszerveződés lehetősége elveszik. Így természetesen a nőszervezetek is hallgatásra kényszerültek. Témánk szempontjából különös figyelmet érdemel az 1904-ben alapított Feministák Egyesületének² a sorsa ebben az időszakban, hiszen ezt a szervezetet tekinthetjük a magyarországi autentikus feminista hang kibontójának, aktivistáit pedig a nők társadalmi egyenlőségének egyik legfontosabb és szakmailag is hiteles, felkészült szószólóinak a társadalmi nyilvánosságban, akik egyben létrehozói és közreműködői számtalan intézményi és társadalmi struktúrát érintő innovációnak. Ugyanakkor ez az a szervezet, amely értő figyelője és támogatója a nők emancipációs folyamatának

² Az egyesület története a közelmúltban kutatott témává vált, ld. többek között: Judit Szapor, Mészáros Zsolt, Susan Zimmermann, Czeferner Dóra, Pető Andrea, Zalai Katalin kutatók tevékenységét, és a szerző korábbi számos publikációját (a TNTeF-ben is) és konferencia előadásait, pl. Acsády 1999; Acsády-Mészáros 2016. Korábban elsősorban a választójogi törekvések történetének kapcsán foglalkoztak az egyesülettel, ld. pl. N. Szegvári 1981.

minden részletében, abban a történelmi helyzetben azonban, amikor elvileg a nők egyenlő jogokat kapnak és élni tudnának jogaikkal, akkor elhallgattatják.

Az 561.890/1949/IV/3.B.M rendelet alapján feloszlatják az akkor éppen a Budapest, V. kerület, Percel Mór utcai székhelyű Feministák Egyesületét,³ amely a háborús évek és megrázkódtató személyes traumák után épp csak 1948-ban alakult újjá. Így ez a szervezet a többi társadalmi egyesülethez, klubhoz, körhöz hasonlóan kénytelen volt feladni tevékenységét a társadalmi nyilvánosságban.⁴ Az, hogy az addig létező szervezetek, köztük sportkörök, gazdakörök, polgári olvasókörök, olvasó egyletek, munkásegyletek, népkörök, társaskörök, vadász körök, dalegyletek, jótékonyági nőszervezetek, vallási egyesületek, gazdaszonykörök és értelmiségi klubok⁵, vagy az állampárttól független politikai és érdekvédelmi szervezetek több, mint négy évtizeden át nem működhetek, egészen a rendszerváltás utáni időkhöz képest a hatását a társadalmi folyamatokban. Magyarországon jelenleg a többi volt szovjet-blokk utódállamhoz hasonlóan a lakosság társadalmi szervezetekben, önkéntes tevékenységben való részvétele kirívóan jelentéktelen a nyugati demokráciák országaihoz képest.⁶

A civil szféra szerveződésének hiánya az államszocializmus idején a hatalom szempontjából azt eredményezte, hogy nem jelent meg (legalábbis a legális nyilvánosság számára) a központi akaratától eltérő vélemény és érdek. Az úgynevezett második nyilvánosság kis köreiből az 1970-es évektől megjelentek társadalomkritikus hangok elsősorban az egyéni szabadságjogok, emberi jogok szemszögéből bírálva a pártállam szigorú központi kontrollon alapuló hatalmát. Kérdés azonban, hogy a rendszer működésének egyik sarokkövének számító szovjet-típusú „emancipációs” politikára vajon miként reflektál az első, illetve a második nyilvánosság? A környező országokban találunk példát arra, hogy ebben az időszakban az ottani disszidens körökhöz köthetően autentikus feminista csoportok alakulnak, amelyek a társadalmi nemek elemző szempontjából rámutatnak a rendszernek a nőket hátrányos helyzetben tartó mechanizmusaira. Vajon találunk-e hasonló hangokat a magyarországi demokratikus ellenzékben a kádárizmus évei alatt, milyen

³ A feloszlásról szóló dokumentumot ld.: MNL P999 No99.

⁴ A szervezetek betiltásáról ld. még Schadt 2003, 83; Pető 1998.

⁵ Ezek a leggyakoribb társadalmi szervezetek aszerint a nyilvántartás szerint, amit a BM 1948-tól állított össze, először „ellenőrzési” szándékkal, majd egyértelműen a feloszlások adminisztratív véghezvitele céljából, illetve a feloszlott szervezetek vagyonának felmérése miatt. Ld.: „Egyesületek évi ellenőrzéséről” 1950 MNL 5631-23, és „Feloszlott egyesületek vagyonáról” 1946-51 MNL 5630-2.

⁶ Az ESS adatai alapján míg a nyugati polgárok közel több, mint 50%-a részt vesz valamiféle társadalmi, önkéntes tevékenységben, addig ez az adat a kelet-európai tagállamokban 15% körüli átlagosan (European Social Survey 2006, saját számítások).

tényezők mozdíthatták előre, illetve hátráltatták a feminista kezdeményezéseket?

Nők helyzete az államszocializmusban — az első nyilvánosságban elérhető adatok, elemzések, megállapítások

Magyarországon a sajtóban és a társadalomkutatás irodalmában már az 1960-as évektől megjelennek a nők helyzetét feltáró, a nőemancipációs társadalmi programot értékelő írások.⁷ A rendszerváltás időszakáig azonban mindezek jellegzetesen kívül maradtak a gender studies adta értelmezési lehetőségeken kívül, mint ahogy az azt követő időszakban is problematikus marad ennek a fogalmi keretnek a következetes társadalomtudományi alkalmazása a hazai szakirodalomban, vagy értő megjelenítése a közéletben (Adamik 2018).

Néhány példával érzékeltethető, hogy milyen jelenségek feltárása indult el a pártállam idején. Többen megállapítják például, hogy az egyenlőség elvét hirdető politikai irányvonal ellenére a nemek közötti társadalmi különbségek az államszocializmus idején megmaradtak. A munkaerőpiacon a nemek közötti vertikális és horizontális szegregáció továbbra is jelen van, illetve folyamatosan újratermelődik, ahogy ezt például Ferge Zsuzsa és Turgonyi Júlia 1969-ben publikált kutatása mutatja (Ferge–Turgonyi 1969). A munkásnőkkel készített interjúk alapján (kétszázhatvan munkásnővel készítették interjút többek között az alábbi üzemekben: Biogal, Debrecen; Budapesti Telefongyár; Pamutnyomóipari Vállalat; Szegedi Textilművek; Kelenföldi Textilművek; Nagykőrösi Konzervgyár; Lenfonó- és Szövőipari Vállalat, Budakalász). A kutatás alapkérdése ideologikusnak értékelhető, vagyis arra keresték a választ, hogy a női munkavállalással megvalósította-e a szocializmus a nemek egyenjogúságát? A nők egyenlőtlensége a szerzők szerint „az osztálytársadalmak sajátos terméke” (Ferge–Turgonyi 1969, 6) így az államszocializmusban (osztály nélküli társadalomként definiálva magát) a nemek szerinti hátrányoknak az elmélet szerint meg kellene szünniük. Am az adatok, és a későbbi elemzések is azt mutatták, hogy „[a] szakképzettebb vagy jobban fizetett munkákban jóval nagyobb a férfiak, mint a nők aránya; erős a foglalkozási nemi szegregáció, és az inkább férfimunkák értékelődtek magasabbra” (Ferge 1985, 74).

Az iparban foglalkoztatott nők többsége betanított (45–60%) és segédmunkás volt. Átlagkeresetük jóval elmaradt a férfiaké mögött, a női bérek bizonyos szint fölé nem mentek, illetve kevésbé voltak

⁷ Hasonló felmérésekre és sajtóvitákra Tóth Eszter Zsófia is hivatkozik a korszakot feldolgozó könyvében (Tóth 2010, 174).

differenciáltak (Ferge–Turgonyi 1969, 14). A hagyományosan, jól jövedelmező szakmák jellegzetesen 90-99%-ban férfi szakterületek maradtak, bár az ötvenes években voltak próbálkozások a nők bevonására ezen szakmákba (műszerészek, lakatosok, hegesztők, villanszerelők, esztergályosok, autószerelők, gépkocsivezetők), de arányuk alacsony maradt. A gyengébben fizető ágazatokban nőtt meg a nők túlsúlya, illetve nőiesedtek el a szakmák teljesen. Íde sorolhatjuk például a textilipart, amelyben 1949-ben 77% volt a fonók és szövők közt a nők aránya (tehát még viszonylag jelentős számban voltak jelen férfiak is), de tíz év múlva, 1959-ben a nők aránya már 92%-ra emelkedett.

A szegregáció a nők vezetésben elfoglalt helyére is jellemző volt, hiszen a korszakban elenyészően kicsi volt az államigazgatási szinttől a művezetőikig az arányuk.⁸ „[A] felsőbb szintű vezetés szinte teljesen férfimonopólium” — állapítja meg Ferge Zsuzsa is. Ebben az időszakban Magyarországon a nők a férfiak bérének 70–80 százalékát kapták meg, és a nők a „kereseti hierarchia alsóbb szintjein helyezkednek el” (Koncz 1987, 275). A nők munkavállalását kellő mértékben nem kísérte, támogatta meg újfajta megközelítés abban a tekintetben, hogy a háztartási felelőségeket és a gyermeknevelést miként lehetne megosztani. Bár a gyermekfelügyelet állami intézményeit bővítették, mégis „kevésnek bizonyult a bölcsődei férőhely, kevés és nem értékálló a gyes; [...] túlsúfoltak és romló pedagógiai színvonalúak az óvodák; a nemek közötti partnerség és az egyenlő tehermegosztás gyakorlata csak lassan, vontatottan halad előre.” (Ferge 1985, 74).

A munkavállalás ekkor tehát szinte összeegyeztethetetlennek bizonyult a családi háztartási munkamegosztásban a nőre háruló, a hagyományos mintákat követő elvárásokkal⁹. Az ipari munkásnők körében végzett kutatás alapján mindennek következményei között idegrendszeri és érrendszeri megbetegedések, neurózis (a zaj, több műszak, kimerültség miatt) voltak, amelyek tüneteivel azonban az üzemorvosok nem írják ki őket betegszabadságra. Megállapítható volt az is, hogy csak gazdasági szempontok érvényesülnek a munkaszervezésnél, munkavédelmiük nem (Ferge–Turgonyi 1969, 59).

A társadalomban a nemek közötti hierarchia, a szexista attitűdök és a tradicionális szerepelvárások fennmaradtak az államszocializmus emancipációs politikája idején is (H. Sas 1984). Mindemellett az 1960-as évek

⁸ A Schadt Mária (2003) által gyűjtött adatok szerint a vállalatigazgatók 5,2%-a volt nő.

⁹ Hasonlóan értékelte a helyzetet Koncz Katalin is: leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik a munkavállalás és a családi felelőségek összeegyeztetése (a nőkre nehezedő kettős, illetve a háztáji gazdaságot is működtető család esetén hármas szintű) elvárásokból adódó feszültségek (Koncz 1987, 285–289 és 291–292).

közepétől fellobbantak a viták a sajtóban a nőemancipációról, demográfiai kérdésekről, családformákról, a nemek társadalmi különbségeiről. Ezekben a témákban társadalomtudományi, filozófiai elemzések, tanulmányok is megjelentek.¹⁰ Sok esetben az írások a nőemancipációt, hovatovább az „emancipált” nőket hibáztatták negatív társadalmi jelenségek miatt. A viták végeredményüket tekintve sok esetben az államszocializmus nemeket rendszabályozó politikájának menetébe illeszkedtek, hovatovább legitimálták a rendszert (Takács 2015, 163–165).

A feminizmus korszerű irányzatai jó kiindulópontjai lehetnek volna az államszocializmusban megvalósított egyenlőségi politika minőségi, politikai értékelésének már a hetvenes évektől. Az első nyilvánosságban, az állami cenzúra által felügyelt könyvpiacra és sajtóban azonban mindent elkövettek, hogy a társadalmi nyilvánosság számára a legnagyobb zavart és értetlenséget gerjesszenek a feminizmussal és annak történetével kapcsolatban. A feminizmus hazai történetét, az itthoni mozgalmak tartalmát és kapcsolódását nemzetközi szervezetekhez gyakorlatilag kihagyták a történelemírásból.¹¹ Az európai és az egyesült államokbeli úgynevezett második hullám legismertebb szerzőinek világszerte elterjedt, alapműveknek számító írásait magyarra nem fordították le (azóta sem), és az akkori aktivizmust, a mozgalmak üzeneteit teljesen félremagyarázva jelenítették meg a hírekben.¹² A nagyközönség tehát nem ismerhette meg magyarul soha Betty Friedan *The Feminine Mystique* című kötetét sem. A rendszerváltás után ugyan elindult egyfajta hiánypótló, de meglehetősen esetleges fordítási hullám, a kortársak mégsem olvashatták itthon Nancy Chodorow, Shulamith Firestone, Adrienne Rich, Ann Oakley, Juliet Mitchell vagy Kate Millett munkáit, hogy csak néhány nevet emeljünk ki. Nem, hogy magyarul nem voltak ezek az írások hozzáférhetőek a rendszerváltás előtt, hanem még a szerzőik is indexen voltak, így az eredeti művek is gyakorlatilag be voltak tiltva. Bollobás Enikő visszaemlékezéseiből ismerjük a következő anekdotikus esetet: „ekkor még erősen működött az állami cenzúra, [...] amerikai feminista könyveimet 1982-ben Ferihegyen elkobozták, majd »véletlenül« bezúzták” (Bollobás 2006, 23).

¹⁰ Heller Ágnes (1970) és Márkus Mária (1970) írásait követően felélénkült a családformákról, életformákról, kommunákról szóló sajtóvita is.

¹¹ Kivételt jelentenek N. Szegvári Katalin (1981) munkái, aki elsődleges forrásokat dolgozott fel, és törekedett hiteles képet nyújtani.

¹² A korabeli könyvkiadás egyik legszegényesebb foltja és szakmai szarvashibája Hernádi Miklós *Nemek és igének* (1979) című szemelvénygyűjteménye, amelyben kortárs feminista szerzőket kommentál.

A második nyilvánosság és a nőkérdés

Mivel a hivatalos, első nyilvánosság korlátozta tehát a nőkérdés manipulációktól mentes és árnyalt megtárgyalásának lehetséges forrásait, kérdés, hogy találunk-e az alternatív nyilvánosságban kezdeményezéseket ennek az ellentmondásnak a feloldására, reflexiót a nyilvánosság efféle korlátozására? Kérdés továbbá az is, hogy a disszidens, informális körökben működő hazai demokratikus ellenzék a kádárizmus alatt milyen álláspontot fogalmazott meg a rendszer egyik sarokkövének számító, szovjet típusú emancipációs politikával kapcsolatban? Megfogalmaz-e ezzel szemben valamiféle emberi jogokra alapozott kritikát, hangot ad-e feminista megközelítéseknek?

Kelet-Európában több példát is találunk arra, hogy megjelenik a szovjet típusú nőpolitika feminista szempontú kritikája, elsősorban disszidens körökben. Több helyen alakultak női önszerveződő csoportok, és változatos formában jelentek meg az ellenzéki mozgalmakhoz köthető autentikus női hangok, akik magukat feministának vallották. 1979-ben Leningrádban alapítják meg a *Nő és Oroszország* című szamizdatot¹³, amit nők írtak és nők állítottak elő. A lapban versek, novellák és számos írás jelent meg, amelyek feltárták és kritizálták a hivatalos emancipációs ideológia és a nők mindennapi életének valósága között tátongó szakadékot. Ezen ellentmondások leleplezése vált a lap egyik fő célkitűzésévé (Holt 1980, 6). Dokumentarista írásokat közöltek többek között például a szülészeti klinikákon tapasztalható áldatlan állapotokról, a szülő nőkkel szembeni (sokszor brutális) bánásmódról, a leányanyák életkörülményeinek nehézségeiről, megaláztatásaikról. A lap hangvételét tekintve kimutatható a kapcsolódás a korszak orosz ellenzéki női aktivizmusa felőla második hullám nyugati feminizmusához.

Hasonlóan ehhez, az új jugoszláv feminizmusban is tükröződik az 1970-es évek nőmozgalmainak szellemisége. Fiatal egyetemista nők és néhány férfi kötetlen találkozóin kezdtek szerveződni Zágrábban és Ljubljanában. Később feminista szellemiségű gyűléseket, összejöveteleket tartottak a Hallgatói Kultúr-központokban (*Studentski Kulturni Centar*) Belgrádban is. Az éttermi és informális baráti beszélgetéseket így nyilvános fórumok, előadásorozatok, folyóirat-publikációk követték. 1978-ban tartották Jugoszláviában az első nagyszabású feminista konferenciát (Lóránd 2012, 6).A

¹³A lap megjelenéséről a Londonban megjelenő *Labour Focus* című, a kelet-európai disszidenseknek teret adó periodika így ír: „A *Nő és Oroszország* megjelenése jelentős fejlődés a kelet-európai demokratikus mozgalmak számára. Az ellenzékiek a nőkérdést általában periférikusnak, ha nem teljesen irrelevánsnak tekintik, és úgy érvelnek, hogy először a demokratikus jogokért való küzdelemnek kell jönnie. A lap (*Nő és Oroszország*) szerkesztői szerint a feminizmus és a demokrácia elválaszthatatlanok, és a nők helyzete a kor égető problémája maradt” (Holt 1980, 7).

jugoszláv feminista mozgalom „lényegéből adódóan kritikus volt a létező szocialista rendszerrel és annak ígéreteivel szemben”(Lóránd 2012, 6).

A volt Német Demokratikus Köztársaságban szintén megtaláljuk női aktivizmusnak a nyomát a korszakban. 1982-től indult például egy női pacifista tiltakozás-sorozat. Akciójukról, amelynek során a kelet-német „nők százai tiltakoznak”, a nyugati sajtó is beszámolt. A tiltakozók továbbá Erich Honeckernek címzett levelükben követelték, hogy vonják vissza a nők háború esetén való besorolhatóságára vonatkozó törvényjavaslatot (Hundreds of Women 1982–83). A lengyel Szolidaritás szakszervezeti mozgalomban is a kezdetektől fogva jelentős szerepet tölthettek be nők (Penn 2006). A kelet-európai blokk több országában találunk tehát példát arra, hogy a disszidens csoportokként működő ellenzéki mozgalmakhoz köthetően női, feminista kezdeményezések is jelen voltak, és megjelenítették, tematizálták a nők társadalmi helyzetével kapcsolatos ellentmondásokat, feszültségeket, visszásságokat.

Magyarországon az alternatív nyilvánosság és a rendszerkritika elsősorban a később Demokratikus Ellenzék néven ismertté vált csoportosulás tagjaihoz köthető. Már a hetvenes években rendszeresen találkoztak, majd szabadegyetemet szerveztek, kötődtek avantgard művészcsoportok akcióihoz, saját szamizdat publikációt szerkesztettek. A mozgalom politikai értékeit tekintve manifesztté válnak emberi jogi, demokratikus, liberális és a nyugati újbaloldali, és „új társadalmi mozgalmak”¹⁴ értékeihez köthető mozzanatok például politikai nyilatkozataikban is. A csoport a Helsinki Záróokmány szellemiségéből merített a kezdetektől fogva, csatlakoztak a Charta 77 nevű kezdeményezéshez és aláírásgyűjtéshez, továbbá kifejezték szolidaritásukat a lengyel ellenzékkel a szükségállapot bevezetése idején (Lomax 1982, 2). A hazai társadalmi folyamatok közül jellegzetesen az 1968-at követő magyarországi gazdasági reformok, és az ezekhez társított enyhülési folyamatok megtorpanása, vagyis a több területen is megnyilvánuló „szigorítások” megjelenése is motiválta (Csizmadia 2015,121).

A pártállam politikáját bíráló és az egyéni szabadságjogok mellett kiálló hazai ellenzék azonban — eltérően a fentebbi kelet-európai példáktól — nem tematizálta a nőemancipáció ellentmondásait, a nők jogait érő sérelmeket, a feminizmus kérdését, mint ahogy ezt a témával foglalkozva már korábban is megfogalmazták:

¹⁴ Az új társadalmi mozgalmak jellegzetes témái: társadalmi egyenlőtlenségek, tömegkultúra, a fogyasztói társadalom kritikája, a média manipulatív hatalma, totális rendszerek kritikája, tekintélyelv-ellenesség, feminizmus, nők jogai, kisebbségek jogai, béke, leszerelés, atomenergia-kritika, ökológia.

A magyar ellenzék gondolkodását általános értelemben is jellemezte, hogy vitáikban és folyóirataikban nem jelent meg a nők helyzete és a feminizmus kérdése, még kulturális szinten sem. [...] A feminizmus kifejezés általában negatív konnotációkkal bírt a magyar társadalomban, s nem voltak ez alól kivételek az ellenzéki körök sem. (Bozóki 2010, 30)

Szamizdat folyóiratuk, a *Beszélő* gyakorlatilag egyáltalán nem tartalmazott cikkeket a nők kérdés különböző aspektusairól, a nők helyzetéről, munkavállalásáról, a férfi és női társadalmi viszony kérdéseiről vagy a feminizmusról, nőmozgalmakról. A *Beszélő*nek a túlnyomó férfitöbbség mellett ugyan néhány női szerzője is volt (köztük például Szalai Erzsébet, Hodosán Róza, Diószegi Olga), a *Beszélőszerkesztőség* tagjai (1981–1989) között ugyanakkor mindössze egy nő volt, Solt Ottilia.¹⁵ Az ellenzéki mozgalom házi nyomdáiban előállított szamizdat kiadványokként megjelenő könyvek¹⁶ között sem szerepeltek feminista, vagy a nőmozgalmakról szóló művek. Az ellenzéki mozgalom által szervezett repülő egyetemek programjából az általam hozzáfért források szerint szintén hiányzott a nők kérdés. Bár a hazai ellenzék tevékenységeiben szép számmal vettek részt nők, az ellenzék férfiak által feldolgozott eddigi története leginkább úgy íródik, hogy abból a nők sajnos jellegzetesen kimaradnak.¹⁷

Hodosán Róza visszaemlékezéseiből (Hodosán 2004) is rekonstruálható, hogy az ellenzéki körökben szép számmal voltak jelen elkötelezett női aktivisták, akik férfitársaikkal együtt vállalták az egyéni politikai és egzisztenciális kockázatot, a megfigyelt létet, illetve a szankciókat és a „száműzetést”. További retrospektív visszaemlékezések szerint¹⁸ a nők megtapasztalták, hogy ellenzéki, disszidens életformájuk gyakorlatilag mit sem változtatott nőként vagy családayaként a rájuk háruló terheken, és nem mentesítette őket az alól, hogy hagyományos alá-fölé rendeltségen alapuló intim kapcsolatokban éljenek férfi partnereikkel, még akkor sem, ha újfajta közösségi, együttélési minták szerint szerveződő kommunákban töltöttek el hosszabb-rövidebb éveket. Ezeknek a nehézségeknek és dilemmáknak

¹⁵A *Beszélői* szerkesztői között volt például Haraszti Miklós, Kőszeg Ferenc, Kis János, Nagy Bálint, Petri György és Szilágyi Sándor.

¹⁶Ld. pl. AB vagy ABC kiadó kötetei.

¹⁷Így például Csizmadia Ervin interjúköte (Csizmadia 1995) is tovább erősíti ezt: 16 egykori aktivistát szólaltat meg, akik között egy nő sem szerepel. Eppen ezért nagy jelentősége van Kőszeg Ferenc új *Beszélő*-ben megjelent írásának, amelyben Solt Ottiliára emlékezik (Kőszeg 2014).

¹⁸A további megállapítások az egykori aktivistákkal készült interjúkon alapszanak. Ezek közül három jelenleg külföldön élő aktivistával Dalos György vett fel életútinterjúkat a rendszerváltást követő években, amelyek kéziratát a rendelkezésemre bocsájotta, ezért ezúton is köszönet illeti őt. További interjúkat vettem fel az elmúlt években, az itt közölt idézetek is ezekből valók.

akkoriban kevésbé adtak hangot az ellenzékhez tartozók. Ritka kivétel ez alól Visi Lakatos Mária bejegyzése 1977-ben az ellenzék által informálisan vezetett naplóba. A KSH munkatársaként dolgozó értelmiségiként beszámol egy olyan napról, amikor 4 és fél éves sokat betegeskedő kisfiának ápolása mellett igyekeznek ellátni teendőit: „Tizenhat órája vagyok talpon egy perc lazítás nélkül. Eldőlök. Most kellene elkezdeni élni” (Barna et al. 1990, 61).

Hodosán Róza említett kötetében ugyan a nők a férfiak által definiált témákban, tevékenységekben vannak jelen, de sokszor segítőként, támogatóként, érdeklődő egyetemistaként, mégis tudni lehet további személyes visszaemlékezésekből és dokumentumokból, hogy a hazai ellenzéki csoportosulás női aktivistái több saját akciót is kezdeményeztek. Ezek közül legismertebbé az 1973-ban a születésszabályozás tervezett szigorítása ellen megfogalmazott rendszerkritikus petíció és a támogató aláírások gyűjtése vált.¹⁹ A szöveg megfogalmazói, és az akció szervezői közül Kőrösi Zsuzsa, Márkus Piroska és Veres Júliát emelhetjük most ki. Ők mindannyian külföldre távoztak 1973-at követően. A petíció szövegét olvasva feltűnik, hogy az nem egyértelműen a női jogok álláspontjából fogalmazódott meg, hanem sokkal inkább demográfiai kérdések szempontból. Azt célozta meg ugyanis, hogy a születésszám csökkenése megállítható legyen a tervezett szigorító intézkedések nélkül, más módon. A beadvány tulajdonképpen a pártállam által 1956-ban elfogadott határozat fenntartása mellett emelt szót, és úgy érvel, hogy egy demokratikusabb társadalmi légkörben nagyobb lenne a családalapítási kedv. Szükségesnek tartanak a petíció szerzői újabb család és szociálpolitikai intézkedések a családok támogatására. A petíció így inkább a demokratizálás igényét helyezi inkább középpontba. Az aláírásgyűjtő akciót követő megtorló intézkedések megerősítették és egyértelművé tették, hogy a különvélemény kifejezése a nyilvánosságban elfogadhatatlan volt a pártállam számára. (Acsády, 2016)

Az aláírásgyűjtő akció mellett más tevékenységet is fel tudunk idézni, amelynek női kezdeményezői voltak. Veres Júlia volt az egyik létrehozója annak a szellemes feminista ihletésű, ellenzéki körökben megszervezett, de végül is nyilvános kiállításnak, amelynek során az akkori mindennapok karikatúra folyóirata, a *Ludas Matyi* nőképét, nőábrázolásait mutatták be. Erről így emlékezik vissza:

Mint tudjuk, a szocializmusban a nőkérdés nem probléma, hiszen mindenki felszabadult, egyenjogúság van. Végül is itt azt kellett bebizonyítani, hogy ez hazugság, hogy azt állítják, hogy nincs, pedig van nőelnyomás, kimutatni,

¹⁹ A témáról ld. az egyik korabeli főszervező, Kőrösi Zsuzsa előadását a NYIM 2017-es konferencián, aki a petíció egykori aláíróval vett fel mélyinterjúkat, és gyűjtött össze anyagokat a ÁBTL-ből. Az 1973-as petíció témáját több újabb publikáció is említi.

hogy ez tényleg így van, pedig azt mondják, hogy nem. Ez volt akkoriban az egész ellenzékiiség lényege: bebizonyítani, hogy nem úgy van, ahogy mondják [...]. Jópofa ötletnek tűnt, hogy a köztudatot mérjük egy megnyilvánulásán, mégpedig ebben a könnyű műfajban, ahol nagyon direkten és kézzelfogható módon tetten lehet érni a nőkép aspektusait.²⁰

Az ellenzéki körökben később kisebb, feminista szellemiségű megbeszélések is voltak, de ezek a kezdeményezések nem folytatódtak, sőt, a résztvevőket kényelmetlen helyzetbe hozták, elbátortalanították társaik. Márkus Piroska egy 1983-ban publikált írásában a Londonban megjelenő *Labour Focus* című lapban súlyos kritikát fogalmazott meg a pesti ellenzéki csoporton belüli személyközi viszonyokról, amelyek eredményeképpen szerinte az ellenzéken belül gyakorlatilag elhallgattatták, illetve nem engedték kibontakozni a női hangokat (Márkus 1983). Többek között „önpusztító szűk-körű társaság”-nak, „hierarchikus férfi-hős kultuszon alapuló szubkultúra”-nak tartja a pesti ellenzéket (Márkus 1983, 45). Cikkében kifejezetten szexistának tartja a csoport szellemiségét, és úgy írja le, hogy a belső szereposztásban az intellektuális feladatokat végző férfiak a legkülönbözőbb módokon tolják háttérbe a velük amúgy hasonló végzettségű, értelmiségi, ellenzéki nőket (Márkus 1983, 46). „Az, hogy a nők láthatatlanok maradnak a történelemben, nem abból fakad, hogy nem tettek volna semmit a történelem alakításában” (Márkus 1983, 46).²¹ A személyközi kapcsolatok útvesztőit, kanyarjait más visszaemlékezőkhöz hasonlóan ő is a nőkre nézve méltatlan eljárásoknak tekintette. Szerinte ez a kör éppoly tekintélyelvű vonásokkal rendelkezik, mint a rendszer, amit bírál. Nem lehetett a belső „hatalmi viszonyokat megkérdőjelezni”, idézi fel az egyik visszaemlékező. Majd ugyanő hozzáteszi: „A nők nem kérdőjelezhatték meg a férfiakat. Volt egy hierarchia.” (E/7)²²

A visszaemlékező mindezt mély csalódottsággal tárta fel: „[...] én ezt tragikusan éltem meg, hogy briliánsabbnál briliánsabb embereket hogyan nyomtak le csak azért, mert nők” (E/7). Az egykori ellenzéki tag keserűen szögezi le, hogy bár az elvekkkel egyetértett, és szeretett volna minél több dologban részt venni: „az emberi részével kapcsolatban ennek a társaságnak nagyon ki voltam bukva” (E/1). Hasonló érzéseket fogalmaz meg egy másik volt aktivista: a nőket „gyakran elbátortalanították barátaik és szeretőik attól, hogy függetlenül éljenek és gondolkodjanak” (D/3).

²⁰ Idézet a Dalos György által 1993-ban felvett interjú publikálatlan kéziratából.

²¹ Angol eredetiben: „The invisibility of women in history is not due to the inactivity of women in making history”.

²² A további interjúrészletek a szerző által felvett interjúkból származnak, amelyben az interjúalanyok anonimok maradtak. A jelzés az interjú kéziratának betűjelét, és azon belül az oldalszámot jelöli.

A rendszerváltás utáni időkből visszatekintve az egykori ellenzéki tagok már plasztikusan látták azokat az ellentmondásokat, amiket akkor még nem:

Kiderült, az, hogy amivel itt a szocializmus etetett minket, hogy ez (értsd nőkérdés) meg van oldva, és messze nincs megoldva. Mi akkor azt hittük, hogy minékünk ezzel nem kell foglalkozni, az egyenlő munkáért egyenlő bért, meg az összes többi ilyen, mert a mi generációnk ezt majd nagyon máshogy fogja csinálni. (D/5)

[...] ez a társaság nem kérdőjelezte meg azt az alaphazugságot, hogy a létező szocializmus megvalósította a nemek egyenjogúságát. Az nem lett megkérdőjelezve. (E/3)

[...] úgy véltük, a nőkérdést megoldotta a pártpolitika. (B/1)

[F]öl se merült, hogy a nők egyenjogúsága az egy alap emberi jogi kérdés. (E/3)

Belátva ennek hosszab távú jelentőségét, illetve következményeit hangzik a keserű, önfeltáró felismerés: „Ez a nemzedék itt, Magyarországon nem teljesítette ezt a fajta küldetést” (D/6).

Ahhoz, hogy ezt a folyamatot megértsük, vagyis hogy miért nem tudott a rendszert bíráló,— későbbi kifejezéssel élve — gender szempontú, avagy feminista hagyományokra építő kritikai gondolkodás kialakulni ebben a körben, a személyes kirekesztő mechanizmusok mellett látnunk kell azt is, hogy az ellenzék női aktivistái értelmiségiként részesülve a rendszer adta lehetőségekből, nem feltétlenül úgy értelmezték magukat, mint a korábbi női jogi aktivizmus folytatói, így nem is merítettek az emancipációs mozgalmak történetéből. Más társadalmi mozgalmakhoz hasonlóan a nőmozgalmak kibontakozásának, megerősödésének és identitásképzésének is jelentős mozzanata a korábbi törekvések örökségének, mint szellemi hagyománynak az ismerete és beolvasztása (Cowman 2011). Enélkül nem igen alakul ki az adott csoportban közös identitás, látásmód, és vízió. A hetvenes évek magyar ellenzéke nem vitte tehát tovább (nem is nagyon merült fel) a korai hazai feminista törekvések felidézése, feltárása. Később, a rendszerváltást követően kerül csak sor arra, hogy az új feminista aktivizmus²³ erőfeszítéseket tegyen a korábbi időszakok emancipációs törekvései és a századelő magyarországi feminista mozgalmainak feltárására és újraértelmezésére, valamint a hetvenes évek aktivistáihoz való kapcsolódásra.

²³ Ld. az 1990-ben alapított Feminista Hálózat tevékenységét és kiadványát *Nőszemély* címmel 1993 és 1998 között.

Konklúzió

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy bár a demokratikus ellenzékben szép számmal vettek részt női aktivisták, szemben a többi kelet-európai példával, a magyarországi ellenzékben alig jelentek meg és el is haltak a feministának mondható vagy a női jogokhoz köthető, vagy akár a hivatalos nőpolitikát kritikusan értelmező hangok. A felidézett visszaemlékezések szerint a csoport hagyományosnak mondható férfidominanciát érvényesítő mechanizmusai hozzájárulhattak ehhez az úrhöz.

Megállapítható, hogy a kezdeményezések ellenére nem vált valóra a kádárizmus alatt egy feminista alapú kritikus beszédmód kialakítása, párhuzamban a nyugati törekvésekkel, építve a korábbi hazai autentikus emancipációs törekvések eszmeiségére és továbbvive a patriarchátus elemzésének fonalát. Így nem jelent meg olyan hang, amely reflektált volna a felülről jövő nőpolitika ellentmondásaira. Mindez máig meghatározza a nemek társadalmi helyzetéről való gondolkodást, és engedi tovább élni a közéletben a számtalan félreértést és szándékos politikai torzítást. A jövőben a nők önszerveződését, a nemekről való gondolkodást és a politikai irányokat meghatározhatja a korábban szándékosan elmosott, és így egy időre a közgondolkodásból szinte teljesen eltűnő hazai női aktivizmus korábbi történeteinek feltárása.

Felhasznált irodalom

- Acsády, Judit. 2016. „Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk? Az államszocializmus demokratikus ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról.” In Takács Judit és P.Tóth Tamás (Szerk.) *Kisebbség, többség, többszörösség: Kisebbségi–többségi viszonyok a magyar társadalomban*. Budapest:MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 227–254.
- 2016. „[Megtettük-e azt, amit az eszményeink szerint meg kellett volna, hogy tegyünk? Az államszocializmus demokratikus ellenzékének elmaradt nőemancipáció-reflexióiról.](#)” *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle* 6 (2): 175–197.
- 1999. „A magyarországi feminizmus a századelőn.” In Püski Levente, Timár Lajos és Valuch Tibor (szerk.) *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben, 1. kötet*. Debrecen: KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke (Jelenkortörténeti Műhely 2.), 295–311.

- *Interjúk aktivistákkal. 2010-2012.* Kézirat. A szerző tulajdonában.
- Acsády, Judit és Mészáros Zsolt. 2016. „Feminizmus a fővárosban és vidéken”
In Pap József, Tóth Árpád és Valuch Tibor (szerk.) *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon.* Budapest: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 486–502
- Adamik, Mária. 2018. „A „gender” a magyarországi közéleti és tudományos karanténban.” *TNTeF* 8 (1):
- Barna, Imre, Kenedi János, Sulyok Miklós és Várady Szabolcs szerk. 1990. *A Napló. 1977–1982 (Válogatás).* Budapest: Minerva Kft.
- Bollobás, Enikő. 2006. „Társadalmi nem az amerikai kultúra és irodalom oktatásában.” In Pető Andrea (szerk.) *A társadalmi nemek oktatása Magyarországon.* Budapest: Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 22–29.
- Bozóki, András. 2010. „A magyar demokratikus ellenzék: Önreflexió, identitás és politikai diskurzus”. *Politikatudományi Szemle* 2: 7–45.
- Cowman, Krista. 2011. „Feminism, History and Citizenship: The British Example.” *2nd European Conference on Politics and Gender.* Budapest: Central European University. 2011. január 14.
- Csizmadia, Ervin. 1995. *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). I-III.* Budapest: T-Twins Kiadó.
- Csizmadia, Ervin, 2015. „The Hungarian Democratic Opposition in the 1980’s: External and Internal Effects and Resources”. *Intersections* 4: 119–138.
- Dalos, György. 1993. *Interjúk.* Kézirat.
- Ferge, Zsuzsa. 1985. „Biologikum és a nemek közötti egyenlőség.” Koncz Katalin (szerk.) *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények.* Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth Könyvkiadó, 68–92.
- Ferge, Zsuzsa és Turgonyi Júlia. 1969. *Az ipari munkásnők munka és életkörülményei.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Heller, Ágnes és Vajda Mihály. 1970. „Családforma és kommunizmus.” *Kortárs: Irodalmi és kritikai folyóirat* 14 (10): 1655–1665.
- H. Sas, Judit. 1984. *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Holt, Alix. 1980. „[Manifesto of ‘Woman and Russia’](#).” *Labour Focus on Eastern Europe* 3 (6): 7–9.
- Hodosán, Róza. 2004. *Számizdat történetek*. Budapest: Noran Könyvkiadó.
- „Hundreds of Women Make Pacific Protest.” 1982–83. *Labour Focus on Eastern Europe* 5 (5–6): 39–40.
- Koncz, Katalin. 1987. *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kószeg Ferenc. 2014. „[Solt Otilia 1944–1997](#).” *Beszélő* 2 (2). 2018. március 21.
- Lomax, Bill. 1982. „The Rise of the Democratic Opposition” *Labour Focus on Eastern Europe* 5 (3–4): 2–10
- Lóránd Zsófia. 2012. „[\(Poszt-\)szocialista poszt-feminizmus](#).” *TNTeF* 2 (2):5–14.
- Márkus, Mária. 1970. „A nő helyzete a munka világában”. *Kortárs: Irodalmi és kritikai folyóirat* 14 (2): 291–230
- Márkus, Piroska. 1982–83. „Labour Fills me With Grayness.” *Labour Focus on Eastern Europe* 5 (5–6): 45–46.
- N. Szegvári, Katalin. 1981. *Út a nők egyenjogúságához*. Budapest: Kossuth.
- Penn, Shana. 2006. *Solidarity’s Secret. The Women Who Defeated Communism in Poland*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Pető, Andrea. 1998. *Nőhistóriák: A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*. Budapest: Seneca.
- Schadt, Mária. 2003. *Feltörekvő dolgozó nő. Nők az ötvenes években*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Takács, Judit. 2015. „Disciplining gender and (homo)sexuality in state-socialist Hungary in the 1970s.” *European Review of History: Revue européenne d’histoire* 22 (1): 161–175.
- Tóth, Eszter Zsófia. 2010. *Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.

Adamik Mária

ELTE TÁTK

A „gender” a magyarországi közéleti és tudományos karanténban. Kiszabadítjuk vagy kidobjuk?

Talán túl sokat is vártunk a „gender” fogalmának hazai megjelenésétől, elterjedésétől, a szaporodó gender-re való hivatkozásoktól. A mai mérleg azonban rendkívül kedvezőtlennek mutatkozik a reményeinkhez képest. Miben állt ez a remény és mi történhetett az elmúlt két-három évtizedben? A tanulmányom kísérlet egy, talán a mai napon érvényes keresztmetszeti kép felvázolására, amit jövőbeli kutatások kiindulópontjaként ajánlhatok. Ez a kép mozgó kép és közelkép, Zimmermann (2017) világtörténeti perspektívájához képest, de az összeillesztésének szempontjai, az, hogy mi mindent kellene alaposan görcső alá venni a jelenben a „gender” fogalom hazai édes-bús történetének megértéséhez, használhatónak mutatkozhatnak. Az okok feltárásához a tudomány-politika és társadalomtörténeti megfontolásokat igyekszem szétszálazni, tudván ugyanekkor, hogy a „valóság” éppen hogy azok együttállásában és összefonódásában létezik.

Kiindulás

Három szálát, azaz problémaköteget vélek megragadhatónak. A társadalomtudósnak legfájóbb, hogy míg a tudomány a „gender” hasznát húzta (finanszírozva, kipipálva, konferenciázva), a fogalom a potenciális elméleti, kutatási értékét, társadalmi érvényesítését, nem szolgálta.

- (1) Ismeretelméleti megalapozás, a globális folyamatokra való kitekintés és kritika híján — és talán a kényelem rutinja okán — nem fogadta be, a koncepció népszerűsítésére így eleve esélytelen volt.
- (2) Nemzeti metodológiákba és lokális pártpolitikákba ragadva globális gazdasági és geopolitikai befolyásokra felkészületlenül és így alaptalanul vélelmeztünk egy helyi lokális (posztoszocialista, kelet-európai?), akár a globálisnak ellenálló folytonosságot 1989-et követően is a nemek közötti viszonyra vonatkozó társadalmi attitűdökben a közvélekedéstől a civilszervezetek értékrendjéig. Pár évtizede elképzelhetetlen volt, hogy magyar nők, függetlenül szocio-demográfiai jegyeiktől, „normálisnak” tekintsék a prostitúciót

általában, vagy normálisként másnak, noha maguknak nem. Elképzelhetetlen volt az is, hogy a párkapcsolatok minősége iránti elvárás társadalmi normáit egy szerveződő prostituált egyesület vezetője hirdeti lehangosabban a közzéadott rádióban (igaz, már több mint 90 pornóújság engedélyezése után vagyunk) — csak mert a pszichológiai és szociológiai szükségletértelmezések (a társadalmi gyakorlatban a szociális munka), a józan ész, érzelmek, netán a közmorál orientációt veszítve néma.

- (3) Individuális szintén (is) fenntarthatónak véltük azt a komplex női identitást, amiben éppen úgy egyensúlyoz a partikuláris női az univerzális emberivel, amint a férfié is. Nem mintha az államszocializmusban ez az egyensúly egykönnyen megvalósult volna, ám elgondolható volt, ekképpen mozgató erő. Bízunk a női generációk között fenntartható folytonosságban. Ma mind a női identitás emberi identitásként való azonosítása háttérbe szorul (a nőiség esszenciálisan túlhangsúlyos lett), mind a generációk közötti folytonosság igénye feladódni látszik (mintha egy ilyen igény töredéke sem férne a neoliberalizmus szellemében szocializált fiatalok horizontjába, vagy ha privilegizált körökben mégis, akkor is csak a privilegizált önmagunknak tartjuk fenn, lásd prostitúció, fentebb). Különösen nem számoltunk a globális gazdasági erőket szolgáló állam (együttesen a Nagy Fehér Üzemmod), majd más szinten, de az előbbiekkal összekapcsolódva egy-egy erős férficsoport (Nagy Fehér Férfiak, Gattyán, ma a puncsos Weiler Péter és köre¹) kényszerítő potenciáljával (Adamik 1994). Mindazzal, ami többet rombol, mint ami a globális kapitalizmus gazdasági egyenlőtlenségével eleve jár: az emberi komplexitás iránti női törekvés is elvitathatóvá lett. Külső haszonelvű megfontolások mentén az identitásban korábban együtt tartott emberi identitáselemek funkciók szerinti széthasogatása (szexualitás, anyaság/gondoskodás, munkavállalás) nem vár a nők jóváhagyására.

A Feminista Hálózat sem volt egy sikertörténet anno, de ma a néhány feminista kör (gyakran csak facebook csoport, sőt egy-egy mozgalmi háttér nélküli önjelölt megmondó ember) önérdék-érvényesítésért folyó nyers versenye, mint a neoliberalizmus szellemi terméke, kiiratkozásnak tűnik mind a tudományos eszmecseréből, mind a politikai cselekvésből.

A fenti szempontokat egyúttal három kutatási irány köré rendeztem:

¹ Az összekapcsolódás láncolatának egy friss láncszeméhez lásd: D. Kovács 2018.

- (1) a tudományos alulteljesítés, amit a gender koncepció integrálására alkalmatlan kutatási tradíciók folytatása, az éppen zajló társadalmi folyamatok iránti érzéketlenség eredményezhetett, nem volt képes informálni a mozgalmakat, keretet ajánlani a közbeszédnek;
- (2) a gazdasági egyenlőtlenségeken túlmutató, nem várt globális hatások (főként új jobboldali, közöttük neoliberális mozgalmak és szervezetek) ellenszele végleg szétzilálta az előző pontban megfogalmazottak miatt egyébként sem konszenzuális „gender” értelmezést;
- (3) a reálfolyamatokban, az individuum szintjéig lehatolva egy előzményekben érvényesnek tudott, az államszocializmusban elfoglalt női identitás szétzilálása, rendszerfunkciók szerinti széthasogatása és széthasítottóságában való piaci hasznosítása történik – nem előzmény nélkül (Adamik 2001b), de felgyorsult ütemben és globális méretekben.

A társadalomtudomány alulteljesítése: Ha megdobnak genderrel, dobj vissza rasszizmussal

A felszabadítás ígérete főképpen abban állt, hogy magunk mögött hagyni reméltük a megismerést évtizedek óta blokkoló (funkcionális) nemi szerep elméleteket, ami nemcsak az ötvenes évek Amerikájának, hanem az államszocialista hatalomnak is makacsul védett fogalma, mert a politikai-hatalmi elvárásokat a nemek számára előíró nyelvezet lett (fogalmilag ezt szembeszegezve a „szocialista emancipáció” reálfolyamataival). Ezzel a hatalom a közéletben zsonglőrként volt képes hol a gyest, hol a női munkavállalást igazolni a szociológia és a pszichológia közvetítésével. A „gender” koncepciója ezzel szemben azt ajánlotta, hogy játékba hozható a „társadalmi”, abban éppen a hatalom előbbi játszmái is: a nő és férfi nem egy-egy pszichés entitás csupán. Így nem az a kérdés, hogy miért nem szerette Kőműves Kelemen Kőműves Kelemennét, viszonyuk nem egy kétszemélyes pszichológiai játszma, hanem sokféle társadalmi ágens által befolyásolt, kimunkált konstrukció realizálódása az egyéni életutak során. A Déva várát építő hatalom a fő ágens, irányítja Kelemen és Kelemenné kapcsolatát, aminek hajtóereje kijelöli, kikényszeríti a számára kedvező változást akár az individuális szereplők kárára is (Adamik 2001a). Ezért is változik a nő és férfi viszony a történelmi időben, nem „örök” a nő és nem az a „család”, noha a „női princípium” változatlanságára sokféle és erős igény mutatkozik (például egyes férficsoportok, konzervatív nemzetállam, globális és alapkoncepciójában eleve maszkulin piac részéről is).

Miként történhetett meg az, hogy a „gender” fogalmával együtt járó, ahhoz szervesen és leválaszthatatlanul kapcsolódó társadalmi kontextusból

semmi „nem jött át” a közgondolkodásba, s a tudományos gondolkodásba is alig. Mintha az értelmet, a jelentést lekapcsolták volna a szóról magáról a határon (amiként majd a *gender-mainstreaming* fordításokban is), csak a szó maradt, az felkapott lett, félre- és túlhasznált, sőt abuzált, főként a közéletben (aki a szót használja egyszerűen genderszekta, femináci, genderfasiszta, gender patkány).

Itt elkerülhetetlen lesz majd egy tudománytörténeti áttekintés arról, miként nem illeszkedett a hatvanas évek elején intézményesült szociológiájának pozitivista alapozása egy változó társadalomba, hogyan maradt ki ez a mainstream a posztmodern megrendülésből, így nem is térhetett magához abból, és nem rendezhette újra sorait (alakíthatta át koncepcióit és metodológiáját egy másik, nem nemzeti szinten). Nem meglepő, hogy némi próbálkozás, tétovázás után a „tudományosságban” a kilencvenes években már visszatöltötték a funkcionális nemi szerepek teljes, kulturálisan sértetlenül áthagyományozott tartalmait (hisz’ nem történt semmi), ekképpen megfontolásaival, kérdéseivel, kész válaszaival, szóhasználatával újrafalazták — nézőpont kijelölendő — a régi horizontot. *Gender role*, mondja a „korszerű” kutató, amin ugyanazt a nemi szerepet érti, mint harminc éve, és még mennyi nyelvileg is befogadhatatlan rossz mondatot is!

A legegyszerűbb és egyúttal gazdaságos használati móddá úgy lett, hogy a nő és férfi, mint két szereplő, összevonhatóvá vált egyetlen szóba: „gender”. Egy másik nyelvi haszonélvezet, hogy helyettesíthetővé vált jelzős szerkezetekben a „nemi” szócska, amit a magyarban még ma is leginkább a „nemi betegség” összetételként fejeznénk be. A nemi sztereotípiá helyett is jobban hangzik gender sztereotípiá. A gondozási feladatoknak vannak gendervonatkozásai, a munkaerőpiacnak genderköltségvetési szempontjai, háztartáson belül jelen van a genderméltánytalanság, a korrupcióra való lehetőség is genderspecifikus jelenség, a genderszemlélet a jó kormányzás előfeltétele (így, mindenütt egybe írva). Csak hogy, a kutatások koncepciója, de még alanya, tárgya minden szóburjánzás ellenére sem a „gender”, nem a nő-férfi viszony, az azt formáló gazdasági, politikai erők, ágensek, hanem vállaltan avított módon a nő, éppen úgy, mint a nyolcvanas években. Nők a parlamentben, nők törvényhozásban, a közéletben, a pártokban, a munkaerőpiacon, végrehajtásban, a vezetésben, az üvegplafon alatt. Az akár hasznos adatok azonban még a férfiakra vonatkozó adatokkal összevetve sem tárják fel a rendszerszintű összefüggéseket, a mögöttes mozgó hatalmi szerkezeteket, viszont *folymatosan versenyben tartják a nőket és férfiakat — így, két nagy csoportként*. A neoliberalizmus versennyé egyszerűsíti „feminizmusát” is, annak minden, a feminizmusról leváló kártékony következményével (ki is derül, hogy a neoliberális Kelemenné, kezében a vakolókanállal

hasonlóképpen befalazná Kelement, mert ugyanúgy nem bátorkodik a kritikáját a megrendelő építető felé irányítani, viszont versenyezni már ő is tud). Kevésbé lenne bosszantó ez a szövegromlás, ha a kutatási eredmények a szövegromlás árán valami mást, vagy valamit másképpen mutatnának meg, mint a nyolcvanas években Koncz Katalin nőtudományi írásai tették. A hagyományos módszertan, abban a tudásra vonatkozó alapvetések és beszédmód egyszerre biztosította, hogy van ugyan női téma (arra fordított források), ám nem ismerünk rá a globális gazdasági hajtóerőket közvetítő politikai hatalomra, részrehajlásra, legalábbis a — semmitmondó — „sztereotípiák” leleplezésén túl hatalmi függőségekre, azok közvetítő mechanizmusaira, intézményeire, strukturális kényszerek szintjeire és hálózataira.

Ha csupán annyi elmozdulás történt volna, hogy a nők életében felmerülő problémák magyarázatát, kérdésekre a választ nem újból és újból a nők életében kívánnánk fellelni (értsd: a megoldást is automatikusan a nőhöz rendelni), hanem másutt, más színtereken is keresnénk, horizont nyílhatott volna a társadalmi nem konstrukciójának megértése felé (Haraway 1994; Harding 1993). Ehhez azonban bátrabban kellene félretolni azokat a bénító elvárásokat, amelyek miatt nem merünk, nem vagyunk képesek új kérdéseket feltenni a nők helyett/mellett a férfiakra, a viszonyukra, a hatalom és intézményeinek maszkulin természetére, a neoliberais piacgazdaság láthatatlan szereplőire és mechanizmusaira. Még az olyan, tudományos ismeret nélkül is felismerhető dilemmák megtárgyalásba, mint a női termékenység sem sikerült egyéb, mint női szempontokat vizsgálat tárgyává tenni (Adamik 1999). Az egyetlen téma, aminek tárgyalását az EU is jó ideig, ma már kevésbé, támogatta, a család és munka összeegyeztethetősége volt. Nőtémává szelődött ez is, noha elvezethetett volna a munkaerő reprodukciós költségeinek globális újratárgyalásához, átértelmezéséhez, a gazdaság és társadalom mai viszonyának radikális kritikájához. Részmunkaidő, több szolgáltatás a nőknek stb., szólt az alku-ajánlat a munkaerőpiac, s nem a nők érdekében.

Individualizálás vagy túláltalánosítás csapdája elméletileg — a viták lehetetlensége gyakorlatilag

A családon belüli vagy „párkapcsolati” erőszak úgy vált legitim, így finanszírozott kutatási témává, a beavatkozás civil tevékenységgé, hogy az erőszak jelenségét társadalmi kontextusától megfosztotta (a törvényhozó, a finanszírozó, a szolgáltató, a kutató), szereplőit pszichológiailag is individualizálta, atomizálta (erőszakot elkövető gonosz, döntően férfiak és az ilyen reakciót kiváltó nők a szereplők). A figyelem, a kutatás, az eljárás, a

klienssé válás, az ilyen-olyan szolgáltatás tehát itt is individuumba, a nőre irányul. Akár a szükségletek félreértelmezése árán is (az erőszakmentesség szükségletét új hajlék szükségleteként értelmezi a rendszer, így a kliens nem a férfi, hanem a nő, a gyerek marad, akit menekíteni kell). A bántalmazó férfit adottságnak tekintve változásra nem, csak az ismétlésre van esély, hozzá bíróság alatti presztízsű intézmény szólni se mer, kérdezőbiztos sem. Hasonlóan, amiként csak a szegényeket kutatjuk, a gazdagokat nem.

Ugyanakkor az individualizációval együtt jár, hogy eseti előfordulásokként (néhány tucat agresszív, gonosz férfi, vagy ami nem jobb ennél, túlátlánosítva az összes férfi) a családon belüli erőszakot elhatárolta, leválasztotta más erőszakos nő-férfi vagy gyermek-férfi interakciók soráról. Olyanokról, amelyek pedig a családon belüli erőszakkal együtt illeszkednek egy láncolatba — vagy inkább hasonló mintázatba —, s amelyre, mint átfogó jelenség-együttesre más kérdéseket tennénk fel. *Miként járulnak hozzá az elfogadott társadalmi egyenlőtlenségek, úr-szolga viszonyok léte ahhoz, hogy a személyközi (ember-ember) kapcsolatokban a dominanciára, a másik uralására, birtoklására vagy megáldozására való igény minden adódó viszonylatban?* — *ahol csak a férfiaság és a hatalom szűnni nem akaró párosítása lehetséges — megjelenjen?*

A pedofil pap, a gyermekotthon igazgató, a nevelő apa rájuk bízott gyerekekkel szemben, a férj a feleségével szemben, férfi/férj egy prostituálttal szemben, a híres vagy kevésbé híres hatalmasság a függőviszonyban lévő nőekkel szemben (#me too), sugar daddy a sugarbaby-vel szemben, és persze kinek-kinek a határt átlépő kalandjai után a saját családjával vagy közösségével szemben? Ez utóbbiakban is uralni kell a közeget ahhoz, hogy kiközösítés helyett elfogadás járjon a határsértőnek. A hazugság, csalás, álság titkai persze nem idegenek ettől a kultúrától. Ha csak átérezni kívánnánk, hogy az előbbieket terhe alatt miként formálódnak át az emberi viszonyok, gondoljunk a pedofiliában vétkes papra, amint tette után a nyája elé lép. A nevelt lányát abuzáló férfi, amint a nevelt lány anyja, neki társa mellé ül az asztalhoz, mintha mi sem történt volna. Az előbb durva férfi, aki rövidesen szeretkezni kíván az előbb még bántalmazottal, a prostituáltat használó férfi, amint egy vásárolt aktus után a családi otthonba lép, és megsimogatja a gyerekeit, a sugar daddy, amikor beszélget a baby korú saját lányával, a színházrendező, amikor a zaklató esemény után a családja körében tart igényt szeretetre, majd másnap egy

² Típusok az intézmény és szereplők szerint sorrendben: nyilvános intézmény- egyház-gyermek- gondozásra bízott, nyilvános állami intézmény-gyermek-gondozásra bízott, magán intézmény-gyermek-gondozásra bízott szeretet kapcsolatban, magán-nő-erőszak-szeretet kapcsolatban, piac—többnyire nő, de nemcsak- fizetett- tudomásul vett erőszakos kapcsolatban, köz/magán szürke zóna piacit kikerülő- nem elfogadott erőszakos kapcsolatban, piac/magán szürkezóna-fizetett rejtetten erőszakos- nem szeretet kapcsolatban.

kollektívában tiszteletre. A szétrombolt, mert hamisított viszonyok konstrukciója mint következmény szétterül az érintettekre, a határsértő nem egyszerűen önmagát rombolja. S mintha szavunk se lenne erre a pusztításra.

Miért nem merül fel hipotézisként, hogy hasonló forrásúak az ilyen, az emberi viszonylatok normáit, minőség igényét elvitató, megsemmisítő határsértések? Itt ismét tudomány, de nem csak a magyar az, ami adós a közösségi észleléshez és megértéshez való hozzájárulással. Az egyik az individuális és kollektív (vagy társadalmi) szint közötti reflektálatlan csúszkálás (emelkedés individuumtól a túláltalánosításig, zuhanás a kollektív társadalmiról az individualizálásig). A probléma elméletileg is régi, és minden individuális és kollektív metodológia összebékíthetlenségében, a mikro-makro (egyén-társadalom) kapcsolódás (*linkage*) magyarázatainak elméleti tökéletlenségében, nehézkességében keresendő³.

Egy ilyen, az előbbieket együtt látó észlelésnek útját állja az az eszköztelenség, hogy nem tudjuk „leválogatni” azokat a férficsoportokat, akik mindezt teszik, azoktól, akik nem teszik. Akik elveszik a másiktól, noha nem jár, és akik nem veszik el, mert azt tudják, hogy nem jár, nem veszik, mert eszükbe se jut, hogy elvegyék. Aki megteszi, mert hatalmánál fogva megteheti, és aki nem teszi meg, noha megtehetné. Ahány habitus, annyi csoport, és bonyolultabb összerendezni őket, mint a betanított, segéd-és szakmunkás csoportokat, vagy a jövedelem-eloszlás szerinti deciliseket. Egy ilyen hatalmas empirikusan alapozandó csoportképző (kategorizáló, osztályozó) munkához nem kezdünk hozzá addig, amíg a strukturálisan (is) generált dominanciaigényben, az önkorlátozás nélküli önérdék-érvényesítésben nem ismerjük fel a neoliberais gazdaság szellemiségének (mint hajtóerő, makroszint) kedvezőtlen individuális lenyomatát. És tovább, amíg a kölcsönösség és érzelmi befektetés nélküli vágybeteljesítés akarását (a relációk

³ A létező struktúra-elméleteket pedig nem sikerült az itt észlelt, feltárandó jelenségek szolgálatába állítani, maradjunk a metaforáknál: A kérdést egy Örkény egyperces, a Cseresznyepaprika füzér alapján értenénk, egy lehetséges jó válasz felé pedig ma nálunk a kritikai pszichológia halad. Saját tanmesémmel pedig úgy rövidítem és egyszerűsítem le az elméleti dilemmát, hogy különbséget teszek a nevének nevezhetetlen, megszemélyesíthetetlen Déva várát építtető gazdasági politikai hatalom (az uralkodó rendszer hajtóereje) és Kőműves Kelemen között. Az előbbit Nagy Fehér Üzemmodnak nevezem, s nem azonosítom a 12 kőművessel, amire a survey eredmények értékelése, a közvélekedésben legalábbis, hajlik (férfiak, nők mint makro-társadalmi csoport, noha nem csoportok ekként, csak SPSS aggregátumok, s csak a mikro-makro probléma megkerülését szolgálja a nyelvi többes számmal és az ökológiai tévkövetkeztetéssel visszaélve). Főként nem Kelemennel, aki legfeljebb a Nagy Fehér Férfi ugyanezen üzemmód szolgálatában. A Nagy Fehérék közötti (Üzemmod-Férfi) ontológiai cinkosság további, lényegi rejtély (miért nem jelenik meg a Déva építtetője bocsánatért esedezve Kelemenné előtt, mondván, soha többé váratt ott, ahol nem lehetséges, vagy nem vár lesz, hanem más, ha vár nem lehetséges, és bocsánat, hogy a kapcsolatukat, gyermeküket veszélyeztettem, stb.).

viszonosságát és igazságosságát) nem tekintjük társadalmi problémának, a nő-férfi egyenlőtlenség mindig készenlétben, rendelkezésre álló öntőformájának (individuális, mikroszint). Efféle társadalmi alapvetések és tudományos csoportképzés munkája híján marad a csúszkálás: vagy individuális szereplőket nevezünk meg (egy nő, egy férfi), vagy túláltalánosítva a férfiakról vagy általában a nőkről — differenciálatlan társadalmi nagycsoportról — tudunk beszélni. Nyelvtani, mondattani értelemben, szociológia-mentesen.

Ám sok jele van a közéleti vitákban, hogy ebből a nyers általánosításból az emberek nem kérnek. Így lesz a túláltalánosítás csapdája ma a társadalmi párbeszéd, a vita legfőbb akadálya, az individualizálás pedig a társadalmi léptékű problémák észlelésének akadálya. Így leszünk cinkosok a nagy játszmában kétféleképpen, vagy mert „a minden férfi minden nő ellen” és viszont játszmájára játszunk, vagy ezt elkerülendő, cinkosok maradunk a probléma letagadásában, a nem észlelésben, főként a nem együttesen észlelésben. Ez az alulteljesítés azonban —észlelésben és elméletalkotásban — csak egy, „gender” koncepciót nem értő, nem támogató társadalomba ágyazódva történhetett meg, bárhogyan is fáj az alulteljesítés nekem.

A tudományon innen és túl

A tudományos beszédmód csak nyelvi díszítőelemként, a gender koncepcióban rejlő megértő, felfedező kapacitás mozgósítása nélkül adta hozzá az uralkodó tradicionális beszédmódhoz (nemi szerep) a gender szót magát. Nem volt tehát olyan új tudományos konszenzus, amit népszerűsítve a köznyelv használatba vehetett volna. A közéleti diskurzusokban jelentősebb károk keletkeztek, hangos, gyakorta gyűlölködő viták zajlottak, itt nemcsak az elmaradt haszonról szól a mai leltár, mint a tudományban, hanem súlyos károkról. Kérdéssé vált, hogy lehetséges lesz-e megvívni azt az intellektuális és politikai harcot, ami kimentí a feminizmus baloldali narratíváját az új jobboldali (konzervatív és neoliberais) jelentés tulajdonítások vállalhatatlan világából. A „gender” – mint tudományos koncepció — esélye egyúttal az új politikai baloldaliság esélye, a kölcsönös összefüggés ugyan látszik, de látványos esély egyikre sem. Tamás Gáspár Miklós (2018) — a hazai választási kampányra utalva — így köti össze a kettőt:

Az osztálykérdésnek, azaz most: az egyenlőség, vagyis az állami újraelosztás és a gazdaságba való szociális indítékú állami beavatkozás kérdésének, az adó- és munkajognak a hánytorgatása nem került sorra. A biopolitikai kérdések közül se volt szó mindegyikről. A társadalmi nemek közötti egyenlőség ellen voltak brutális jobboldali célzások [...], de súlyuk csekély, inkább csak a konzervatív attitűdök megszilárdítását szolgálták (mint a

képzeltbeli „dzsenderőrület” elleni őszintétlen kirohanások is). *Beillesztett az egyenlőségellenes (antiegaltárius) támadás általános dinamikájába.* (Az én kiemelésem, A.M.)

Az összekapcsolódás tényét vallva és elismerve, a károkozás alapzatát szélesebbnek, több tényezőssnek vélem. A gender koncepció méltatlanul — mint meg nem értett koncepció — prédájává vált olyan váratlan politikai és szimbolikus jelentés eltérítéseknek, főként új jobboldali mozgalmakénak (Kováts 2017), amelyek megjelenésével nem számoltunk, éppen mert csak az egyenlőségellenességre számítottunk. Többről van szó, mára a közbeszédben eljutottak az egyre szaporodó, az ügyben megnyilvánulni kívánók a showbiznisztől a *gender studies* egyetemi oktatásának kritikájáig, már ott a molinó az ELTE épületen is: „Tévedni genderi dolog.”⁴ Anélkül, hogy közvetlenül az egyenlőség kívánalmait közvetlenül érintenék.

A korábban csendes nő-és feminista ellenes csoportok és véleményvezérek is sajátos nyelvi tűzfegyverré alakították az eredeti koncepciótól megfosztott gender-t, a szót magát (főként bulvár és kormányzati médiában)⁵ Ez a „gender”-ellenesség (Nagy Tiszteletű Gender Úrnő!) nem feltétlenül új keletű, nem látványosan új jobboldali, nagyon is hagyományos nő- és nemi egyenlőség ellenes érzeteket jelenít meg a szójátékaival.

Nagy nyomás nehezedett hazai civilszervezetekre, részben, hogy projektorientált tevékenységet végezzenek akár a lokális szükségletek ellenében az EU finanszírozás fejében, illetve hogy átvegyék a globális civilek

⁴„A gender tudománynak nevezett népbuító közerkölcsrontás éppen úgy illeszkedik a tudományok halmazába, mint ahogy hajdanán azt a szociáldarwinizmus, vagy a marxi materializmus is tette – tehát nagyjából sehogy. Csírájában tartalmazza a tudományosság magvait, azonban sokkal inkább melegágya egy politikai akaratnak, mint valódi, önálló, tudományos diszciplína. A legveszélyesebb hazugság mindig a féligazság; a gender központú elemzés századunk egyik nagy kihagyott lehetősége arra, hogy jobban megértsük önmagunkat, megismerjük társadalmainkat. Helyette a gender ma a nemek egymás elleni uszításában, militáns feminizmusban és a fasizmus emberi jogok mögé bújtatásában utazik — Európa pedig jelenleg vesztésre áll ezekkel a támadásokkal szemben” („Tévedni genderi dolog” 2018).

⁵Legfrissebb példa: Juhász Péternek (az Együtt elnöke) írja Puzsér Róbert: „Még mindig úgy látod, hogy pár tucat ártatlanul meghurcolt ember tönkretett sorsa elfogadható a nagyobb jó érdekében — amint a #metoo-mozgalmal falangistáinak érvelése hangzik? Még mindig olyan egyszerűen leírhatónak tűnnek az emberi társadalmak, hogy a férfiak az agresszorok, a nők pedig az áldozatok?...Nem volna szabad precedenst teremtened arra, hogy a közvéleménynek vagy bármelyik veszett feministának joga legyen ítélni ezekben az ügyekben. [...] Ne járulj mosakodni a Nagy Tiszteletű Gender Úrnő elé, hanem állj bele a magánéleted szentségébe, az ártatlanságod védelmébe, a tisztességes eljáráshoz való jogodba! Légy valódi liberális politikus, aki nemcsak a Fideszre viczorog, és nemcsak a nemzeti együttműködés rendszerére süti rá az önkény bélyegét, de ugyanígy megálljt parancsol a zsarnoki hajlamú genderszektának: eddig, és ne tovább!” (Puzsér 2018).

diktálta tematikát (társadalomértelmezést), miközben nemzetközi „civil” segélyszervezetek alávaló módon erőszakoskodnak a megsegítendőőkkel: De mitől is kapcsolódna egy globális civil szerephez lokálisan felülbíráhatatlan, az egyetlen helyes társadalomértelmezés? Sokat tanulhatnánk, ha ennek a globális hátszélnek a felhajtó erejét megértenénk (szex-, béranya és cseléd-kereskedelem, a transz-lét átmenetein élőködők), de jelenleg ezt a leckét politikai okok miatt Magyarországon megtanulni nem lehetséges. Súlyos veszteség érte a korábban kiérlelt abolicionista konszenzust például „szexmunka” diskurzus vitájában és társadalmi gyakorlatában is („Understanding Sex Work” 2017). Talán ez volt a legsúlyosabb hazai vereség azért is, mert magukat feministáknak és „baloldaliaknak” nevezők közvetítették a globális nyomást, és mérték a csapást a nők közötti szolidaritásra, és járultak hozzá a női szexualitás emberről való lehasítására a hazai és a nemzetközi tőke érdekében. A tudománynak, ahogyan a politikai hatalomnak, látványosan nem volt és nincs mondanivalója.

Majd amint a transz-vita kisebbségi szereplőiben a közvélekedés a biológiai nem és nemi identitás végleges és végletes elválasztásának fenyegetését ismeri fel, a „gender” tartalma azonnal és *visszamenőleg is* (!) ezen totális elválasztási törekvés jelentésével töltődik fel. a közbeszédben. Felerősödnek az identitásharcok, ám itt már a versengő identitásoknak kizárólag szexuális, testi, áldozati vonatkozása van, végleg lebontották a társadalmi tartalmat róla. A testtől elválasztható identitás lehetőségével szemben felháborodva összezárnak a különböző háttérű- nem egyszerűen transz-ellenes, hanem „gender-ellenes”, egymással akár össze nem illő ideológiai irányzatok is, mintha egy, a nő-férfi viszony konstruált voltára építő társadalomtudományi gender koncepció *oka* lehetne a magukat transzneműnek tudó emberek színrelépésének, színrelépés globális, kulturális hátszélének.

A másik irányból is megalapozatlanok, s talán türelmetlenek az elvárások: emberek milliárdos tömegeire vonatkozó „gender” koncepciót nem lehetséges és nem szükséges átalakítani egy most formálódó kisebbségi mozgalom elvárásai szerint — erre a homoszexuális identitás sikeres integrálása érdekében például nem került sor — akiknek előbb még csoporton belüli, szemérmes, az átmenetek okozta frusztrációt kezelni képes öntisztázásra lehetne igényük annak érdekében, hogy a kérdések és válaszok egyszer majd nyilvánosan is artikulálhatóak legyenek. Az ideje korán generált nyilvános vitáknak kedvezőtlen hatásai már megjelentek az általános gender-ellenességben, egyes feminista csoportok pedig visszahőkölnek és visszavonulnak a biológiai szexig. Kinek jó, ha ellenreakcióként visszacsúszunk arra az érvelési szintre, amiben Kőműves Kelemen azért falazza be Kelemennét, mert péniszre van?

A civil szektor ellehetetlenítésének éveiben Magyarországon szükségképpen elhalkulnak az egyébként lokálisan jogosan kritikus hangok. Annyit mégis megkockáztathatunk, hogy a civil mozgalmaknak nem sikerült betöltenie a társadalomtudomány „gender” koncepció használata fölötti kontrollt, és a tudománynak nem sikerült informálnia új ismeretekkel a civil szektort. Nem segített az eligazodásban az sem, hogy domináns közéleti viták sora inkább politológiai terminusokat, mint szociológiai megközelítést használt, átvéve a jobboldal ernyő-képző szóhasználatát, a „genderideológia”-t, még ha idézőjelben is, amivel eleve elemelte a kérdéseket a materiális világban tapasztalható problémáktól.

Megkettőzünk, szétharmadolunk

Az így beállt szellemi zűrzavar, morális pánik leple alatt pedig sikert sikerre halmoznak a *hagyományos* maszkulin törekvések, már nem az álszentre szelídített lokális kádári, hanem izmosodó, béranyákból, pornóból és prostituáltakból hasznot húzó globális. A test és a szexualitás domináns tematikává lett, és noha ismertek az égető gazdasági és szociális problémák is, ezek a tematikák nincsenek köszönő viszonyban egymással sem a közbeszédben, sem a tudományban. Míg az így beszűkült fókuszú viták folynak, a globális egyenlőtlenségi mintázatot leképezve a magyar és egyéb kelet-európai nők bevallottan részévé válnak a hazai és globális szex- és béranya iparnak, és a globális gondoskodási láncolatnak is. A „nemzeti” politikának, a társadalomtudománynak a „szeme se rebben”, még „nemzeti” alapon sem rendülnek meg. Nem számolnak a közvetlenül nem érintettekre is ható következményekkel, főképpen a nemek közötti viszony további romlásával. Csakhogy egy ilyen viszony alakulása mindaddig homályban is tartható, amíg hatalmi politikák (gazdaságpolitikától a tudománypolitikáig) megtehetik, hogy a tényleges, ám változó ember-ember (nő-férfi) viszonyok megismerésének kényelmetlenségeitől eltekintsenek (ehhez vezethetne a „gender” koncepció), és a fiktív „racionális” gazdasági modellekhez hasonlóan csak az adott rendszer szempontjai szolgáló funkcionális nemi szerepekkel operáljanak. A status quo fenntartásához érdektelen, hogy miben áll a különbség nagyszüleink és unokáink gyermekvállalási hajlandósága között, ha a tudománynak, szakpolitikának is elég az az utasítás, hogy mindegy az emberi ár, csak a funkció teljesedjék. A szociálpolitika majd *forintban* beárazza az legújabb szülésre késztető nyomás költségeit is, amint ezt mindig is tette (Adamik 2012).

A női identitás anyai komponensének kezelését, a nyomásgyakorlást ezen egyharmad funkció irányába külön törvények, intézmények, politikák, szolgáltatások, gazdasági társaságok, büntudatkeltő/bátorító beszédmódok

erősítik, csakúgy, mint a szex-funkció (pornó, prostitúció, *sugarbaby*) üzembe helyezésének irányába is. A harmadik harmad a munkában magas termelékenységet mutató női funkció, a hordozójának rendkívüli egyéni erőfeszítésén, teljesítményén múlik, belefér-e az életébe egy szexuális partner, a társ és a gyermekvállalás. Hiába nyilvánvaló az érintettek számarányának nagyságrendi különbsége a harmadokban, egy női identitás, mint emberi identitás, számbeli reprezentációtól függetlenül, ilyen komponensekből építkezik, ezekkel egyensúlyozna, ám ez az, ami felborulni látszik. Mindaz, ami az új viszonyokból következik, amiként a pedofil pap és nyája közötti viszony is, érdektelenek. Így érdektelen a „gender” koncepció, a nők párkapcsolati leértékelődése, a férfiak ismeretlen, nyilván különböző narratívája, az intimitás igényének felmorzsolása. Csak a probléma észlelések közötti szakadéknyi különbség miatt érdemes megismerkedni a KSH friss házassági kutatásával, ami a legkorrektebb módszertan mellett sem talál fogást a „gender” alapú magyarázatokhoz („A házasságkötési magatartás” 2017). Marad a régi dilemma: mi a jó kérdés? Magam mindig a relációk, a kapcsolatok, viszonyok vizsgálatára szavaznék. Ezzel nyújthatna legtöbbet a gender koncepciója.

Közbevetés: Olyan egyszerű, Fraser-i értelemben populáris kérdésekre, ami még az emberek többségét — osztályhelyzetétől függetlenül — érdekli, utolsó menedékként életét személyesen érinti, hogy tudniillik miért oly nehéz a felek számára tiszta kapcsolatokat fellelni és azokat fenntartani (akár hetero-, de felteszem, nem heteroszexuális ember-ember kapcsolatokat is). Nincs válasz, legfeljebb ezotéria és bulvárpszichologizálás, noha ez egy Nancy Fraser által is javasolt 99%-os globális gondolkodási irány lenne a feminizmusban, ahonnan a további kérdések indulhatnak. Nemcsak a „fejlett fehér nyugaton”, az anyagilag jól élő, de a prostitúció normalizálásával lefegyverzett német feleségek körében lehet fontos ez a kérdés, hanem olyan trendeket is észlelve, amelyben például egyes afrikai nőcsoportok nem azért kötnek házasságot más nőkkel, mert lesbikusok, hanem azért, hogy elemi biztonságot nyújtsanak saját maguk és gyerekeik számára.

Sokasodnak a hétköznapi tapasztalatok, de kutatás híján nem tudományos ismeretek arról, hogy az „önkéntes” egyedül lét, az „önkéntes” gyermektelenség, mint a nem elfogadható minőségű kapcsolatok elleni lázadás mellett is engedményeket tehettünk pár évtized alatt a minőségi kapcsolatok — Giddensnél (2001) a „tiszta kapcsolatok” — ügyében. A „me too” is ilyen felismerés, a szégyen élménye. A tiszta kapcsolat olyan folytonos és intenzív érzelmi kommunikációt feltételez, amiben azért maradnak az emberpárok (akár a barátok is), mert kölcsönösen megéri nekik ezt az intimitást fenntartani. A tiszta kapcsolat olyan egyenlők közötti kapcsolat, ami mentes minden erőszaktól és kényszertől, feltételezi a másik tiszteletét. Mint ilyen reláció a makro-viszonyok demokratizmusának individuális előképe és

előfeltétele. Nem tudunk arról, hogy az emberek mekkora engedményeket tesznek a vágyott tiszta kapcsolat rovására különböző kényszerek együtttartó hatása vagy az intimitás változó igénye miatt (Giddens 1992). Pár évtizede még azt vélelmezhattük, hogy a párkapcsolatok, házasságok bomlását éppen a tiszta kapcsolat iránti folytonos vágy generálja, a tiszta kapcsolat a hajtóerő. Mivel azonban nincs tudásunk az új körülmények által konstruált párkapcsolatok minőségéről, ezt ma már nem tudhatjuk. A rendszerszintű jelek a nők párkapcsolati leértékelését sejtetik (beletörődést, lemondást, önfeladást, magányt, ön-elidegenedést, élettervek, önértékelés széttörését—szemben az előbbieket elváró, elfogadó, egyúttal messze távolodó—egyébként szintén ismeretlen másikkal). Itt csupán azt az előfeltevést hangsúlyozom ismét axiómaként, mely szerint a nők számára a komplex emberi identitásuk fenntarthatósága jelentene elégedettséget párkapcsolatban és a társadalomban is, amire az államszocializmus egy olyan, amilyen, félutas, de mégis unikális kísérlet volt.

A nemi elkülönülés rendszerkonform megerősödése

Már az államszocializmusban is tapasztalható volt az, hogy a szexuális forradalom után elkülönült a nő, mint szexuális lény (a női identitás szexuális eleme vagy aspektusa) és a nő, mint anya (a női identitás gondoskodó anyai eleme vagy aspektusa, lásd 1967 gyes), két izmos diskurzust képezve a vonatkozó szövegekkel, közbeszéddel és politikai intézkedésekkel. Szex-diskurzusnak és gyes-diskurzusnak neveztem, és fájltam, hogy nem jelenik meg markánsabban az az identitás, amiben a kettő szervesen összetartozik, és ami köré a nők rendezni kívánták az életüket, és azt, hogy ez külső kényszerítő hatás és nem a nők választása volt. A „jelölő” ágens(ek) konstruál(nak) női identitásokat oly módon, hogy nincs nő, aki a két diskurzusnak egyidejűleg alanya legyen. Továbbá, hogy csak igen privilegizált pozícióban sikerült az előbbi identitáselemeket a munkavégzéssel is összeilleszteni, azaz a női identitást komplexként, komplex vagy univerzális emberi identitásként fenntartani. Szeretni (társat, gyereket) és dolgozni (értelmeset), amiként Freud szükségletértelmezése is erre utal.

Az államszocializmusnak, ha volt, talán ez egy női szempontból jelentős teljesítménye: ha nem is könnyítette meg, de legalább elvileg elismerte ezt a női törekvést, ami egy generációs törekvésként, részben talán teljesítményként is rekonstruálható. Nem azért, mert feltétlenül sikerült a megvalósítás, inkább, mert a női életutak horizontjában orientáló cél maradhatott. Ma viszont leplezetlenül egy ilyen törekvés ellehetetlenítése zajlik, az államszocializmusban elfoglalt női identitás szétzilálása, a neoliberais piacgazdaság által diktált és elvárt funkciók szerinti széthasogatása. Tovább

zsugorodik az a nőcsoport, akinek mindhárom elemet harmóniában sikerülhet egybetartania (reményt őrző negyedik utasok?). A legsikeresebb plafontörők, kevesek, épp úgy emelkedhetnek a globális struktúra szereplői közé, mint helyi férfitársai, vagy amiként néhány luxusprostituált és vagyonos feleség.

A rendszerszintű ember-ember közötti társadalmi távolság tehát nem csak oly módon fokozható, hogy a kettő között gazdasági egyenlőtlenség feszül, hanem úgy is — lévén a rendszer kifinomultan nemre érzékeny, sőt, valójában a nemi különbségtétel köré szerveződő —, hogy az egyik emberrel (férfi) szembe vagy mellé a másiknak (nő) csak egy — éppen profitot ígérő, s ekként használandó — funkcióját állítja vagy ajánlja a rendszer, aki viszont már nem ember, hanem csak egy-egy funkció (hordozója). Tiszta kapcsolat csak a privilegizáltak esélye marad, a többség számára egyik kombináció sem alapozhat meg tiszta kapcsolatot, akkor sem, ha egy férfi a három funkciót beteljesítő három nő mindegyikét változatos kötésekkel magához kötheti. (Bár a várható élettartam további növekedésével inkább a teljes férfi életút mentén praktikusán beosztott női funkciók egymás utáni használata látszik valószínűnek. A végső szakaszban egy idősödő férfi fiatal „funkcionális” partnere egyidejűleg gondozza a közös gyermeket és ápolja az idős férfit haláláig. Ez a rendszer gazdaságossági logikája, nem az én rosszhiszeműségem.)

Peggy Watson (1993)⁶ időben figyelmeztetett, csak hogy éppen ez az, amit Magyarországon nem értettünk meg, és talán éppen emiatt sem válhatott felszabadító tudományos és közéleti koncepcióvá a „gender”. Szerinte minden lépéssel, amit a liberális kapitalizmus megenged megtenni a nőknek, a férfiak kapnak olyan újabb lehetőséget, amivel megsokszorozhatják a nők és férfiak közötti társadalmi távolságot. Amint ezt felismerjük, azt is felfogjuk, hogy a maszkulinizmus jelenti a nyugati liberális demokrácia lényegét. A kelet-európaiak pedig azt, hogy a kapitalizmus nemi rendje (*gender order*) számukra sem egy történelmi véletlen.

Feltevésém itt és most az, hogy ennek megértésével elkéstünk, nem volt ehhez — a mi kis egyensúlyozgatásunk közepette — elégségesen negatív fantáziánk. Tudomásul véve a tudomásul vehetetlent, kérdezzünk legalább annyit, hogy tudunk-e még a minket követő generációknak hasznosat mondani, társadalomkritikára és önvédelemre, netán tiszta kapcsolatok akarására biztatni? Bevalljuk saját szakmai és egyéb kudarcainkat vagy

⁶ Az eredeti szöveg: „[In EEC] as offering space to women, the transition to liberal capitalism offers men the opportunity of putting [...] a greatly increased social distance between themselves and women. [...] If we grasp this, I argue, we also grasp the opportunity to more fully apprehend the way in which masculinism forms the very bedrock of Western liberal democracy. For Eastern Europe makes plain that the gender order of capitalism is not simply the result of historical contingency” (Watson 1993, 82).

átalakítjuk ezt a konferencia termet múzeumi kiállító teremmé, és mielőtt az ajtót magunkra zárjuk, tudomásul véve a globális kapitalizmus nemi rendjét, miszerint lejárt a történelmi szavatosságunk, kiírjuk: itt tekinthetők meg egy unikális történelmi korszak nem szándékoltan, kísérletként néhány évtizedre kialakított és mára túlhaladott nőiségének emlékei. Figyelmeztetés: Ne kíváncsiskodjék, már nem beszélnek!

Felhasznált irodalom

- Adamik, Mária. 1994. „A Nagy Fehér Üzem mód, avagy miről szól a nőkérdés.” In Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom*. Budapest: Replika Könyvek, 142–155.
- 1999. „Lehetséges-e kritikai demográfia?” *Demográfia* 42 (3–4): 193–203.
- 2001a. „Politika vagy megismerés: a nő-férfi viszony vizsgálatának szociológiai nehézségei.” In Nagy J. Endre (szerk.) *Szociológia–szociálpolitika–szociális munka*. Pécs: PTE BTK Szociológia és Szociálpolitikai Tanszék, 7–21.
- 2001b. „The Greatest Promise — The Greatest Humiliation.” In Gabriele Jähnert (ed.) *Gender in Transition*. Berlin: Trafo Verlag, 190–201.
- 2012. „[A gondoskodás ökonómiája az államszocializmusban](#).” In Adamik Mária (szerk.) *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe*. Budapest: ELTE TÁTK, 150–173.
- „[A házasságkötési magatartás változásának demográfiai jellemzői](#).” 2017. *Központi Statisztikai Hivatal*. Letöltés: 2018. május 28.
- D Kovács, Ildikó. 2018. „[Szexoldalakon kartellezhettek az Orbán-rendszer csúcsvállalkozói](#).” 24. Letöltés: 2018. május 28.
- Giddens, Anthony. 1992. *Transformation of Intimacy, Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge & Oxford: Polity Press.
- 2001. „A család.” In *Elszabadult világ, Hogyan alakítja át életünket a globalizáció?* Ford. Gárdos János. Budapest: Napvilág Kiadó, 61–77.
- Haraway, Donna. 1994. „A szituációba ágyazott tudás.” In Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom*. Budapest: Replika Könyvek, 121–141.
- Harding, Sandra. 1993. „Episztemológiai kérdések.” *Acta* 9 (4): 154–164.

- Kováts, Eszter. 2017. „[A konszenzusok felszámolása — Jobboldali populizmus és a ‘genderideológia’ fenyegetése.](#)” *Fordulat* 22: 104–127.
- Puzsér, Róbert. 2018. „[A magánélet védelmében.](#)” *Magyar Nemzet*. Letöltés: 2018. május 28.
- Tamás, Gáspár Miklós. 2018. „[Egyszerű ez nagyon.](#)” *Hvg*. Letöltés: 2018. április 21.
- „[Tévedni genderi dolog.](#)” 2018. *Identitás Generáció*. Letöltés: 2018. május 28.
- „[Understanding Sex Work in an Open Society.](#)” 2017. *Open Society Foundation*. Letöltés: 2018. május 28.
- Watson, Peggy. 1993. „The Rise of Masculinism in Eastern Europe.” *New Left Review* 198: 71–82.
- Zimmermann, Susann. 2017. „[Gender, feminizmus, antifeminizmus és imperializmus.](#)” *Eszmélet* 29 (116): 125–142.

Barát Erzsébet

Szegedi Tudományegyetem

Az előjogainak sérülését helyreállítani igyekvő „dühös államférfi” „nő”-ellenes hadjárata

A feminista kutatás elsősorban a ‘nő’, “női(es)ség’ feltárását állítja a kutatás középpontjába. Teszi ezt részben azért is, hogy kikezdje a nő kitakarásának szisztematikus gyakorlatát a társadalom- és a humántudományokban. A nő és hatalom viszonyát vizsgálva mégis úgy döntöttem, hogy a ‘férfit’, a ‘férfi/as/ság’-ot állítom ‘közzemlére’. Azaz nem közvetve, hanem közvetlenül teszem a férfi-elvű hatalomban játszódó folyamatokat tanulmányom témájává, hiszen a neoliberális kapitalizmus magyarországi válsága együtt jár az ideálisnak, a kívánatosnak elgondolt és megélni rendelt ‘férfi/ség’ válságával is, a maszkulinitás domináns gyakorlatának, a hegemon maszkulinitásnak (Raewyn W. Connell 1987; 1995) a válságával és újrendeződésére tett kísérletekkel is. A magyar kormányzat politikai médiában működtetett hatalmi stratégiáit fogom vizsgálni Michael Kimmel (2013) USA-t bemutató modelljének segítségével. Kimmeltől eltérően azonban azt mutatom be, hogy a hatalmát aláásottnak látó fehér férfi dühe a mai Magyarországon nem csupán a maszkulinitás relatív skáláján lentebb található, vagy annak gondoló férfiak hangja, hanem a politikai elit által harsogott, a ‘férfi bajtársiasságra’ apelláló domináns beszédmód lett az elmúlt közel egy évtizedben. Minél magasabb a (vélt) tét, annál harsányabb, annál koncentráltabb, ellentmondást nem tűrő a hatalmi központosítást legitimizáló diszkurzus rendje.

Elméleti megfontolások: A ‘gender’ mint üres jelölő

Állításaim értelmezési kerete szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy a ‘gender’ fogalmat konkrét hatalmi erőviszonyok intézményesült terekben lejátszódó társadalmi gyakorlatként (praxisként) gondolom el, melynek lényeges alkotó eleme az adott gyakorlat szemiotikai kódoltsága, a férfi/nő distinkció mentén történő kategorizálás. R. W. Connell is eme felfogás jegyében gondolja el 1987-ben a megkülönböztetés kitüntetett elemét, a maszkulinitást. Connell felfogása túllép a nyolcvanas évek szociológiai gondolkodásában uralkodó ‘gender’ fogalmon. A korabeli domináns értelmezés a gendert adott, veleszületett nemi ‘karakter jegyek összességéként’, illetve az ezekre épülő, ezeknek ‘megfelelő’, velük egybevágó, úgynevezett társadalmi nemi szerepek tipológiájaként gondolta el, melyek elsajátítását a ‘szocializáció’ egyirányú és statikus fogalma volt hivatva

‘magyarázni’. Ez a megközelítés tehát eleve ‘két gender’ létezéséből indul ki, a kutató feladata pedig a hozzájuk rendelt/rendelhető társadalmi szerepeket, elvárásokat feltérképezése és/vagy kritizálása. Ez az egybemosás szükségtelenné teszi a (társadalom)kutató számára a nemiség szexuális és társadalmi aspektusú vizsgálatát. A gender eme magától értetődőnek elgondolt ‘biológiai’ megalapozottságnak veszélyeit saját munkájában is igyekszik Connell tetten érni a 2005-ben James W. Messerschmidtrel közösen megjelentetett tanulmányukban. A connelli fogalom magyarázó erejét, illetve dinamikusabbá tételének szükségességét vizsgálják a kategória 1987-es újragondolása óta zajló globalizáció társadalmi jelenségeinek tükrében.

Mindenek előtt a maszkulinitás fogalmának pluralitására helyezik a hangsúlyt, arra hogy miként írják át, esetenként rajzolják ‘el’, a különböző, nem domináns férfiasság-gyakorlatok képviselői által vívott társadalmi küzdelmek az ‘ideális férfiasság’ jelentését, adott formáit. Azaz a hegemon maszkulinitás fogalmát a pluralitás újragondolása eredményeként kezdik ki és vetik el az 1987-es fogalom hierarchikus struktúrájának egydimenziós elgondolását is. A hatalmi viszonyok többirányúságának bevezetése kimozdítja a centrum/periféria kétosztatúságát, s a hatalmi erőterek differenciáltsága együtt jár az ágencia, az autonómia lehetőségének nem-individualizált elgondolásának lehetőségével, illetve a helyi, nemzeti és nemzetközi folyamatok többirányú együtt hatásának vizsgálatának igényével is. Azaz, az ideális férfiasság, a domináns modell annak következtében lesz ellentmondásos és differenciált, hogy a maszkulinitás perifériára rendezett megnyilvánulási formái (pl. a ‘kékgalléros munkás férfi’, a ‘fekete szubkultúra fiatal férfia’) vagy a ‘nagyvárosi kínai diaszpóra kisvállalkozó férfia’) több irányból, többféle vektor mentén mozdíthatják ki. De, a differenciáltság szerintem abból is adódik, hogy adott elrendezésben az egyes maszkulinitás formák maguk is többféle dimenzió, distinkció metszéspontjában rendeződnek adott közösség számára ‘koherens egészé’ — a ‘centrum’ maga is adott történelmi pillanat erőviszonyai függvényében lehet/mutatkozhat többé vagy kevésbé differenciáltnak. Azaz, értelmezésben a különbözőségek kölcsönhatása a ‘különbség’ fogalmára is érvényes: a többféle dimenzió dialektikus, dinamikus artikulálódásának eredményeként áll elő, a jelentésképző gyakorlatok pluralitásának James Paul Gee (2014) által kidolgozott diszkurzív modelljének értelmében.

Az elmúlt nyolc év magyar kormányzatának politikai médiában artikulálódó, illetve az általa működtetett diszkurzív stratégiát reprezentáló, általam kitüntetettnek ítélt szövegek egyberendezése és elemzése segítségével azt mutatom be, hogy a ‘fehér, heteroszexuális, felső-középosztály-beli férfi’ a társadalmi problémákat Magyarországon is úgy éli meg, mint gender alapú konfliktust. A hegemon hatalmát kikezdő társadalmi, gazdasági, kulturális

folyamatokat mindenképp előtt a 'nő'-höz köti, őt teszi meg bűnbaknak, vele szemben érez elkeseredett dühöt. A mai helyzet legfontosabb sajátossága, hogy a kisebb-nagyobb (vélt vagy valós) privilégiumainak veszélyeztetettségét látva, nem csupán a maszkulinitás kevésbé követendő, a relatív értékrendi skálán lentebb elhelyezett, a maszkulin hatalmi erőteréből kirekesztettebb férficsoportok hangja szólal meg ennek a dühnek a hangján, de a hatalmi mechanizmusok különféle előnyeit, köztük az értékrendi skála magától értetődő 'viszonyítási pont'-ja pozíciójának elfoglalását, élvező csoportok is, élükön a politikai elittel. A düh 'férfi bajtársiasságra' apelláló domináns beszédmóddá válik, hatékonyan egybemosva a köztük lévő relatív, de lényeges különbségeket. Minél magasabb a (vélt) tét, annál harsányabb, annál koncentráltabb, ellentmondást nem tűrőbb a hangorkán, annál erősebb az egység, a hatalmi központosítást a 'nő(i)ség' letámadása árán legitimizálni hivatott diszkurzus rendje.

Ez a nőellenes maszkulin düh, ami az egyre koncentráltabban, egyre hangosabban jelentkező 'gender-ideológiára' hivatkozásban egyesül, jelöli ki a 'gender'-t, pontosabban annak 'ideológia' jelentésben történő stigmatizálását a jobboldali populista politikai diszkurzus 'mi' fogalma alapjának, egységbe rendező elemének, a közösségi összetartozás Ernesto Laclau (1996, 37) által bevezetett 'üres jelölő'-jének (*empty signifier*). Laclau az 'üres jelölő'-t adott jelölő rendszer által, adott értelmezési horizontból kijelölt 'egybetartozás' elválasztó határaként (*exclusionary limit*) definiálja, miközben különféle (társadalmi/kulturális) pozíciók ekvivalenciáját tételezi — addig a pontig, ahol azok elkülönbözősége szinte teljes mértékben elmosódik (ibid., 39). Az általam vizsgált politikai beszédmódban a düh számtalan kifejeződési formájának ilyen ekvivalens érintkezési pontja a „gender-örület”-diszkurzus, aminek fontos, ha nem legfontosabb ideológiai hozadéka, hogy megengedi a hatalom szelektív látását — amerre csak ellát. A „gender-örület” fülsiketítő zajában érvelhet, például, a 'nemzeti tőke' leválaszthatósága és hasznossága mellett anélkül, hogy nevének kellene neveznie az elmúlt harminc év neoliberais gazdasági folyamatait. Az Európai Unió kelet-európai országait, s mindenképp előtt köztük a magát 'legerősebbnek' tudni vágyó magyar gazdaságot nem kell „külföldi tulajdonban lévő” neo-kolonizált „keleti” régióknak láttatni; illetve továbbra is lehet a német, holland és francia tőke kelet-európai befektetéséért egymással vívott kényszerű harcot az egymás közötti 'versengés'-nek, az arra 'érdemesek' sikereként láttatni anélkül, hogy kimondanák ezek hátulütőit, pl. az egyre alacsonyabb munkabért bevállaló cégek és országok gazdaságpolitikai döntéseinek olyan hátrányait, mint a fennen hangoztatott 'hazai' munkaerőpiac védelmének ellehetetlenülését. (Leonid Bershidsky 2017) Legfőképpen is megúszhatja a szembenézést a Bershidsky vázolta folyamatok különféle feminista kritikai értelmezésével (pl. a gondozás, gondoskodás

átrendeződésének következményeivel, az elszegényedés „női” arcával). Az maga lenne a „gender örület” (képviselői) által a ‘nemzeti mi’ ellen indított támadás ‘bizonyítéka’; s mint ilyen csöppet sem tanácsos (tudományos) vállalkozás – mint azt 2017-ben az ELTE gender tudományok MA programjának indítását ‘áltudomány’-ként történő stigmatizálása volt hivatva jelezni (lásd ennek az álláspontnak egyik jellegzetes megnyilvánulását Szilvay Gergely 2017 -es *Mandineren* megjelent szövegében).

A feminista diszkurzusok kiszorításának kritikus pillanatai a rendszerváltozástól napjainkig

Korábbi kutatásaimat újragondolva, a rendszerváltozás elmúlt harminc évének médiában artikulálódó gender-diszkurzusait három kritikus pont körül látom sűrűsödni. Az első ‘pillanat’ a kilencvenes évekre esik, amikor a hívó szó nem a ‘gender’, hanem a ‘feminizmus’. A *Médiakutatón* megjelent tanulmányban azt vizsgáltam két szakkollégiumos hallgató segítségével (Barát, Pataki & Pócs 2004), hogy az 1990-es évek nyomtatott napi és heti politikai sajtójában vajon teret kapott-e végre a magyarországi heteroszexista férfiuralom kritikája, a feminizmus. Legfontosabb megállapításunk az volt, hogy az 1990-es években nem a feminista szempontú kérdésfelvetések kapnak teret, helyette csupán a ‘feminizmus’ fogalmának ‘általános érvényű’ jelentésmeghatározása zajlik, konkrét társadalmi, kulturális és tudományos jelenségektől, felfogásoktól, mozgalmaktól elvonatkoztatottan. Ez a fajta dekontextualizálás, még ha rokonszenvező pozícióból is ‘definiálta’ volna a ‘feminizmus’ fogalmat, eleve használhatatlan kiüresítését eredményezte volna. Bármilyen konkrét ‘pozitív’ értéket is tulajdonított volna a ‘feminizmus(ok)’ közös ‘jellemzőjé’-nek, az éppen attól lett volna érték, hogy konkrét időhöz és helyhez nem köthető – ezért megkérdőjelezhetetlen, kikezdhetetlen. Ennek a fundamentalista beszédmódnak látszólagos előnye azonban a legnagyobb hátránya is. Az érték fogalmának magának a megkérdőjelezhetetlensége összeegyeztethetetlen bármely feminista kritika azon feltevésével, hogy a nők megélt tudásához köthető kérdésfelvetés másfajta tudást, ismeretet, gyakorlatot tesz lehetővé.

A kilencvenes évek nyomtatott politikai sajtójában tehát nem a ‘gender’ kategóriájának, hanem közvetlenül a ‘feminizmus’ fogalmának definiálása folyik — egyoldalúan. Sajátosságát az ‘ideológia’ jellegében ragadják meg, az ideológia vádját társítják hozzá miközben a feminista nézőpontból megfogalmazott társadalom- és kultúrakritikák központi, a társadalmi viszonyok sajátosságát megragadni és azokat leleplezni hivatott elemzés legfőbb kategóriája, a ‘gender’ egyáltalán nem jelenik meg. Továbbá, a lejárátás elsősorban a nyomtatott médiában, s alapvetően a korabeli

jobboldali pártpolitika holdudvarához közelálló, esetleg általuk tulajdonolt, politikai sajtóban jelen. Végül, a feminizmus előállt elrettentő jelentése kapcsán a legfontosabb retorikai stratégia a fogalom jelentésének individualizálása. A napi politikai sajtóban nem feminista mozgalmakról, vagy kutatási projektekről, ismeretelméleti megközelítési módokról, azok relevanciájáról esik szó, hanem többnyire ‘feministák’-ról. Azaz, azon ritka alkalmakkor, amikor a fogalom egyáltalán megjelenik a sajtóban, a gyakorlatot (feminista mozgalmakat), a gyakorlat kritikáját (feminizmusokat) egybemossák az egyénnel, a feministákkal: „[A] helyzetet felmérni sem tudó ‘terrorista lesbikus’ figurájának megidézésével igyekezett a napi [jobb oldali] politikai sajtó lejártni a feministának mondott kritikát.” (Barát et al. 2004, 50).

A nőtársait terrorizálni próbáló magányos, lesbikus feminista tudatlansága három forrásból ered(ne). Mindenek előtt abból a ‘tény’-ből, hogy még azt sem tudja, hogy a feminizmus, az általuk állítólag kiválasztott geopolitikai terében, ‘Amerikában túlnyerték [volna] magukat a nők’, ergo a feminizmus ‘idegen’ gondolat, mozgalom állítólagos saját hazájában is. Továbbá, azt sem képes belátni, hogy a ‘Nőkérdés’ egyszer már nyilvánvaló kudarcot vallott az úgynevezett ‘kommunizmusban’. Ráadásul, saját ‘doktrínáját’ sem ismeri a magyar feminista, mit sem tud a nők tudásának fontosságáról, amennyiben a magyar nők többségének állítólagos elégedettsége ellenére próbálná (természetesen hiába) rákényszeríteni azokra a „‘természetük’ ellen ható maszkulinitás”-ként definiált feminizmust.

Ezen az utóbbi ponton lepleződik le a másik két diszkurzust is közös metszéspontba rendező közvetett ‘gender’ fogalom: A ‘nő’ normatív jelentése a vele születettnek hitt ‘női’ nemi morfológiából nyilvánvalóan következő ‘igazi nő’ megvalósulása. Mindaz, ami ezen, a Connell által “hangsúlyozott feminitás”-nak nevezett horizonton túl van, az az abnormalitás terepe, amit önnön, ‘természetellenes’ (képtelen) törekvése, a ‘férfiasság’-ra törekvés igyekezete leplezne le. Mint ilyen, ez a ‘nő’ szükségképp ‘leszbikus’, mert mindaz, ami a nőiség normájától eltér, az ‘férfias’, s mint ilyen a kitüntetett heteroszexuális ‘irányultság’-tól való eltérést van hivatva megmagyarázni. Azaz a magányos feminista igazából azért neveződik ‘terroristá’-nak, mert a reprodukivitás rendjét ásná alá. Az olvasó elrettentésére szolgáló ‘leszbikus’ stigma — azon túl, hogy a lesbikusságot a magától értetődő ‘azonos nem’-hez való erotikus vonzalom jelentésre redukálja — kimondatlanul is a konzervatív társadalmi rendet működtető ‘nő’ jelentését van hivatva megidézni és hitelesíteni.

A második kitüntetett pillanat az új évezred első évtizedének „csendjére” következő váratlanul felharsanó ‘gender-ideológiá’-zás. Az évezred első tíz évének nyilvános beszédmódjából, legalábbis a nyomtatott politikai sajtót illetően, gyakorlatilag kiszorul a ‘feminizmus’ szó, s ezzel a

jelentését meghatározni törekvő igyekezet. Mintha a kilencvenes években elgondoltakkal szemben, nem bizonyultunk volna elég veszélyesnek a politikai kurzusok számára — illetve, mintha részben sikeresnek bizonyult volna a jobboldali média elrettentés-kampánya is.¹ Ezt a perifériára szorítotttságot törli meg 2010-ben az óvodapedagógiai elvek kormányzati újragondolása („Tájékoztató” 2010) és a körülötte folyó vita. A dokumentum megfogalmazta, gender-sztereotípiákat kiszűrni igyekvő kormányzati közpolitikai kísérlet kapcsán váratlan hangerővel szólal meg ismét a feminizmust stigmatizálni igyekvő akarat. A jobboldalról feltörő, felerősödő stigmatizáló közbeszéd azonban már nem a ‘feminizmust’, hanem a ‘gendert’, pontosabban a ‘gender-ideológiát’ tematizálja (Barát 2012). A mai helyzet értelmezésének szempontjából fontos észrevenni azt is, hogy a jelentés kapcsán folyó harc terepe elmozdul. Az óvodai nevelés tartalmának megváltoztatására tett igyekezet körüli politikai harc a parlamenti vitában, illetve annak nyomán bontakozik ki. A stigmatizáció nem a médiában, hanem az államhatalom törvényhozó ágában jelenik meg, de ekkor még az ellenzékben politizáló jobboldali politikai beszédmódban. Ehhez hasonló jelenséget ír le Kováts Eszter és Soós Petronella (2014) tanulmánya is.

A feminizmus jelentésének ‘gender-ideológiaként’ végbemenő stigmatizálása a harmadik pillanatban, a 2010-es parlamenti választásokat követően nem annyira a jelentésében, mint inkább abban a lényeges tekintetben változik, hogy a hivatalos államhatalmi beszédmód elemeként, a kormányzati és törvényhozói gépezet elengedhetetlen és mára nyilvánvalóan sikeres eszközeként működik. Ezzel megelőztük a Lengyelországban és az Egyesült Államokban tapasztalható hasonló jenségeket, melyek felbukkanásáról Veronika Grzebalska, Pető Andrea és Kováts Eszter 2017-es tanulmánya számol be, azzal a különbséggel, hogy ők nem a gender-ideológia-diszkurzus hanem az ‘illiberális demokrácia’ fogalmának megjelenését okait igyekeznek megragadni, s azt a liberális demokráciák „egyenlőség politikájából” való kiábrándulásban látják.²

¹ Hogy ez mennyiben volt így, talán mindazon társadalmi tudományos folyamatok miatt marad számomra (is) megválaszolatlan kérdés, amelyekről Adamik Mária tanulmánya beszél a *TNTeF* jelen számában.

² A releváns rész az angol eredetiben: „It is simplistic to believe that Kaczynski, Orbán and Trump have risen to power simply by tapping into a ubiquitous and deeply engrained hatred of women and homosexuals. Rather, for many voters, equality politics, both in the narrow sense of policies aimed at eradicating various forms of inequality, and as a symbol of a positive, progressive vision of the future, have come to signify everything that is wrong with the current state of politics.” A szerzők értelmezésében, a feminista önkritika jegyében, ennek a kiábrándultságnak egyik (ám egyetlen megnevezett) okozója lenne az 1990-es évektől egyre láthatóbban jelenlevő transzdzsender és queer tudományokkal, illetve mozgalmakkal azonosítható „identitás politika”, ami szerintük (a Nancy Fraser 1998-as *Justice Interruptus*:

Az elmúlt nyolc évben a „gender-ideológia”-zás a hivatalos pártpolitika bevett beszédmódjává vált. Megszilárdulása, hétköznapi tudássá ‘szelődülése’ többek között éppen abban érhető tetten, hogy adott kormánypolitikus lényegében bármilyen gender szempontú politikai kezdeményezést, illetve azok képviselőit, az ismertnek vélt lejáratos ‘gender’ fogalom elfogadottságára apellálva minősíthetetlen hangot üthet meg a Parlamentben nőpolitikusok megszólalására adott reakcióiban. Ezek a megnyilatkozások annak a felfogásnak mentén lesznek értelemmel bíró kijelentések, mely szerint, a ‘nő’ és a ‘hatalom’ nem kapcsolódik, nem kapcsolódhat egymáshoz a beszélők értelmezési horizontján.³

A beszédmód elfogadottságát jelzi az állami közpolitikai gyakorlatban a nőpolitika megszűnése, illetve a helyére kerülő, konzervatív ‘családpolitika’ gyakorlata és retorikája — amit Szikra Dorottya (2014) tanulmánya elemez behatóan. E szerint, központi politikai és ideológiai cél a gyerekszám növelése és a nők otthontartása, ami akár erőszakos eszközökkel is kikényszeríthető. A Fidesz-KDNP által megváltoztatott Munka Törvénykönyve például lehetővé teszi a kisgyermekes anyák kirúgását is. Hiába a bevezetett gyed extra: hiába mehetne dolgozni a kisgyermekes anya, ha a cége megszüntetheti munkaviszonyát, de hiábavaló akkor is, ha nincs elegendő bölcsőde, és ami van megfizethetetlen — különösen a *gender gap* sújtotta fizetésből.

Critical Reflections on the Postsocialist Condition c. monográfiája által bevezetett bináris distinkciónak megfelelően) csak a társadalmi elismerés igazságtalanságnak helyreállítását célozza, de adós marad a strukturális (pl. gazdasági/globalizációs, nemi alapú, vagy neo/kolonializációs kirekesztettségéből eredő) igazságtalanságból következő egyenlőtlen elosztási viszonyok helyreállításának célkitűzésével. Az önkritika szükségességével én is egyetértek. A szerzők gondolatmenete által implikált (de ki nem fejtett) ‘identitás’, illetve ‘reprezentáció’ fogalom nyelvre, a jelre, a jelentésre mint a ‘valóságot’ híven (vagy hamisan) tükröző utalásaival azonban nem. Szándékom szerint jelen tanulmányom érvelése is a kettő dialektikus viszonyán, konstituálódottságán alapul (ami nem azonos Luhmann társadalmi konstruktívizmus fogalmával). Így az általuk javasolt önkritika célkitűzése eleve érvénytelen az én megközelítési módomból logikája értelmében. Azonban nem ehhez a vitához kívánok most hozzászólni, annyival inkább nem, mert az idézett tanulmány konklúzióként csak a kritikai kijelentésekre szorítkozik, az érveléssel, a kifejtéssel adós marad (például azzal, hogy miként értelmezik a Nancy Fraser distinkciójáról Judith Butler és Fraser között a *New Left Review*-ben 1998-ban lezajlott vitát).

³A képzettársítást Hillary Clinton fogadtatása kapcsán Robin Lakoff 2008-ban megjelent „Language, Gender, and Politics: Putting ‘Women’ and ‘Power’ in the Same Sentence” c. tanulmánya tárgyalja, melyet részletesen lentebb tárgyalok majd a ‘nő’ fogalmának kitarakása kapcsán.

A „gender-ideológia” elfogadottságára alapozó kirekesztő szexista beszédmód működ(tet)ése a hatalom szereplői részéről

A 2010-14 közötti időszakban a ‘genderezés’ legkirívóbb megnyilvánulási formái a parlamenti vitákhoz köthetők, elsősorban a kormánypárti parlamenti képviselők, illetve az akkori FIDESZ-KDNP kormány megszólított tagjai részéről — nem csak a nőket közvetlenül érintő törvénykezés vitája kapcsán (első példa), de a nőképviselek bármilyen kritikus megszólalása ürügyén is (második és harmadik példa). Ennek bemutatására három elhíresült példát idézek föl. Az első a családon belüli erőszak külön büntető törvénykönyvi kategóriaként való megnevezése érdekében benyújtott népi kezdeményezés parlamenti vitája során hangzott el. Varga István, Fideszes parlamenti képviselő a hétfőről keddre virradó éjjel (*sic*) tartott vitában 2012. szeptemberében a következőkkel érvelt a törvény szükségtelen volta mellett:

Azzal kellene foglalkozni, hogy ebben a társadalomban ne egy vagy két gyermek szülessen, hanem három, négy vagy öt gyermek. És akkor lenne értelme annak, hogy jobban megbecsülnénk egymást, és fel sem merülhetne a családon belüli erőszak. („A FIDESZ meghajlik” 2012)

Egy hét múlva, a javaslat ‘sikeres’ (egyhangú) megszavazását követően — ahol ugyan „párkapcsolati erőszak” lett a családon belüli erőszak tényállásnak megnevezése (mert a KDNP-s képviselők különösen nehezményezték a családi kapcsolatok erőszakkal társítását...) — Varga képviselő egy-egy fehér rózsát (*sic*) adott át Szabó Tímeának és Ertsey Katalinnak, a két (akkor még) LMP-s ellenzéki nőképviselelnek, illetve Halász Pálmának, a kezdeményező *Élet-Érték Alapítvány* elnökének, aki az egyik parlamenti páholyban ült. Az indítványozó egyesület elnöke lenyűgöző távolságtartással azt nyilatkozta az *Index* újságírójának a fent idézett cikk tanulsága szerint, hogy „*A virágokat azoknak a sírjára fogom tenni, akik belehaltak a családon belüli erőszakba.*”

Második példám Tasó László Fideszes képviselő két megszólalása. Az elsőnek 2011-ben Szabó Tímea (akkor LMP-s ellenzéki képviselő) volt a címzettje. A sértés akkor hangzott el, mikor Lázár János elhíresült, szegénységre tett megjegyzését kérte azámon az LMP nevében Jávor Benedek a napirend előtt felszólalásában. A kormánypárti képviselőket csendre intő Szabó Tímeának szólt ezért oda Tasó képviselő így: „Mit pofázol bele, kisanyám?” („Bocsánatkérést várnak” 2011). 2013-ban pedig, Szél Bernadett ellenzéki LMP-s képviselő napirend előtti felszólalásának záró mondatára, mely szerint: „Önök először ütnek, aztán kérdeznek.”, Tasó képviselő azt válaszolta napirenden kívül, hangosan bekiabálva, hogy: „Csak téged” (Oroszi,

2013). Egyik megszólalását sem követte a Házelnök (Fideszes párttársának) bírságolása vagy akár szóbeli rendreutasítása sem.

Végül álljon itt a két héttel korábban, Illés Zoltán, akkor környezetvédelmi államtitkár szintén a Szél Bernadett képviselő által elmondott kritikára, az államtitkár — érvek helyett — odavetett mondata, miszerint „Attól még, hogy ön szép, még nem következik, hogy okos.” (!!444!NÉGY!!, 2014)

A 2014–2017 ősze között eltelt Fidesz-KDNP második kormányzási ciklusban a ‘genderezés’, a nőgyűlölet nem csupán a Parlamentben, de a hatalmi ágak minden elemében, rendszerszintűen működik: a kormányzó párt kongresszusán, a Házelnök szájából, a Kormányzóvivő sajtónyilatkozatában, a kormányrendeletben. Lakoff megállapítását ironikusan kifordítva: „A ‘nő’ ezzel a ‘helyére’ kerül”. Erre is három reprezentatív példát választottam ki.

Az első idézet Kövér László Házelnöknek 2015. decemberében, a Fidesz Kongresszusán elmondott beszédéből való, amiben hangsúlyosan kitér a ‘női hivatásra’. Ebben azt mondja, hogy a párt nem akar „gender-örületet”, mert „szeretnénk, ha lányaink az önmegvalósítás legmagasabb minőségének tartanák, ha unokákat szülnének nekünk”. (Rényi, 2015)

A beszédre azonnal tiltakozó csoport alakult a közösségi médiában „Neked is hányingered van? Küldj egy negatív terhességi tesztet Kövér Lászlónak” (2015) címmel. A Házelnök a közfelháborodásra adott reakciójában így magyarázza kijelentését — szándéka szerint nyilván elvenni igyekszik az előző kijelentés sértő élet, ám pontosan ugyanazon logika mentén, aminek 2011-ben Varga képviselő is hangot adott a családon belüli erőszak törvénytervezetének tárgyalásakor:

Én nem akarok parancsolni, ha módomban állna, sem parancsolnék meg olyat senkinek sem, ami a személyes életével kapcsolatos. De engedtessek meg nekem, hogy *az emberiség fennmaradásához szükséges kultúra mellett szót emeljek* [...]. Aki járt az általános iskola hetedik osztályába — amikor én jártam, *az emlősök szaporodását* ott tanították — annak tudnia kell, hogy az emberiség fennmaradása azzal jár, hogy *a nők szülnék*, gyermekeket hoznak a világra, és (sic) *nagy szeretetben felnevelik*. (Csuha, 2015; kiemelés tőlem, B.E.)

Második példám az Isztambuli Egyezmény ratifikálásának elmaradása miatt 2017. januárjában a Liberális Magyarországért Alapítvány (ALMA) „Nem magánügy!” címmel rendezett a családon belüli erőszakkal foglalkozó konferenciája, amelyen az LMP, az Együtt, a Jobbik és az MSZP képviseltette magát, ám a kormánypártok nem voltak jelen („Kidomborította nőpolitikáját a Fidesz” 2017). Helyette a Kormányzóvivő a következő sajtónyilatkozatot adta közre:

A nőkre jelenleg a bevándorlás és a migránsok betelepítése jelenti a legnagyobb veszélyt Európában. Ahol a migránsok megjelentek, ott ugrásszerűen megnőtt a nők és a gyermekek elleni erőszakos bűncselekmények száma. Ugyanazok most, akik egy kerekasztalnál szavakban a nőkért aggodalmaskodnak, együtt akadályozták meg, hogy a parlament elfogadja a migránsok betelepítését megtiltó alaptörvény-módosítást. (Hídvégi 2017)

Az állítólagos ‘migránsveszéllyel’ szemben legitim kormánypolitikai cél a nők ‘megvédése’ lenne, feltéve ha, az olvasó/állampolgár kész a propaganda gépezet által folyamatosan megidézett ‘veszélyt’ tényként olvasni, de még inkább, ezt megelőző lépésként, amennyiben kész a ‘migráns’ jelentésmezejét automatikusan, nyilvánvaló logikai lépésként a ‘veszéllyel’ társítani. Ezen logikai lépések fennállása esetén legitim elvárás lesz az ő részéről is, hogy a Kormány szavatolja számára az ‘állambiztonságot’, ami egyszerűen az ‘asszonyaink és lányaink’ (sic) védelmének szavatolását jelenti — természetesen nem az egyébként folyamatosan (verbálisan és fizikailag) agresszívan fellépő ‘fiaink’-tól és — a fenti idézetek tanulsága szerint — ‘államférfiaink’-tól. Fájdalmasan ironikus módon azzal a szimbolikus kerítéssel teljesül a nők védelme, melynek felépítése során éppen az ő állampolgári érdekeik épülnek be s veszítik el ekként való felismerhetőségüket. A ‘migránsok’ fenyegette nő-alak valójában a NER hatalmát védő és erősítő ‘kerítés’- építés oltárán felkínált áldozat a kormány politikai hatalma megtartásának legfőbb eszköze a ‘nő’... Ezt az értelmezést erősíti a fenti idézetnek még egy fontos nyelvi jellegzetessége.

Ez utóbbi kijelentést a szöveg azon sajátosságával magyarázható, ha feltűnik, a szöveg a ‘NŐK’-ről beszél. A szóvivői nyilatkozat szóhasználata ugyanis elüt attól az általános nyelvhasználati stratégiától, mely szerint a nők sokkal inkább ‘HÖLGYEK’ vagy ‘ANYÁK’, de nem ‘NŐK.’ Rogán Antal 2012-ben, még a Fidesz frakcióvezetőjeként, a családon belüli erőszak törvénytervezetének fent idézett vitája kapcsán mondta a következőket: „Meghajlok a hölgyek akarata előtt.” Ami arra utal, hogy a Fidesz Nőtagozatával folytatott beszélgetés után (azzal a tagozattal, aminek alapító Elnöke Ékes Ilona, a Magyar Asszonyok érdekszövetségének tiszteletbeli elnöke is) Rogán azt javasolta a frakciónak, támogassa a népi kezdeményezést.

Miért tehát a kivételes szóhasználat a nőket nyíltan megnevező Kormány szóvivői kijelentésben? Értelmezésemben azért a kivételes szóválasztás, hogy a lényeges társadalmpolitikai kérdéseket, az olyan kritikus kérdéseket, mint az elszegényített és lerombolt állami oktatásügy és egészségügy, vagy a kiüresedő nyugdíjalap, a ‘nő’ migránsok fenyegette figurája takarja ki/el. Ráadásul, ezek a problémák mind a nőket sújtják jobban: egyrészt „elnőiesedett” pályák terepeként emlegetik mindkét intézményrendszert,

másrészt a lakosság életkorfáját vizsgálva is, nagyobb arányban vannak nők, mint férfiak a 65. év feletti nyugdíjra jogosult korosztályban. Vagyis a nők kivételesen ‘NŐ’-ként való megnevezése valójában ‘férfiérdekek’ mentén rajzolódik ki – kétszeresen is. Nem a nőket hátrányosabban érintő társadalmi helyzetről esik szó, hanem ‘oltalomra’ szoruló félként neveződnek meg — a politikai döntéshozók hatalmának megtartása érdekében.

A ‘nő’ eljelentéktelenítéséig és azon is túl (?)

Mára tehát eljutottunk oda, hogy a 2015 nyara óta folyamatosan zajló választási küzdelmek legfőbb vesztese a ‘nő’ — s ehhez már nyíltan „gender-ideológia”-zni sem kell, kimondatlan előfeltevésként van kiszámíthatóan jelen.(?) Nem vagyunk többé, stigmaként sem (?), a térképen. A ‘nő’ identitáskategória használatának hiánya, kitakarása a közbeszédben 2010-ig a feminizmus, ezt követően pedig a gender-ideológia fogalmának kitűnéséhez kapcsolódó folyamat. A ‘nő’ jelentése a veszélyes, kétes erkölcsű, a kötelességet, azaz a gyermekáldást megtagadó, önmegvalósít(gat)ó negatív értékekkel telített spektrum valamely pontján elhelyezkedő figura, s mint ilyen, megregulázandó állampolgár, akit „hely(é)re kell tenni” — abban az értelemben, ahogy Robin Lakoff fent említett 2008-ban írt tanulmányában is állította: a nő és hatalom egymásra találása, gondolati társítása egyáltalán nem kívánatos. Amikor a nők néven neveződnek, az többnyire lejárató asszociációs hálókba ágyazottan történik, mint történt az a miniszterelnök, Orbán Viktor 2017 áprilisában elhíresült, újságírói kérdésre adott válaszában, mely a Szemerényi Réka washingtoni magyar nagykövet visszahívására vonatkozó hírek megerősítését kérte a miniszterelnöktől. Ő azonban a „Nőügyekkel nem foglalkozom” (Angel-Kovács Marianna 2017) cinikus kijelentéssel tette, tehette ‘helyére’ mindazokat, akik „nő”-ként kívánnak (különösen a nagypolitika terében) megneveződni. Mint a Kormánybiztos megnyilatkozásában láthattuk, egyedül a ‘komoly’, (mert) férfival egybekapcsolt biztonságpolitikai érdekek kapcsán ‘helyén való’ a ‘nő’ emlegetése, mert ott a kormánypropaganda legfőbb elemének, a militáns migráns(ozó)-diszkurzusnak a logikáját hitelesíti — eszközként (Hansen 2012).

A magyarországi politikai beszédmód két hangsúlyos sajátosságának, a ‘gender’ (közvetve a feminizmus) ideológiává átírt, illetve a ‘nő’-nek a cselekvő hatalom’-mal aligha felruházható ‘hölgy’-ként végbemenő kitakarását Michael Kimmel (2013) gondolatmenetére támaszkodva, a középosztálybeli, politikai elitbe tartozó férfiak előjogaik sérülése fölött érzett dühe megnyilvánulásaként értelmeztem, melyekre a választott példákkal szerettem volna felhívni a figyelmet. A sértettnek lát(tat)ott férfi előjogok hangja a

hegemon maszkulinitás megrendülése felett érzett — és a kormány-ideológia által bátorított és felerősített — ‘jogos düh’, ami, ironikus módon, a sikeres középosztálybeli férfiak anyagi biztonságérzetének megrendülése nyomán erősödik ma fel ennyire. Mint hivatalos ideológia épp azt van hivatva elfedni, hogy az elhatalmasodó, politikai centralizációs törekvések nyomán felerősödő korrupció rendszerében, melyet nem csak, hogy nem lehet kiszámítani, de amely hierarchikus szerveződésénél fogva egyre kevesebb férfit engedhet be a ‘legműségesebb szövetségesség’ pozíciójába. Másodsorban, a férfiak megszerzett privilégiumaikat látják veszélyeztetve még a néhány, a nők érdekeit csak korlátozottan figyelembevevő rendelkezésben is (mint a gyed extra, vagy a családon belüli erőszak jogi tényállása). Az általános hatalmi centralizációra adott reakciójuk a ‘hatalommal felruházottnak vélt vetélytárs nő’ figurájának ellenségképként való előhívása. Ezt az értelmezést erősíti aztán fel a nőgyűlölet harmadik elemeként a nosztalgikus világkép ideálja, a régi szép idők visszavágyása. A ‘nemi szerepek’ egykori rendezettségének visszasóvárgása. Amikor a nők boldog anyák voltak és az otthon biztonságát választották a karrier stressze helyett. Már csak azt a kérdést kellene feltegyük a mi derék középosztálybeli férfiainknak: Ugyan melyik konkrét történelmi pillanatot is emelné el a kormánypropaganda megszerző emlékezte...?

Felhasznált irodalom

- „[A FIDESZ meghajlik a hölgyek akarata előtt.](#)” 2012. *Index*. Letöltés: 2018. április 2.
- Barát, Erzsébet. 2012. „A ‘politikai korrektség’-re hivatkozás ideológiai csapdái: A 2010-es év óvodapedagógiai változtatásokra tett kísérletet kísérő társadalmi és politikai küzdelmek.” In Kádár Judit & Szathmáry Judit (szerk.) *Gondolatok a toleranciáról, a máságról. Mi/Más 2. Konferencia 2010*. Eger: Amerikanisztika Tanszék & Esterházy Károly Főiskola, 66–74.
- Barát, Erzsébet, Pataki Kinga Júlia & Pócs Katalin. 2004. „[Gyűlölködni szabad \(?\) A magyar sajtó a feminizmusról és a feministákról.](#)” *Médiakutató* 5 (3): 41–50.
- Bershidsky, Leonid. 2017. „[How Western Capital Colonized Eastern Europe.](#)” *Bloomberg*. Letöltés: 2018. április 2.
- „[Bocsánatkérést várnak a Lázár-hangfelvétel készítőitől.](#)” 2011. *Index*. Letöltés: 2018. április 2.
- Connell, W. Raewyn. 1995. *Masculinities*. Cambridge, UK: Polity Press.

- 1987. *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Sydney: Allen and Unwin.
- Connell, W. Raewyn & James W. Messerschmidt. 2005. „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept.” *Gender and Society* 19 (6): 829–859.
- Csuhaj, Ildikó. 2015. „[Így reagált Kövér a terhességi tesztekre.](#)” *Nol*. Letöltés: 2018. április 2.
- Fraser, Nancy. 1998. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the Postsocialist Condition*. New York & London: Routledge.
- Gee, James Paul. 2014. *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. (4th Ed.) New York & London: Routledge.
- Grzebalska, Veronika, Kováts Eszter & Pető Andrea. 2017. „[Gender as symbolic glue: how ‘gender’ became an umbrella term for the rejection of the \(neo\)liberal order.](#)” *Political Critique*. Letöltés: 2018. április 2.
- Hansen, Lene. 2002. „The Little Mermaid’s Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School.” *Millennium* 29 (2): 285–306.
- Hídvégi, Balázs. 2017. „[A nőkre jelenleg a bevándorlás és az azt támogató politikai erők jelentik a legnagyobb veszélyt.](#)” *Fidesz.hu*. Letöltés: 2018. április 2.
- „[Kidomborította nőpolitikáját a Fidesz és mindent rákent a bevándorlókra.](#)” 2017. *Hvg*. Letöltés: 2018. április 2.
- Kimmel, Michael. 2013. *Angry White Men: American Masculinity at the End of an Era*. New York: Nation Books.
- Kovács-Angel, Marianna. 2017. „[Már biztos hazahívják a washingtoni magyar nagykövetet.](#)” *24*. Letöltés: 2018. április 2.
- Kováts, Eszter & Soós Eszter Petronella. 2014. „[Félelem a dominó-elvtől? A gender-ellenes európai mobilizáció jelensége Francia esettanulmány és magyar kilátások.](#)” *TNTeF* 4 (2): 106–124.
- Laclau, Ernesto. 1996. „Why Do Empty Signifiers Matter to Politics?” In Ernesto Laclau. *Emancipation(s)*. New York: Verso. 36–47.
- Lakoff, Robin. 2008. „Language, Gender, and Politics: Putting ‘Women’ and ‘Power’ in the Same Sentence.” In Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds.) *The Handbook of Language and Gender*. Hoboken, NJ: Blackwell Publishing Ltd, 160–178.

- „[Neked is hányingered van? Küldj egy negatív terhességi tesztet Kövér Lászlónak.](#)” 2015. *Facebook*. Letöltés: 2018. május 28.
- Oroszi, Babett. 2013. „[Megint beszólt Szél Bernadettnek egy Fideszes.](#)” 24. Letöltés: 2018. április 2.
- Rényi, Pál Dániel. 2015. „[Kövér: Egy hetedikes is tudja, ha az asszonyok nem szülnek, kihal az emberiség.](#)” 444. Letöltés: 2018. április 2.
- Szikra, Dorottya. 2014. „Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014.” *Journal of European Social Policy*. 24 (5): 486–500.
- Szilvay Gergely. 2017. „[Miért is lett szitokszó a gender?](#)” *Mandiner*. Letöltés: 2018. április 2.
- „[Tájékoztató az óvodai nevelés Országos Alapprogramjának kiadásáról szóló 137/1996. \(VIII. 28.\) Kormányrendelet 255/2009. \(XI.20.\) módosításáról.](#)” 2010. *Nemzeti Erőforrás Minisztérium Honlapja*. Letöltés: 2018. április 2.
- !!444!NÉGY!! 2014. „[Illés Zoltán vs. Szél Bernadett.](#)” *Soundcloud*. Letöltés: 2018. április 2.

Kováts Eszter

ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola

Az angolszász viták jelentősége a magyar kormányzat „genderideológiára” hivatkozó mozgósításában és a hamis szembeállítások meghaladásában

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy leírja a főleg jobboldali és konzervatív európai, és egyre inkább afrikai és latin-amerikai mozgalmak beszédmódjában is megjelenő „genderideológia” ellenségképének kapcsolatát az elsősorban az angolszász országokban domináns progresszív feminista, LMBTQ és antirasszista aktivizmus kurrens jelenségeivel. Rövid elemzésben ezt a kapcsolatot igyekszem kimutatni. Amellett fogok érvelni, hogy ha ezt a kapcsolatot belátjuk, akkor fenntarthatatlanok azok a leggyakoribb értelmezések, hogy itt az antifeminizmus egy új megjelenési formájáról, vagy egy évtizedekkel ezelőtt megalkotott vatikáni diskurzus beüzemeléséről, vagy pusztán politikai stratégiáról lenne szó, ahol tényleges referencia nélkül kreált ellenségképről, és a már elért és még kivívandó nőjogok és LMBT-jogok elleni backlash-ről lenne szó. Egyenlőség-pártiak és -ellenesek, haladók és konzervatívok szembeállítása helyett olyan értelmezési keretre van szükség, amely integrálni tudja az egyenlőségért folytatott harcoknak a globális hatalmi rendbe való beágyazottságát, valamint a megfigyelt aktivizmus-trendek liberális, marxista és feminista kritikáit is. Az érvelés kifejtéséhez a magyar kormány az ELTE-n induló társadalmi nemek tudománya szakkal és az Isztambuli Egyezményrel szemben megfogalmazott 2017-es, „genderideológiá”-ra hivatkozó propagandájának elemzésére támaszkodom.

Bevezetés

„Ha a nemi kvóta érvényesítése szükséges a pártlistákon, akkor mi van akkor, ha én nőként azonosítom magam? Vagy valamilyen másik neműnek, egyiknek a sokból?” Ezt a kérdést tette fel nekem a közelmúltban egy informális eseményen egy Jobbikhoz tartozó férfi politikus, hogy „tisztázzon egy, a feminista követelések közti ellentmondást”, miután be lettem neki mutatva, mint „gender kérdésekkel foglalkozó” valaki. Ez az eset nemcsak azt példázza, hogy a gender kifejezés gyűjtőanyaggá vált különböző politikai táborhoz tartozó emberek között, de azt is, hogy ellenzői számára ez összekapcsolódik

transznemű és queer emberek politikai követeléseivel.¹ Az ellentmondás, amelyre a politikus rámutatott, abban rejlik, hogy a közpolitikák (pl. a nemi kvóta) genderdefiníciója eltér a transz aktivisták követeléseinek megfogalmazásához szükséges definíciótól. Mivel Magyarországon a transz és genderqueer aktivizmus nem túl kiterjedt, vagy nem látszik a köztérben,² így ezek az ironikus utalások, amelyekkel egyébként tele van a kormányzati és jobboldali média, arra engednek következtetni, hogy más országok vitáinak recepciója zajlik, és befolyásolja a magyarországi közszereplők nézeteit és stratégiáit a gender mibenlétével és a gender fogalmára építő politikai követelésekkel kapcsolatban.

2012 óta számos európai és egyre inkább afrikai és latin-amerikai országban (Kuhar & Paternotte 2017) transznacionális mozgalmak megjelenését figyelhettük meg, melyek célpontjába, kontextustól függően, a nők reprodukciós jogai, LMBT-ügyek, szexuális nevelési tananyagok, új reprodukciós technikák, a nemi alapú erőszak megelőzése és felszámolása, a társadalmi nemek tudománya tanszékek közfinanszírozása és a *gender mainstreaming* kerültek. Ezeket a látszólag helyi követelésekre reagáló és eltérő mozgósításokat a résztvevők a „genderideológia”, a „genderelmélet” vagy a „genderizmus” fenyegető ellenségképével kötötték össze (Kuhar & Paternotte 2017, 5). Magyarországon mindhárom kifejezés használatos.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy leírja a főleg jobboldali és konzervatív mozgalmak „genderideológia” ellenségképének a kapcsolatát az elsősorban az angolszász országokban elterjedt progresszív feminista, LMBTQ és antirasszista aktivizmus kurrens felfogásaival. A brit, amerikai és német ún. progresszív aktivizmusban elterjedt jelszavak vagy politikai követelések, amelyekről szó lesz: a gender fogalmának identitásként való értelmezése; nem-bináris nemi identitások; gyerekek növekvő arányú gender diszfória diagnózisa; az identitáspolitiká mint a hatalmi egyenlőtlenségek felszámolásáért folytatott küzdelmek kitüntetett terepe; az interszekcionalitás fogalmának a beszélő pozicionalitására és a különböző csoportidentitások összeadására való redukálása; a *no-platforming* (kb. meghívás visszavonása);

¹ A gender fogalom identitásként való értelmezéséhez és annak pluralitásához lásd pl. Green 2006, 231–248. A gender fogalmát ez a tanulmány adott személy identitásérzéseként és annak kifejezéseként definiálja: „gender refers to a person’s felt sense of identity and expression” (Green 2006, 247).

² A *Transzpont*, *Transvanilla*, és a queer-leszbikus *qlit* szervezetek — mindegyikük elsősorban online tevékenykedik, kevésbé láthatóak politikai akciókkal és megnyilvánulásokkal a köztérben, marginalizáltak vagy nincsenek jelen az LMBT Szövetség ernyőszervezetben. Ez a jövőben változhat, amennyiben például az Amnesty International egyik magyarországi munkatársa például 2017 decemberében azt mondta egy a nők emberi jogairól szóló vitán, hogy a 2018-as év egyik fő témája lesz számukra a transz láthatóság növelése (ld.: „A nők jogai” 2017).

biztonságos terek (*safe space*); mikroagressziók; *misgendering* (kb. transzneműek és magukat nem-binárisként azonosítók nemének/névmásának szándékos vagy szándékolatlan elrontása); kulturális elbirtoklás (*cultural appropriation*), *trigger warning* (kb. figyelmeztetés a nyugalom megzavarására alkalmas tényezőkre), politikai korrektség, *critical whiteness* (kb. a fehérség kritikus értelmezése). Ezeket itt nem fejtem ki részletesen, hiszen mind a társadalmi igazságosságért folytatott mozgalmak látható, mainstream formái számos országban. Leginkább az Egyesült Államok egyetemi kampuszairól ismert, a szólásszabadság válságára utaló jelenségek ezek (a fogalmak első magyar nyelvű részletes tudományos áttekintését ld.: Balogh & Dinók 2017).

Bár részben a gender studies fogalmait használják az aktivizmusban, ezek a fogalmak és követelések önálló életet élnek az aktivizmusban, és nem feltétlenül reflektálnak a tudományterületen belüli koncepcionális vitákra, vagy éppen az interszekcionalitás fogalmával kapcsolatos gazdag tudományos irodalomra. A jobboldali mozgalmak sem az elméleti irodalmat támadják, hanem ezeket az aktivista jelenségeket sorolják a „genderideológia” vagy a „píszí” (*poitical correctness*) alá, vagy, ami még aggasztóbb, a gender studies elméleteinek tulajdonítják ezeket az aktivista követeléseket. Pontosan ezen áttételes és politikailag motivált recepció miatt jelentenek kihívást a tudományos gondolkodásra, és vetik fel a genderfogalom újragondolásának szükségességét.

A konzervatív szereplők a gender fogalmát elutasítják, már a nemi sztereotípiák elleni küzdelemben is a „megválasztható nemi identitások” trójai falovát látják. Ezért úgy tűnhet, mintha kizárólag annak a régi antifeminista törekvésnek találnának új nyelvet, mely szerint a nemeket kizárólag biológiainak gondolják el, és minden nemi szerepet abból vezetnék le; és mintha ez az új nyelv egy valós referencia nélküli szalmabáb kreálásában materializálna. Ezzel szemben én amellett fogok érvelni, hogy a jobboldali ellenségkép-gyártás és az ún. progresszív aktivizmus fentebb felsorolt jelenségei közti kapcsolat abban áll, hogy *létezik* az a típusú aktivizmus és léteznek azok a típusú genderdefiníciók, amelyekre a jobboldali kormányzat hivatkozik. Sőt, a propagandagépezet szereplői olvassák az elsődleges forrásokat — a nyugat-európai progresszív szereplők megszólalásait, követeléseit, azokat idézik, és azokból gyártanak egy bulvárosított, „nézd, mivé vált a Nyugat” ijesztő képet. Ha ezt a kapcsolatot belátjuk, akkor fenntarthatatlanok azok a leggyakoribb értelmezések, hogy itt az antifeminizmus egy új megjelenési formájáról, vagy egy évtizedekkel ezelőtt megalkotott vatikáni diskurzus beüzemeléséről, aktiválásáról, vagy egy pusztán politikai stratégiáról, valósreferencia nélküli, kreált ellenségképről, és a már elért nőjogok és LMBT-jogok elleni *backlash*ről, az ezekben való fejlődés akadályozásáról lenne szó. Egyenlőség-pártiak és -ellenesek, haladók és

konzervatívok szembeállítás helyett egy olyan értelmezési keretre van szükség, amely integrálni tudja az egyenlőségért folytatott harcoknak a globális hatalmi rendbe való beágyazottságát, valamint a megfigyelt aktivizmus-trendek liberális, marxista és feminista kritikáit is. Egy olyan értelmezési keret kell, amely láthatóvá teszi, hogyan foglyai ugyanannak a logikának és termelik ki ugyanazt a jelentést a látszólag szembenálló felek.

A téma összetettségéből és interdiszciplináris jellegéből adódóan csak problémafelvetésre és az említett egyetlen aspektusra koncentrálok. A gender studies-on belüli koncepcionális viták áttekintésére nem vállalkozhatom, a témafelvetésből adódóan azonban röviden ki kell térni arra, hogy milyen genderdefiníciók vannak jelen a köztérben, szakpolitikákban és progresszív aktivizmusban.

Amióta csak a gender fogalmát használja a tudomány, a feminista aktivizmus és a nemek egyenlőségének előmozdítására törekvő szakpolitikák, azóta fennáll a definíció pluralitása, vagyis hogy nem ugyanabban az értelemben használják a különféle szereplők. A szóhasználat jellemzőit véleményem szerint négy pontban lehet megragadni. Az angol nyelvű kontextusban nagyon elterjedt a gender fogalmának a biológiai nem (*sex*) helyetti használata, a szexuális aktusra való asszociációkat elkerülendő (amikor például nemi kvótákról (*gender quota*) beszélünk, akkor a biológiai nő-férfi arányt értjük alatta). Másodszor, gyakran pusztán a *nő* szó szinonimája a gender, például a szakpolitikai elemzésekben a gender elemzés gyakran arra szolgál, hogy leírják, ez vagy az az intézkedés hogyan érintené a nőket (nem a nemek közti viszonyokat). Harmadszor, elemzési kategória, a „nemek szerinti megkülönböztetés alapvetően társadalmi jellegének” (Scott 2001, 127) leírására, azoknak a hatalmi viszonyoknak, szerepeknek, lehetőségeknek, korlátoknak a megragadására, amelyeket nőkhöz és férfiakhoz rendel az adott társadalom (például ha nemi alapú erőszakról beszélünk, akkor arra utalunk, hogy az erőszaknak bizonyos formái a társadalom patriarchális rendjében gyökereznek). Negyedszer, a transz- és queer-aktivizmusban sokan a nemi identitás (*gender identity*) szinonimájaként használják, vagyis hogy valaki azonosul-e születéskori, biológiai nemével.³ A magyar kontextusban ez utóbbira példa a Transzvanilla Egyesület genderqueer szócikke.⁴

A gender jelentésének ez a sokfélesége az aktivizmusban, a közpolitikában és a tudományban hozzájárul a fogalom körüli zavarhoz — amelyet azután kiaknáznak azok a politikai szereplők, amelyek nem az aktivizmus, szakpolitikák és tudomány világában és ezek között zajló fogalmi

³ Az angolszász országokban és Németországban heves vita zajlik a harmadik és a negyedik definíciót helyesnek tartó aktivisták között, lásd két tudományos összefoglalását a vitának: egyik oldalon Bettcher & Styker 2016, a másikon Reilly-Cooper 2016.

⁴ <http://transvanilla.hu/genderqueer/genderqueer-identitasok>

viták tisztázásában érdekeltek, és helyette megalkotják a „genderideológusok” homogén ellenségképét.

A jobboldali mozgalmak transznacionális karaktere, a diskurzusok, gyakorlatok országhatárokon és konkrét ügyeken átívelő volta egyre több kutatót győz meg arról, hogy nem elkülönült esetekről, hanem egy transznacionális és összefüggő jelenségről van szó (Hark & Villa 2015; Kuhar & Paternotte 2017). Ezért nem is szerencsés pusztán az adott ország politikai kontextusában keresni a mozgalmak megértésének a kulcsát (Kováts 2017a). Most mégis Magyarországot választom esettanulmányul, abból kiindulva, hogy a tanulmányban vizsgált jelenségek a magyar kontextuson túlnyúló következtetésekkel is járhatnak az anti-emancipatorikus jobboldal globális erősödésével kapcsolatban.

Ugyanakkor a mozgalmak megnevezésére még röviden ki kell térnem, annál is inkább, mert korábban ezekre a mozgalmakra én is mint „genderellenes mozgalmakra” utaltam, azonban a mozgalmak megjelölésére már nem tartom alkalmasnak ezt a kifejezést (Kováts 2017b). Egyrészt azért nem, mert azt sugallja, mintha szimmetrikus viszony volna a fogalmak használatában: mintha *mi*, genderpártiak és *ők*, genderellenesek ugyanazt értenék alatta (Scheele 2016, 3–4). Másrészt adottnak tekinti a *mi*-t és az *ők*-et, ami elfedi, hogy az ún. progresszív oldalon is sok ellenzője van a fentebb felsorolt, társadalmi igazságosságért folytatott aktivizmus jelenségeinek,⁵ és így újratermel egy hamis dichotómiát. Addig is, amíg találunk egy olyan fogalmat, amely képes egy tágabb válságjelenség tüneteként, a jobboldali populizmus erősödésének kontextusában és az ún. progresszív oldalról érkező kritikákra is reflektálva megragadni ezeket a mozgalmakat, körülírásokat fogok alkalmazni a szereplők és a diskurzusok leírására, amelyek a „genderideológia” ellenségképe ellen szerveződnek.

A tanulmány a 2017-es év két fő kormányzati „genderideológia”-ellenes kampányát elemzi a külföldi befolyással szemben hirdetett szabadságharc kontextusában. Ez a két fő ügy az Isztambuli Egyezmény ratifikációja és az ELTÉ-n induló Gender studies MA program indulása voltak, ezek ellen szállt hadba a kormányzat, a kormányzati média (Polyák & Urbán 2016) és a kormányzati civil szervezetek (Metz 2015; Varga 2016) hathatós közreműködésével. Az empirikus anyag arra enged következtetni, hogy a jelenség nem pusztán ellenségkép-képző politikai stratégia (Kováts & Soós 2014), nem is a feminizmus lejáratásának újféle megjelenési formája (Barát 2015), és nem is egy évtizedekkel ezelőtt megalkotott vatikáni diskurzus aktiválása (Kuhar & Paternotte 2017). Ahogy az alábbiakból kitűnik majd, e

⁵ A genderre identitásként tekintő aktivizmust hívják bizonyos baloldali/feminista kritikusai is genderideológiának (idézőjel nélkül), ld.: „Gender is not an identity” 2016; vagy gender identitás ideológiának, ld.: Murphy 2018.

leggyakoribb három értelmezés mind leír valami fontosat, ámde egyik sem ragadja meg a jelenséget teljes komplexitásában. Míg a politikai célú ellenségkép-képzés vagy a feminizmus lejáratásának új módja részben magyarázó erővel bír, addig a vatikáni diskurzus aktiválásának elmélete nem, amennyiben a kurrens ellenségképész progresszív diskurzusokra hivatkozik. Ettől függetlenül nem kizárt, hogy a konzervatív szereplőknek „a közelgő veszélyre való érzékenyítésében” a katolikus diskurzusnak szerepe volt.

Az alábbiakban azt fejtém ki, hogy a kormányzati ellenségképző diskurzusban aktuális, elsősorban egyesült államokbeli, brit, kanadai és németországi törvényhozási és aktivista jelenségek recepciója is zajlik. Ezek a valós események vagy trendek kerülnek lefordításra a kormányzat céljaival összhangban, hogy fenntartsa a háborús narratívát és fenyegetettség-érzetet, a „migránsválságra” épített gyűlöletkampány mellett (Kováts & Pető 2017; Malomvölgyi, 2017).

A „genderideológia” diskurzusa Magyarországon 2017-ben

Bár a diskurzus rendszertelenül újra és újra felbukkant 2010 óta (a kronológiáért lásd Félix 2015; Kováts & Pető 2017), többen azt jósoltuk, hogy ha ez mozgalomként is manifesztálódik Magyarországon, akkor a legtöbb országgal ellentétben nem alulról fog szerveződni, illetve nem vallási szereplők fogják kezdeményezni, hanem a Fidesz-KDNP kormányzat (Kováts & Soós 2014; Kováts & Pető, 2017) saját médiája (Polyák & Urbán 2017) és „civil szektora” (Metz, 2015), pl. az Alapjogokért Központ (Varga 2016) segítségével. Pontosán ez történt 2017-ben, az Isztambuli Egyezmény ratifikációjának elutasítása és az ELTE Társadalmi Nemek Tudománya mesterszak indulása kapcsán.

2016 decemberében Orbán Viktor miniszterelnök bejelentette, hogy 2017 a Soros Györggyel és az általa képviselt érdekekkel és célkitűzésekkel való leszámolás éve lesz („Ki a faszagyerek” 2016). Ígéretéhez híven, 2017 februárjában indult a kampány Soros György személye ellen: plakátokkal, nemzeti konzultációval, 2018 februárjára pedig az úgynevezett Stop Soros törvény szövege is elkészült a Soros György nevéhez köthető szervezetek által (is) finanszírozott civil szervezetek ellen, amelyet 2018 májusában várhatóan el is fogadnak majd. Ebben a kontextusban került a szintén Soros által alapított Közép-Európai Egyetem (CEU) is összetűz alá, valamint a liberális értékek, köztük is elsősorban az LMBTQ ügyek. A „genderideológia” azoknak az eszközöknek a sorába illeszkedett, amelyeken keresztül a kormányzat megkülönböztette magát a „romlott nyugattól”, illetve tágabb értelemben, a liberális demokráciától. Soros alakján, és rajta keresztül a CEU, az LMBTQ-ügyek, a civil szervezetek, illetve a „genderideológia” állítólagos

fenyegetésének emlegetésén keresztül tudott új, mobilizálásra alkalmas ellenségképet felmutatni a migrációs fenyegetettség (időleges) kifulladására után.

ELTE, Társadalmi Nemek Tudománya szak

A 2011-es felsőoktatási törvény CEU ellen megalkotott módosításának 2017. márciusi benyújtását megelőzően, 2017 februárjában került az ELTE Társadalmi Nemek Tudománya szakja a kormánypropaganda homlokterébe, a 2017/18-as tanévre való jelentkezések lezárása előtt néhány nappal (Sümeghi 2017a). A kormányajtóban megjelenő felvezető cikkek után először a kisebbik koalíciós partner, a KDNP ifjúsági tagozata, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség (IKSZ) írt egy nyílt levelet az egyetem rektorának a szak ellen („IKSZ: Az ELTE kiszolgálja” 2017). Sürgették a rektort, hogy hagyja abba „a gender- és meleglobbi nyomulásának” kiszolgálását:

Önök, a vezetőség úgy döntöttek, hogy a magyar társadalom számára semmilyen haszonnal nem bíró, egy *politikai korrektségtől megfojtott*, tudománynak álcázott, félrecsúsított témával szeretnének foglalkozni mesterképzés keretében. Nem gondoljuk, hogy Magyarország megengedheti magának azt a luxust, amit néhány skandináv ország, hogy közéleti témái legfontosabbja *a mellékebhységek jelzései*, illetve, hogy minél több semleges játékot, tankönyvet állítsanak elő, nehogy véletlenül *befolyásolják a kisfiúk és kislányok saját nemükből való tartozását*. Szögezzük le, hogy *biológiai nemek vannak, nem társadalmiak*, így az elnevezés is megtévesztő, hamis. („IKSZ: Az ELTE kiszolgálja” 2017; kiemelés tőlem, K.E.)

Innentől fogva heteken keresztül hangos volt a kormányzati televízió, rádió, nyomtatott és online sajtó a témától. Kövér Van-Til Ágnes, a Szociális Munka Tanszék oktatója, az induló program szakigazgatója egyik első tévéinterjújában az ECHO TV-n azt a kérdést kapta indításképp, hogy miért indul olyan program, amely *a magyar társadalomnak mindössze 0,3%-át érinti* — a riporter ezzel nyilvánvalóan a transzneműek társadalmon belüli becsült arányára utalt („Genderszak indul” 2017). A társadalmi nemek tudománya körüli vita szinte teljesen ignorálta a tudományterület tartalmával kapcsolatos kérdéseket. Egyetlen cikket kivéve (Szilvay 2017),⁶ nem jelent meg komolyabb vita a szak (feltételezett) képzési tartalmaival, illetve a queerelmélettel kapcsolatban (ahogyan például történt Franciaországban, ld.: Perreau 2016). A kormányzati ellenállás a hagyományos családmódel fenyegetettségével

⁶ A cikket ugyanaz az újságíró írta, aki egy évvel korábban *A melegházasság ellen* címmel jelentetett meg könyvet, 2015-ben pedig a queer fogalmáról írt cikket.

riogatott, vagy a transz- és queeraktivizmus külföldi jelenségeit emlegette fel a gender studies tananyagaként.

A heves viták ellenére nem követte kormányzati cselekvés a hangulatkeltést. Az emberi erőforrások minisztere (aki korábban az akkreditációs folyamat végső állomásaként aláírta a gender studies szak akkreditációját) nőnapon azt nyilatkozta, hogy „ellenzi a kormány a genderképzést, *az emberek nőnek és férfinak születnek*. Ezért a kormány nemet mond a társadalmi nemekre, de igent a társadalmi szerepekre” (Mázsár 2017).⁷ Az MA program 2017 szeptemberében zökkenőmentesen elindult egy tucatnyi hallgatóval. Időről időre jelennek meg cikkek a jobboldali és kormányzati médiában a feltételezett tananyaggal kapcsolatban, azt erősítve, hogy a gender studies és a „genderideológia” a politikai korrektségről, nem-bináris nemi identitásokról, *misgendering*ről, *no platforming*ről szólna, a cikkekben szerepeltetett liberális vagy progresszív oldalakra vezető hyperlinkekkel, köztük a vulgárinterszekcionalista *Everyday Feminism*-re⁸ vagy nem-bináris performerek oldalaira („Genderek népe” 2017). A jobboldali lejárató cikkek ezzel az áttétellel veszik át tehát őket, és ruházzák fel jelentésekkel.

⁷ Az idézetből nem teljesen egyértelmű, hogy arra gondolt, hogy ellene van a végtelen számú gendernek, de mellette annak a koncepciónak, hogy nemi szerepek vannak (és azok változhatnak), vagy pedig, hogy ellenzi a gendert, és amellet van, hogy vannak természetes nemi szerepek. Az utóbbi mellett szólnak a kormányzat konzervatív megnyilvánulásai, de az előbbit sem lehet kizárni, például az alapján, ahogyan Rétvári Bence a Jobbik képviselőinek írásbeli kérdésére felelt a „genderelméletéről” 2016 szeptemberében: „Az utóbbi években bizonyos körök igyekeznek eltorzítani a „gender” eredeti jelentését és olyan elveket vallanak, amelyek esetenként akár a nők és férfiak biológiai adottságait is megkérdőjelezzik, a nemeket próbálják összemosni és újabb „nemeket” határoznak meg. Emellett évezredek nyelvi struktúrákat akarnak megváltoztatni (lásd pl. a svéd vagy angol fejleményeket a *semleges névmás használata* irányában vagy a nemre nem utaló keresztnemek meghonosítását) és agresszív akciókat szerveznek a keresztény értékek ellen. Újabban a *transzneműség* érdekében alakult ki józannak már egyáltalán nem nevezhet ő erőteljes propaganda tevékenység. Mindezek igen távol állnak a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség és az egyenlő bánásmód megteremtésétől. Mi a *biológia rendje szerinti természetesség* talaján állunk” (Rétvári 2016). (A kiemeléseim a külföldi trendek recepcióit jelzik, az első mondatban pedig „a gender eredeti jelentése” és az utolsó előtti mondat a nők és férfiak önti társadalmi egyenlőségről pedig arra utalnak, hogy a kormányzat nem a nemek egyenlőségét utasítja el.)

⁸ Vulgárinterszekcionalista alatt azt értem, hogy az interszekcionalitás hasznos és komplex fogalmát az aktivizmus egyes képviselői gyakran leegyszerűsítik egy mechanikus eszközzre: különböző csoportidentitások összehadható listájára és a beszélő pozicionalitására miközben a társadalmi hatalmi viszonyokat és vitákban betölthető álláspontokat determinisztikus módon írják le, az embert binárisok két oldalán, a férfi-nő, heteroszexuális-homoszexuális, cisz-transz, fehér-fekete elgondolva. Ennek felfogásnak számos kritikája van az aktivizmusban is, de a tudományos irodalomban is, ld. pl.: Hark & Villa, 2017; Feró, Gregor & Kováts 2017.

Isztambuli Egyezmény

Az Európa Tanácsnak a nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló isztambuli egyezményét a magyar kormány 2014 márciusában írta alá.⁹ Azóta a nőjogi szervezetek rendszeres kérdésére mindig azt a választ adta a kormányzat, hogy a ratifikáció előkészítés alatt van, és hamarosan sor kerül rá. A folyamatos halogatás azt a benyomást kelti, mintha nem lett volna gazdája az ügynek a kormányzati struktúrában vagy legalábbis nem élvezett volna prioritást. Ennek fényében az egyezmény összekötése a „genderideológia” vádjával kapóra jöhetett, mintegy ideológiai megalapozásul annak, hogy ne tegyen az ügyben semmit. Az utolsó alkalom, amikor a kormánykoalíció megerősítette, hogy az egyezmény ratifikációja nem sokat várat már magára, 2017. február 1-jén történt, amikor is Vas István parlamenti képviselő, az Országgyűlés Igazságügyi Bizottságának Fideszes alelnöke jelentette be a küszöbön álló törvénybe iktatást.¹⁰ Mégis, néhány héttel később az egyezmény már a „genderideológia trójai falovává” avanszált, egy olyan évrendszerben, amelyet jól ismerünk más országokból.

Ez a fordulat a transznacionális konzervatív szervezetnek, a [CitizenGO](#)-nak az egyezmény „veszélyeire” figyelmet felhívó és a ratifikáció elutasítását követelő petíciója után következett be, így ez is szerepet játszott benne, de valószínűleg az is, hogy az Isztambuli Egyezmény ügye is beépíthető lett a kormány új mobilizációs stratégiájába. Míg a kormány jogosan várhatta, hogy nem fognak tömegtüntetések következni, ha eláll a ratifikációtól, ez a diszkurzív váltás lehetővé tette számára, hogy újra csak a nemzeti szuverenitás őrzőjeként és a külföldi befolyás elleni küzdelem fáradhatatlan harcosaként stilizálhassa magát azzal, hogy egy újabb, a magyarok értékrendjétől idegen egyezményt utasít el.

„Az Isztambuli Egyezmény törvénybe iktatása a gender ideológia trójai falovát jelentheti Magyarország számára” — ezt a címet viselte a CitizenGO 2017. február 23-án publikált petíciója („Az Isztambuli Egyezmény” 2017) 2018 májusában 6900 aláírást számlál.¹¹

A petíció szövegét és az aláírások állását 2017 márciusában Fideszes, KDNP-s és Jobbikos képviselők bevitték a Parlament Igazságügyi Bizottságnak az ülésére, ahol ismét téma volt az egyezmény. Ez egyidőben

⁹ Az isztambuli egyezmény körüli „genderideológia”-vád genealógiájához ld.: Antoni 2017a. Megjegyzendő, hogy ez nem magyar sajátosság, ugyanezek az érvek kerültek elő például Lengyelországban, Szlovákiában és Horvátországban is.

¹⁰ A videót a Fidesz youtube-csatornája publikálta, ld.: „A Fidesz Támogatja” 2017.

¹¹ Összehasonlításképp, az EU genderstratégiája 2016-2020-ra való meghosszabbítását sürgető ún. Noichl-beszámoló elleni petíció csaknem 100 ezer aláírást gyűjtött, ld.: „Közelség EU szavazás” 2015.

zajlott a CEU budapesti létezését és az ELTE Társadalmi Nemek Tudománya képzésének bevezetését célzó támadásokkal, melyeknek szintén hatása lehetett a vitára.

A CitizenGO petíciójának szövege az Emberi Méltóság Központ 10-oldalas állásfoglalását („Az Emberi Méltóság Központ állásfoglalása” 2017) foglalja össze röviden az egyezményvel kapcsolatban. A CitizenGO és az Emberi Méltóság Központ elnöke egyébként ugyanaz a személy, Frivaldszky Edit. Az állásfoglalás pedig az Igazságügyi Minisztérium felhívására készült, amely felkérte a civil szervezeteket, hogy kommentálják az egyezményt a ratifikációról való döntés előtt. Az Isztambuli Egyezmény ratifikációjának ellenzését kimondó állásfoglalás két fő érve, hogy (1) az Egyezmény diszkriminálja a férfiakat és (2) a nem-konszenzusos, félreérthető gender fogalmát használja, amit elvlaszt a biológiai nemtől, sőt attól függetlennek tételez. A nemi sztereotípiákra való utalás, azok elleni küzdelem megnyitná az utat a radikálisabb követelések előtt, nevezetesen, hogy az ember megválaszthatná a nemi identitását („A definíció szerint a ‘nem’ egy szociális konstrukció, amely változó lehet, és amely lényegében független a biológiai valóságtól (attól, hogy valaki férfi-e vagy nő). E definíció elfogadása magával hozhatja a férfiak és a nők közti természetes különbségek tagadását is” („Az Emberi Méltóság Központ állásfoglalása” 2017, 4–5).

Az Alapjogokért Központot a szakirodalom a magyar kormány egyik álcivil szervezeteként, GONGO-ként azonosított be (Varga 2016, 244–245). A GONGO-knak (*Government Organized NGOs*, azaz kormányzat által megszervezett NGO-knak) lehetnek hasznos tevékenységei, például állami feladatok kiszervezésével, míg egy alcsoportjuk, az álcivil szervezetek azt az explicit célt követik, hogy megtévesszék a választókat a médiában, munkatársaikat úgy mutatva be, mintha objektívek és a kormányzattól függetlenek lennének (Varga 2016, 238). Amióta Magyarországon az állam megkülönböztethetetlen a kormánypártoktól, azóta ezek a szervezetek propagandacélt szolgálnak, a kormányzat intézkedéseit „szakértőkként” értékelve. Az Alapjogokért Központ is ezt végzi, rendszeresen kommentálja, és beszámolóiban igazolja a kormányzat intézkedéseit (Varga 2016, 245). 2017 májusában publikált a Központ egy állásfoglalást az Isztambuli Egyezményről, „Nem a genderegylezményre” (2017) címmel. A szervezet azt javasolja a kormánynak, hogy ne terjessze az Országgyűlés elé az egyezményt:

Az Európa Tanács égisze alatt elfogadott Egyezmény ugyanis bár látszólag a nőekkel szembeni erőszak ellen lép fel, célja valójában a hagyományos családmódel lebontása minden európai államban. Bár a józan ész alapján nyilvánvaló, hogy *mindössze két teremtett nem létezik*, a szóban forgó egyezmény a teremtés tényét semmibe véve elvetné a biológiai nemek fogalmát és helyettük a társadalmi nemeket vezetné be a jogba: *többé senki sem lehetne*

egyszerűen férfi vagy nő, hanem a végtelen számú, mesterségesen kreált gender-kategóriák egyikébe tartozna. („Nem a genderegyezményre” 2017, 1; kiemelés tőlem, K.E.)

Jelen tanulmánynak nem témája a különböző feminista szereplők állásfoglalásainak és stratégiáinak elemzése, itt most csak egyetlenegy cikkre utalnék, amely pontosan a genderdefiníciók körüli vitában foglal állást. Nógrádi Noá (2017) elmagyarázta, hogy az Egyezmény genderdefiníciója nem a genderidentitás; senki nem választhatja meg a genderét, lévén, hogy ez egy elemzési kategória, amely a női/ férfi lét kontextuális és kulturális sajátosságait hivatott megragadni (a bevezető vázlatos áttekintése alapján: nem a négyes, hanem a hármas jelentésről van itt szó). Ezért a ratifikáció, érvel a szerző, nem vezetne transznemű identitásokhoz (sőt, genderdefiníciója ellent is mond a transznemű követeléseknek), mert a férfiak és nők közötti hatalmi viszonyokra vonatkozik, annak alapján, hogy valaki nőnek vagy férfinak születik (Nógrádi 2017).

Az egyezmény ratifikációját elhalasztották, és 2017 novemberében Németh Szilárd, a Fidesz egyik alelnöke bejelentette a tévében, hogy soha nem fogják támogatni és ratifikálni az Egyezményt („Németh Szilárd: Soha nem” 2017). Az a tény, hogy Németh vitte ezt az ügyet és nem a témáért felelős Novák Katalin államtitkár, arra enged következtetni, hogy a kormány hagyott magának egy menekülő útvonalat, ha a jövőben mégis megváltoztatná az álláspontját valami oknál fogva.

2018 februárjában a kormányzat meglepő szövetségesre talált az Isztambuli Egyezmény elleni küzdelemben. Bár Terry Reintke, az Európai Parlament zöld frakciójához tartozó képviselő a magyar nők jogaiért kívánt felszólalni, az ellentétes hatást érte el. Az EP nők jogaival foglalkozó FEMM-bizottsága 2018. február 13-14-én Budapesten járt a nők jogainak magyarországi helyzetét feltárandó (Biró 2018). Terry Reintke egy Facebook-posztban emlékezett meg a kormányzat képviselőivel való tárgyalásról, amelyben a poszt tanúsága szerint igazolta a kormányzat ürügyét az egyezmény nem-ratifikálására (Reintke 2018). Bár az egyezmény egyértelműen a nők és férfiak közötti hatalmi viszonyok leírására használatos fogalomként definiálja a gendert, Reintke, amikor a kormányzat képviselői az Egyezmény ellen azt vetik fel, hogy az tagadja, hogy csak két biológiai nem lenne, nem az Egyezmény genderdefiníciója mellett áll ki, hanem amellett, hogy vannak transznemű és nem-bináris emberek is (bár róluk nem szól az egyezmény).

„Genderideológia” diskurzus a nők jogain túl

Szemben a legtöbb országgal, ahol alulról szerveződő és/vagy vallási szervezetekhez kötődő mozgalmak mobilizálnak progresszívnek számító törvényjavaslatok ellen, Magyarországon a kormány az, amely a veszély érzetét fenntartja, hogy ő lehessen az, amely megvédi Magyarországot a fenyegetéstől. A mobilizáció nem az utcákon történik, hanem a kormányzat médiatúlsúlyát és GONGO-it felhasználva, és költséges „nemzeti konzultációkat” szervezve (legutóbb az állítólagos „Soros-Terv” ellen), saját álcivil szférája segítségével.

Ahogy a fent idézetekben az Isztambuli Egyezményrel és az első magyar gender studies programmal szemben felsorakoztatott érvek dőlt betűvel kiemelt részei láthatóvá teszik, a diskurzus az angolszász országokban zajló vitákra, elsősorban a politikai korrektséggel és a transznemű és nem-bináris nemi identitásokkal kapcsolatos vitákra, követelésekre tesz utalásokat (Balogh & Dinók 2017), sőt néhol a gender fogalmának különböző jelentéseit is problematizálja. Ami szembeötlő, hogy mindeközben nők jogaira nincsen utalás. Míg az Egyezmény ratifikációjának elmaradása gyakorlati értelemben károkkal jár a nők számára (az erőszak megfékezéséhez szükséges infrastruktúra kiépítésének elmaradásával), addig az egyezményellenes diskurzus nem utal a nők helyére, vagy hogy mit tehetnek vagy nem a társadalomban. Az is elképzelhető, hogy expliciten kimondani, hogy a nők elleni erőszak megfékezése nem prioritás vagy nincs rá pénz, nem lenne *politikailag korrekt* még ennek a kormányzatnak sem, így jól jött neki a készen kapott diskurzus ürügynek: ha társadalmilag is meghatározott nemi szerepekről beszélünk, akkor az következő lépésben a nem szabad megválasztásához vezethetne. Ahogy az idézetek mutatták, a pozicionalitásokra fókuszáló, a hatalmi viszonyokat mechanikusan leíró interszekcionalitással operáló, a gendert identitásként definiáló aktivizmus recepciója zajlik itt — hozzáillesztve a kormányzat céljaihoz: mobilizációra alkalmas ellenségkép-gyártás, illetve az Isztambuli Egyezmény nem-ratifikálásnak legitimálása folyik. Olyan létező aktivizmusra történik utalás, amely a gendernek nem a szakpolitikai elemzésekben szokásos definícióját használja — ez utóbbiban a biológiai nem adott, a társadalmi nem pedig a biológiai nemekhez rendelt szerepeket, elvárásokat, lehetőségeket jelenti. Ehelyett a kormány saját politikai céljaihoz igazítva annak az aktivizmusnak a genderdefinícióját veszi alapul, amelyben a biológiai és a társadalmi nem különválasztása már nem elemzési, hanem gyakorlati, vagyis hogy a testtől független lenne az ember neme — a neme pedig az, amit az identitása diktál.

Természetesen írott dokumentumokból és nyilvános megszólalásokból nem lehet következtetni az ilyen kommunikációs műveletek mögötti valós politikai motívumokra. Mindenesetre az biztonsággal

megállapítható, hogy a kormányzat hivatkozási alapja, az, amit támad (a felszínen vagy valóban), nem egy fantom, nem a való életben referencia nélkül kreált ellenségkép, hanem valóban létező aktivizmus megnyilvánulási formáira támaszkodik. Ha ezt belátjuk, akkor újabb értelmezések előtt nyílik meg az út, amelyek túlmutatnak a konzervatívok vs. progresszívek szembeállításának keretén.

2017 tavasza óta konkrét ügyek hiányában alábbhagyott a „genderideológia” elleni mozgósítás. A kormányzati propagandasajtó részletes elemzése azonban feltárja, hogy napirenden tartják az ‘ügyet’ azért.¹² Napi rendszerességgel jelennek meg cikkek a „genderideológiára” hivatkozva, olyan témákban, mint az, hogy 2017 a South Park megelevenedésének éve volt, gúnyolódva a *safe space*-kultúrán („A genderkurzus éve” 2018); a *misgendering* jelenségén (Máté T. 2017; Székelyné Csuka & Székely 2017); a genderidentitásokra való érzékenyítésen a brit iskolákban („Anglikán egyház” 2017; Sümeghi 2017b); azon, hogy a gendersemleges lett a legidegesítőbb szónak választva Hollandiában (Pörge 2017), stb. Ezekből úgy tűnik, hogy a jobboldal pontosan követi a progresszív aktivizmus jelenségeit és saját céljaira használja, amelyben egyetlen homogén masszaként ábrázolható minden liberális, baloldali, feminista és LGBT-aktivista, és amely alkalmas félelem vagy düh keltésére, bulvár stílusban, a „mivé lett a Nyugat” szellemében. Habár mainstream/liberális oldalakat linkelnek gyakran ezekből az országokból, az adott ügyek körül kibontakozó ottani társadalmi vitákat, beleértve a feminista vagy LGBT oldalról érkező kritikákat, eleve figyelmen kívül hagyják.

A hamis szembeállítások meghaladásának szükségessége

Dacára annak, hogy felbecsülhetetlen értékűek azok a kutatások, amelyek már feltárták a „genderideológia” diskurzus történelmi gyökereit és az ellene szerveződő mozgalmak transznacionális kapcsolatait, a fentebb röviden szemléltetett magyar eset azt bizonyítja, hogy nem elégséges ezeket sem pusztán az antifeminizmus, sem pusztán egy régen megalkotott diskurzus aktiválásának tekinteni. A magyar esetben van direkt kapcsolat a kormányzati propaganda és ellenségkeresés és az angol-amerikai viták között, amennyiben előbbi az utóbbiakra hivatkozik. Az ún. progresszív aktivizmusnak ezeket a trendjeit liberális oldalról, baloldaltól és feminista oldalról is bírálják szép számmal, úgyhogy annál is nehezebb ezen jelenségek jobboldali démonizálását pusztán egy homogenizáló és valósággal semmilyen kapcsolatot nem ápoló

¹² A kormányzathoz köthető sajtó genderrel kapcsolatos tartalmainak részletes elemzését egy folyamatban lévő tanulmányban végzem el.

ellenségképnek tekinteni. Egyetértünk-e vagy sem a progresszív szereplők olyan politikai követeléseivel és megközelítéseivel, mint az identitáspolitika és az interszekcionalitás aktuális formái, a gender fogalmának identitásként való értelmezése, a biztonságos terek, *trigger warning*, *no platforming* jelenségei, mindenképp biztonsággal kijelenthető, hogy ezek az aktivizmusok léteznek, és hogy ezekkel kapcsolatban nincsen konszenzus a progresszívnek tartott oldalon (Kováts 2017b). Az említett jelenségeknek vannak liberális kritikái (pl. Fox 2016; Lilla 2017), amelyek a szólásszabadság és a felvilágosodás jegyében vitatják ezeket; baloldali/marxista kritikái, amelyek azt állítják, hogy ezek a trendek, melyeket az angolszász kontextusban gyakran szélsőbálnak vagy társadalmi igazságosság harcosai-aktivizmusnak (*social justice warrior*, SJW) hívnak, valójában nem is baloldaliak (pl. Reed 2015; Fisher 2013; Mészáros 2017). Illetve, ezekkel részben átfedésben, van számos más feminista kritika is, mint például a 2017-es németországi viták (Feró, Gregor & Kováts 2017),¹³ vagy a gender fogalmának az aktivista szcénában való átalakulásával (pl. Reilly-Cooper 2016) és a kelet-közép-európai kontextus feminista aktivizmusával kapcsolatos viták (Bajusz & Feró 2018). Ezért, annak érdekében, hogy jobban megértsük a jobboldali populista ellenállást a „genderideológia” alá sorolt jelenségekkel szemben, olyan keretre van szükségünk, amely a diskurzus történeti gyökerei mellett a jelenség új oldalait és a hivatkozási alapként használt létező aktivizmusokkal kapcsolatos liberális, baloldali és feminista kritikákat is képes integrálni.

Egyelőre az az értelmezés a leggyakoribb, amely egyenlőségpártiak és egyenlőségellenesek, progresszívek vs. konzervatívok szembeállításának láttatja ezt a jelenséget (Hark & Villa 2015; Kuhar & Paternotte 2017; Verloo 2018). Ez egyfajta egymást tükröző kultúrharcnak tűnik, ahol az egymással vitázó oldalak általában adottnak veszik, hogy két tábor van, és ezen értékek mentén csapnak össze. Az egyik oldal megfogalmazásában a hagyományos, biztonságot nyújtó, családcentrikus oldal néz farkasszemet az önző, individualista szinglihordával vagy a világot lerombolni szándékozó genderideológusokkal — míg a másik oldalról nézve, az emancipált, jövőbe tekintő, progresszív tábor áll szemben a múltba ragadt nőgyűlölőkkel, akik a történelem rossz oldalán állnak. Megfigyelhető, hogy mindkét oldal ostromlott erődként mutatja be magát: *ők* azok, akik támadnak, *mi* pedig védekezünk; *mi* vagyunk a gyengébbek, *ők* az erősebbek; *mi* képviseljük az értéket, *ők* a rombolást; *mi* őszinték vagyunk, *ők* egy aljas politikai stratégiát követnek. Mindkét oldal érdekelt abban, hogy homogénnek tartsa saját táborát és a másikat is homogénnek ábrázolja. A közeg elvárja, hogy az ember „válasszon

¹³ A TNTeF lehozta ennek egy darabját Sabine Hark és Judith Butler tollából, akik vitáznak egy bizonyos feminista oldalról érkező kritikával, ld.: Butler & Hark 2017.

oldalt.”¹⁴ Aki rámutat a „progresszív oldal” belső ellentmondásaira, vagy olyan dolgokat bírál, amelyeket a jobboldal is bírál, azt a progresszív diskurzus jó esetben a jobboldal hasznos idiótájának tartja, esetleg rossz stratégiának, rosszabb esetben rásüti, hogy le is paktált a jobboldallal.

Azonban látnunk kell, és a fenti vázlatos elemzés is ezt kívánta igazolni: ez a progresszívek vs. konzervatívok kultúrharcos keret számos dolgot elfed. Az ún. progresszív táboron belüli ideológiai vitákat (akár a genderfogalommal, akár a pozicionalitás-fókuszú interszekcionalitás-megközelítéssel kapcsolatban); a progresszív ügyek beágyazódását a globális hatalmi rendbe (Kováts 2017b); vagy épp azt, hogy a nemek egyenlőségének kérdései nem helyezhetőek el az elfogadás-kirekesztés szimbolikus skáláján.

Barát Erzsébet (2015) pontosan fogalmazza meg a politikai szereplők ádáz harcával kapcsolatban, hogy a két, látszólag ellentétben álló politikai oldal „a feminizmusnak ugyanazt a jelentését termeli ki”. Mindkettő a másik oldalt,

a vitapartner jelentéskitermelő gyakorlatait látja és láttatja ideologikusnak, s mint ilyet, legitim módon üldözendőnek az ideológia-kritika vádját hangoztató védelmében, aki így mindig ‘érdekektől és ideológiától mentes,’ s ezért egyetemes érvényű, úgynevezett ‘objektív’, elfogulatlan jelentés jegyében szólalhat meg. [...] A szembenálló felek mindig csak a ‘másik’ felet látják, illetve láttatják ideológiák foglyának, vagy akár szándékos terjesztőjének, hogy aztán önmagukat ettől mentesnek gondolhassák el [...]. (Barát 2015, 50)

Barát amellet érvel, hogy fogadjuk el, hogy minden tudás pozicionált, de, Haraway nyomán, e „pozicionaltságot ne elvont logikai lehetőségként, hanem konkrét társadalmi erőviszonyok hálójában, adott társadalmi struktúrában elfoglalt helyként gondoljuk el. Ez teszi lehetővé az egyes tudások közti egybevetést” (51). Barát írása szintén bírálja az a jelenséget, amit én „A konszenzusok felszámolása” (2017b) című írásomban: azaz bizonyos jelenségek vitathatatlanságát, és e vitathatatlanság szerepét a kétféle pozíció látszólagos szembenállásának fenntartásában. E vitathatatlanság tarthatatlanságának belátása lehet végső soron az a pozíció, amellyel a hamis dichotómiát feloldhatjuk. Az én kritikám a progresszív aktivizmus követeléseire vonatkozik (Kováts 2017b), míg Barát ezt a gondolatot — helyesen — a jobboldali „genderideológia” diskurzus elemzésére is használja. Kifejti, hogy a két oldal — a technokrata *gender mainstreaming*et és a

¹⁴ A jelen tanulmány alapjául szolgáló előadásom, mely a NYIM „Nő és hatalom” című konferencián hangzott el, például ezt a kommentárt kapta az egyik konferenciabeszámolóban: „Visszaült három évvel ezelőtti, Soós Eszter Petronellával közös előadására és publikációjára — *amelyben még teljesen egyértelmű volt, hogy melyik oldalon áll. Most már inkább a „kívülálló” objektivitásával próbálta elemezni a jelenséget?*” (Antoni 2017).

„genderideológiával” riogató konzervatív oldalt értve ezek alatt — „dekontextualizálja a feminista kritika által bevezetett gender fogalmat”, ezzel időtlennek, és így megkérdőjelezhetetlennek ábrázolja saját érték-fogalmát, követelését pedig szükségszerű, a józan ész alapján belátható alapként (Barát 2015, 52).

A nemek egyenlősége és az LGBT-egyenlőség mellett elkötelezett oldal is aktívan szerepet vállal e hamis, kultúrharcos dichotómia újratermelésében. Alapjának egy lineáris fejlődés-elképzelés látszik, amelyben mintha lenne a fejlődésnek egy ideális útja. A kulturális fejlődésnek ezt az elképzelését, amely a feminista és LGBTQ-aktivizmusra is jellemző sok országban, egyébként baloldaltól is bírálják többek között azért, mert a ‘fejlődés’ iránya megegyezik a centrum-periféria hatalmi viszonyok irányával (Gagyí, 2016) amiben például Kelet-Közép-Európában a nőjogi és LGBT-aktivizmus a nyugati típusú aktivizmus importját hajtja végre a progresszió jegyében egyfajta elitstratégiaként (Bajusz & Feró 2018; Kováts 2017b). A híres queer studies kutató Dennis Altman és szerzőtársa ezt az LGBTQ-jogok vonatkozásában fogalmazza meg meggyőzően Észak és Dél viszonylatában:

[t]artós társadalmi fejlődés csak a társadalmakon belülről eredhet; külső szereplők esetleg táplálhatják a progresszív tendenciákat elköteleződés és párbeszéd által, de mi azt jósoljuk, hogy a kényszerítés (gazdasági vagy katonai értelemben) és a moralizálás inkább kontraproduktív. [...] Azt gyanítjuk, hogy a meleg felszabadítás nem egy előre lefektetett utat fog követni, amelyben minden országnak lesz egy „Stonewall-pillanata”, meleg kerületeket alakít ki és legalizálja a melegházasságot. (Altman & Symons 2016, 134; fordítás tőlem, K.E.).¹⁵

Ez a változatos szcéna és az egymást tükröző diskurzusok tarthatatlansága is arra invitál, hogy újra kell gondolnunk a „genderideológia” ellenségképe nyomán kialakuló társadalmi tér két tábor harcaként való megjelenítését. Nem elegendő tehát azt mondani, hogy vannak kivételek mindkét táborban (pl. nyitottabb konzervatívok vagy nőgyűlölő/homofób/transzfób baloldaliak), de nem igaz az sem, ha a toleranciát és az elfogadást egy lineáris fejlődésvonal mentén gondoljuk el, a homofóbiától/nőgyűlölettől az egyenlőség elfogadásának érett attitűdjéig.

¹⁵ Eredeti idézet: „[...] we anticipate that lasting social progress can ultimately only emerge from within societies; outsiders might nurture progressive tendencies through engagement and dialogue, but we anticipate that coercion (economic or military) and moralizing will tend to be counterproductive. [...] we suspect that gay liberation will not follow a predetermined trajectory in which each country has a ‘Stonewall moment’, creates gay districts and eventually legalizes gay marriage.”

Ezek a viták arra invitálnak bennünket, hogy a kulturális, elismerés alapú követeléseket materialitásukkal és a globális hatalmi viszonyokkal összefüggésben vizsgáljuk és viszont (Kováts 2018a), egy tágabb politikai átalakulás keretében, amelyben a gender fogalom szimbolikus kötőanyag: a „genderideológia” ellenfelei számára az ún. progresszív szereplők számos gyengeségét testesíti meg, és olyan terepet jelent, amelyen egy új rendért folyik a hegemon harc (Grzebalska et al. 2017). A magyar politikai helyzet is ilyennek tűnik, ezért elengedhetetlennek látszik a mélyben lévő okok keresése és megértése, az aggasztó trendekkel szembeni defenzív pozíció eddig nem bizonyult sikeresnek (sem az elemzés, sem a politikai cselekvés terén). Egy kutató felelőssége az lehet, hogy igyekszik alternatív értelmezési kereteket megfogalmazni ezekkel az egymást tápláló és legitimáló tükör-diskurzusokkal szemben. Ha ezt megteszük, talán arra jutunk, hogy kettőnél több tábor van (ahogyan például a jobboldali és a progresszív jelenségek bizonyos baloldali és feminista kritikusan állítják), vagy talán arra, hogy a törésvonalak változóban vannak, és a kulturális liberális/konzervatív tengely (már) nem alkalmas a tapasztalható jelenségek leírására.

Ahhoz, hogy ezt megteheszük, be kell látnunk, hogy a „két tábor”-értelmezés fenntartása ún. progresszív oldalon is tarthatatlan, és ehhez az angolszász viták pontosabb megértése kulcsként szolgálhat.

Minden bizarr esemény, új identitás és furcsa szubkulturális viselkedés [...] egy válaszra adott válaszként értelmezhető, ami szintén válasz egy másikra, mindegyik mérgesen felelve a másik létezésére. A Trumpista mémgyártók felgyorsítják a tabudöntögető anti-píszí stílusukat válaszként a genderqueer Tumblr-felhasználókra,¹⁶ akik, a maguk részéről még érzékenyebbé válnak, még inkább meggyőződve arról, hogy az online szubkulturájukon kívüli világban rasszizmus, nőgyűlölet és heteronormatív elnyomás uralkodik. Ugyanakkor, a ‘szánalmasok’, a Trump-i trolloktól az alt-right-ig, a Hillary-lojalistákat — a Tumblr elsáncolt identitáspolitikáját és az interszekcionális, szólásszabadságellenes campus-baloldalt — bizonyítékként látják a nyugati civilizáció gyors összeomlására. Mindkét oldal egyre inkább leválik bármilyen kulturális főáramról — amely aligha hasonlít bármelyikre a kettőből (Nagle 2017, 7–8; fordítás tőlem).¹⁷

¹⁶ Tumblr-használók gender-listáját ld.: „Complete list” 2016.

¹⁷ Eredeti idézet: „Every bizarre event, new identity and strange subcultural behavior [...] can be understood as a response to a response to a response, each one responding angrily to the existence of the other. Trumpian meme-makers ramped up their taboo-breaking anti-PC style in response to gender-bending Tumblr users, who themselves then became more sensitive, more convinced of the racism, misogyny and hetero-normative oppression of the world outside of the online subcultures. At the same time, the ‘deplorables’, from the Trumpian trolls to the alt-right, view the Hillary loyalists — the entrenched identity politics of Tumblr

Felhasznált irodalom

- „[A Fidesz támogatja az isztambuli egyezmény kihirdetését.](#)” 2017. *Youtube*.
Letöltés: 2018. május 29.
- „[A genderkurzus éve.](#)” 2018. *Ki ette meg a misszionáriust?* Letöltés: 2018. május 29.
- „[A nők jogai emberi jogok — Nőkért Szabadegyetem Újra 4.](#)” 2017. Facebook. Letöltés: 2018. május 29.
- Altman, Dennis & Jonathan Symons. 2016. *Queer Wars. The New Global Polarization over Gay Rights*. Cambridge: Polity Press.
- „[Anglikán egyház: a gyerekek próbálják ki a legtöbb genderet.](#)” 2017. *Pesti Srácok*. Letöltés: 2018. május 29.
- Antoni, Rita. 2017a. „[A hatékony áldozatvédelem háritása a halogatástól a démonizálásig: Az Isztambuli Egyezmény sorsa Magyarországon.](#)” *Nőkért*. Letöltés: 2017. május 24.
- 2017b. „[Mi vagyunk azok, akiket itt hagyott a történelem? — NYIM 13. Nő és hatalom konferenciabeszámoló, 2. rész.](#)” *Nőkért*. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Az Emberi Méltóság Központ állásfoglalása az Európa Tanács nőekkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének ratifikálásával kapcsolatban.](#)” 2017. *Emberi Méltóság Központ*. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Az Isztambuli Egyezmény törvénybe iktatása a gender ideológia trójai falovát jelentheti Magyarország számára.](#)” 2017. *CitizenGO*. Letöltés: 2018. május 29.
- Bajusz, Orsolya & Feró Dalma. 2018. „[Progressivist gender-based activism as a means of social antagonism in Hungary through two case studies.](#)” *Sociologija* 40 (1): 177–193.
- Balogh, Lídia & Dinók Henriett. 2017. „Szólásszabadság a neoliberalizmus korában — a nyugati felsőoktatási színtereken zajló jelenkori viták tükrében.” *In Medias Res* 2: 339–360.

and the intersectional anti-free speech campus left — as evidence of their equally bleak view of a rapidly declining Western civilization, as both sides have become increasingly unmoored to any cultural mainstream, which scarcely resembles either bleak version.”

- Barát, Erzsébet. 2015. „Gender-ideológia kontra feminista ideológiakritika.” In Bolemant Lilla (szerk.) *Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony: Phoenix PT, 49–54.
- Bettcher, Talia M. & Styker, Susan. 2016. „Introduction: Trans/Feminisms.” *Transgender Studies Quarterly*. 3 (1–2): 5–14.
- Biró, Marianna. 2018. „[Budapesten vizsgálja a női és gyermekjogok magyar helyzetét az Európai Parlament illetékes szakbizottsága.](#)” 168 óra. Letöltés: 2018. május 29.
- Butler, Judith & Sabine Hark. 2017. „A rágalom.” Ford. Huszár Ágnes. *TNTeF* 7 (2): 123–128.
- „[Complete List of Tumblr Genders \(SO FAR\).](#)” 2016. *Age of Shitlords*. Letöltés: 2018. május 29.
- Félix, Anikó. 2015. „Hungary.” In Kováts E., Pöim, M. *Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Brussels & Budapest: Foundation for European Progressive Studies & Friedrich-Ebert-Stiftung, 62–82.
- Feró, Dalma, Gregor Anikó & Kováts Eszter. 2017. „[A genderforradalmat felfalják saját gyermekei?](#)” *Üvegplafon Blog*. Letöltés: 2017. október 5.
- Fisher, Mark. 2013. „[Exiting the Vampire Castle.](#)” *The North Star*. Letöltés: 2018. május 29.
- Fox, Claire. 2016. *I find that offensive!* London: Biteback Publishing.
- Gagyí, Ágnes. 2014. „Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme.” *Fordulat* 21: 298–316.
- „[Genderek népe, népek genere.](#)” 2017. 888. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Gender is not an identity, it is a tool of patriarchy: A feminist view of gender-identity politics.](#)” 2016. *Gender Critical Greens*. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Genderszak indul az ELTE-n.](#)” 2017. *Echo TV*. Letöltés: 2017. május 28.
- Green, Eli R. 2006. *Debating Trans Inclusion in the Feminist Movement: A Trans-Positive Analysis*. Haworth Press.
- Grzebalska, Weronika, Kováts Eszter & Pető Andrea. 2017. „[A gender mint szimbolikus kötőanyag: Miért lett hirtelen olyan fontos a társadalmi nem?](#)” *Kettős Mércé*. Letöltés: 2017. március 6.
- Hark, Sabine & Villa, Paula. 2015. *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Bielefeld: Verlag.

- 2017. *Unterscheiden und herrschen: Ein Essay zu den ambivalenten Verflechtungen von Rassismus, Sexismus und Feminismus in der Gegenwart*. Bielefeld: Verlag.
- „[IKSZ: Az ELTE kiszolgálja a gender- és meleglobbi nyomulását?](#)” 2017. *Pesti Srácok*. Letöltés: 2018. május 28.
- „[Ki a faszagyerek — Orbán Viktor](#).” 2016. 888. Letöltés: 2018. május 29.
- Kováts, Eszter. 2017a. „The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy.” In Michaela Köttig, Renate Bitzan & Pető, Andrea (eds.) *Gender and Far Right Politics in Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 175–189.
- 2017b. „[A konszenzusok felszámolása — Jobboldali populizmus és a ‘genderideológia’ fenyegetése](#).” *Fordulat*, 22: 104–127.
- 2018a. „[Az igazságosság dilemmái a kultúrharok korában](#).” *Új Egyenlőség*. Letöltés: 2018. január 09.
- Kováts, Eszter & Pető Andrea. 2017. „Anti-Gender Discourse in Hungary. A Discourse Without a Movement?” In Roman Kuhar & Paternotte, David (eds.) *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. London & New York: Rowman & Littlefield, 117–131.
- Kováts, Eszter & Soós Eszter Petronella. 2014. „[Félelem a dominó-elvtől? A gender-ellenes európai mobilizáció jelensége. Francia esettanulmány és magyar kilátások](#).” *TNTeF* 4 (2): 106–124.
- „[Közlegő EU szavazás a gender ideológia és az abortuszliberalizáció elfogadásáról](#).” 2015. *CitizenGO*. Letöltés: 2018. május 29.
- Kuhar, Roman & David Paternotte. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. London & New York: Rowman & Littlefield.
- Lilla, Mark. 2017. *The Once and Future Liberal. After Identity Politics*. Harper Collins Publishers.
- Malomvölgyi, Csilla. 2017. „[The dream of a common European asylum and migration policy from the perspective of women’s rights in East-Central Europe](#).” In Kováts Eszter (ed.) *The Future of the European Union. Feminist Perspectives from East-Central Europe*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 57–68.
- Máté T., Gyula. 2017. „[Britannia megszűnt, itt a gender-állam](#).” *Máté T. — Kávé mellé*. Letöltés: 2018. május 29.
- Mázsár, Tamás. 2017. „[A kormány családtudományi mesterképzést indít, így tiltakozik a gender képzés ellen](#).” 24. Letöltés: 2018. május 29.

- Mészáros, György. 2017. „[Reconsidering the identity approach of the EU LGBT+ architecture from a feminist perspective.](#)” In Kováts Eszter (ed.). *The Future of the European Union. Feminist Perspectives from East-Central Europe*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 46–56.
- Metz, Tamás Rudolf. 2015. „[Movement Entrepreneurship of an Incumbent Party. The Story of the Hungarian Incumbent Party Fidesz and the Civil Cooperation Forum.](#)” *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (3): 81–100.
- Murphy, Megan. 2018. „[Vancouver Women’s March becomes opportunity for misogynist threats against women.](#)” *Feminist Current*. Letöltés: 2018. május 29.
- Nagle, Angela. 2017. *Kill All Normies. Online Culture Wars from 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. Alresford: Zero Books.
- „[Nem a genderszegységre.](#)” 2017. *Alapjogokért Központ*. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Németh Szilárd: Soha nem fogjuk támogatni az isztambuli egyezményt.](#)” 2017. *Atv*. Letöltés: 2018. május 29.
- Nógrádi, Noá. 2017. „[A nők elleni erőszakkal szemben fellépni nem férfielenes, és transzneműséghez sem vezet — Az Isztambuli Egyezményről.](#)” *Kettős Mércé*. Letöltés: 2017. május 29.
- Perreau, Bruno. 2016. *Queer Theory. The French Response*. Stanford: Stanford University Press.
- Polyák, Gábor & Urbán Ágnes. 2016. „Az elhalkítás eszközei. Politikai beavatkozások a médiapiac és a nyilvánosság működésébe.” *Médiakutató* 17 (3–4): 109–123.
- Pörge, Béla. 2017. „[A gendersemleges az év legidegesítőbb szava Hollandiában.](#)” 888. Letöltés: 2018. május 29.
- Reed, Alfred. 2015. „[Identity Politics Is Neoliberalism.](#)” *Ben Norton*. Letöltés: 2018. május 29.
- Reilly-Cooper, Rebecca. 2016. „[Gender is not a spectrum.](#)” *Aeon*. Letöltés: 2018. május 28. [Magyar fordítás: „[A társadalmi nem nem egy spektrum.](#)”]
- Reintke, Terry. 2018. „[How does it feel to discuss with the Hungarian government.](#)” *Facebook*. Letöltés: 2018. május 29.

- Rétvári, Bence. 2016. „[K/11833/1. számú iromány. Mi a kormány álláspontja a társadalmi nemek eltörlését célul tűző ún. genderelméletről? Írásbeli válasz interpellációra/kérdésre.](#)” *Országgyűlés*. Letöltés: 2018. május 29.
- Scheele, Sebastian. 2016. *Von Antifeminismus zu ‘Anti-Genderismus’? Eine diskursive Verschiebung und ihre Hintergründe*. Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.
- Scott, Joan Wallach. 2001. „Társadalmi nem (gender): A történeti elemzés hasznos kategóriája.” In Joan Wallach Scott (szerk.): *Van-e a nőknek történetük?* Budapest: Balassi Kiadó, 126–160.
- Sümeghi, Lóránt 2017a. „[Az ELTE elindítja a világ legnagyobb áltudományának mesterszakát.](#)” 888. Letöltés: 2018. május 29.
- 2017b. „[Már a gyerekekkel is kitölteti a gendertesztet a brit egészségügy.](#)” 888. Letöltés: 2018. május 29.
- Székelyné Csuka, Olga & Székely Zoltán. 2017. „[Korrekt beszéd a nemekről.](#)” *Magyar Idők*. Letöltés: 2018. május 29.
- Szilvay, Gergely. 2017. „[Miért is lett szitokszó a gender?](#)” *Mandiner*. Letöltés: 2018. május 29.
- Varga, Áron. 2016. „A GONGO-jelenség és kormányzati civilek Magyarországon.” In: Antal Attila (szerk.) *A civilek hatalma. A politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Noran Kiadó, 234–248.

Perintfalvi Rita

Bécsi Tudományegyetem

A vallási fundamentalizmus és a politikai tekintélyelvűség egymásra találása a gender-ellenes és az emberi jogok elleni támadásokban

Tanulmányom központi témája a vallási fundamentalizmus és a politikai tekintélyelvűség jelenségeinek teológiai és társadalomtudományos vizsgálata. A két jelenség egymásra találása nem véletlen, hiszen amíg a keresztény fundamentalizmus a modernitás korának individualizációjára és pluralizmusára adott pánikreakcióként jött létre, addig az ún. új jobboldali populizmus hasonlóképpen utasítja el a liberális társadalmi szemléletet ill. kérdőjelezi meg a jogállami demokráciát és az emberi jogokat. A politikai autoritarizmus könnyen szövetségesekre talál a saját antidemokratikus hagyományaival még mindig le nem számolt egyházakkal. Kettejük flörtjéből veszélyes tendenciák szülehetnek: „a másképpen gondolkodókkal” szembeni intolerancia, a párbeszédre és a kölcsönös tiszteletre való képtelenség, amely könnyen gyűlöletbeszédévé fajulhat vagy a „mássággal, az idegennel” szembeni erőszak legitimációja. Sajátos megjelenési formája ezeknek a destruktív tendenciáknak az elmúlt években kibontakozó gender-ellenes kultúrharc.¹

Bevezetés

Tanulmányomat interdiszciplináris elemzésre építem, amelynek központi témája a vallási fundamentalizmus jelenségeinek teológiai és társadalomtudományos vizsgálata. Jóllehet a vallási fundamentalizmus jelensége minden egyes vallásban, a kereszténységen belül pedig minden egyes felekezetnél tetten érhető, katolikus teológusként én mégis elsősorban a katolikus egyházon belül megjelenő fundamentalizmusra fókuszálok és igyekszem feltárni a katolikus egyház hosszú ideig tartó összefonódását az ún. antiliberalis autoritarizmussal, melynek természetesen politikai vetülete is van. Igaz ugyan, hogy a fundamentalizmus kezdetben kizárólag a vallások területén jelent meg, de mivel később átlépett a politikai szektorba is, ezért elengedhetetlen a politikai vonatkozások elemzése.

¹ Lásd a témához a szerző korábban írt tanulmányait (Perintfalvi 2015; 2016; 2017).

Ezen a ponton szeretném röviden körüljárni a politikai autoritarizmus jelenségét. Majd felvázolom azt, hogy a vallási fundamentalizmus és a politikai tekintélyelvűség flörtje miképpen erősítik fel egymás negatív hatásait és hogyan születik meg ebből a veszélyes egymásra találásból a „másképpen gondolkodókkal” szembeni intolerancia. Hogyan válik a párbeszédre és a kölcsönös tiszteletre való képtelenség gyűlöletbeszéddé és miképpen legitimálható a „mássággal, az idegennel” szembeni erőszak?

A keresztény fundamentalizmus a modernitás korának individualizációjára és pluralizmusára adott pánikreakcióként jött létre, amely újabb és újabb formát öltve mind a mai napig jelen van az egyházi és teológiai gondolkodásban ill. megjelenik az aktuálpolitikai küzdelmek színterén is. Sajátos megjelenési formája az elmúlt években kibontakozó gender-ellenes kultúrharc, amely különféle módon és intenzitással, de szinte egész Európában, sőt még a kontinens határain túl is felbukkant. Teológiai és filozófiai etikával foglalkozva nem szeretnék megállni a jelenségek pusztán leíró jellegű bemutatásánál, hanem rákérdézek arra is, hogy vajon a tanulmányban megjelenített fenyegető jelenségeket tapasztalva: mi az ember etikai felelőssége?

A fundamentalizmus fogalma és jelentésmezői

Vajon mikor beszélhetünk vallási fundamentalizmusról? Már az is fundamentalizmusnak minősül, ha valaki elzárkózik az újtól, a váratlantól, mindentől, ami változást hozhat? Vagy akkor kezdődik, amikor az egyén vagy egy csoport a saját identitását fenyegetve érzi, ha egy másik vallási csoport konkurensként ugyanabban a térben megjelenik? Példaként gondolhatunk az elmúlt években Európában váratlanul megjelent iszlám menekültáradatra és sok keresztény ember növekvő aggodalmára. Vagy inkább akkor beszélhetünk vallási fundamentalizmusról, amikor a hirtelen előállt új helyzetben az egyén vagy a csoport nem képes árnyaltan és ésszerű türelemmel elemezni a veszélyeket, hanem átadja magát a félelemnek és a pánikszerű reakcióknak? A vallási fundamentalizmus nem egy különálló, jól körülhatárolható jelenség, hanem ahogy Goertz fogalmazza „jelenségek kötege, amelyek antimodernista vallásos intenzitása az igazság abszolutizálásnak igényéhez vezet” (2013, 12).²

Mely tényezők okozzák kialakulását? A szekularizáció és a liberalizmus révén a vallásos világértelmezés jelentősége visszaszorult, ugyanakkor világnézeti és életvezetési minták sokfélesége jött létre, amely elvette az egyházaktól azt a szerepet és lehetőséget, hogy kizárólagos monopóliummal rendelkező normaadó- és kontrollfunkciót töltsenek be a társadalom életében.

² A Goertz-tanulmányból vett idézetek magyar fordításai a cikk szerzőjétől származnak.

Ami természetesen presztízs- és befolyásvesztéssel is járt. Így a vallási fundamentalizmus Goertz szerint nem más, mint egy „reakció a modernitás korának individualizációjára és pluralizációjára, amely a differenciált, liberális társadalomhoz vezetett” (2013, 12).

A modernitás korában a vallásos kijelentések elveszítették objektív érvényüket. Korábban magától értetődött, hogy van „abszolút” igazság ill. „igaz” vallás. De ez ma már relatívvá vált. Amíg a vallások karaktere hosszú ideig történelem felett állónak tűnt, addig mostanra kiderült, hogy bizony a vallások is a változás részei. A változásban viszont sokan veszélyt látnak, legyen szó akár a valláson kívüli fejlődésről, pl. a társadalmi kontextus változásáról vagy a valláson belüli változásról, például a reformokról. A belső reformok, azaz a hagyomány átkódolása sokak számára saját identitásuk fenyegetését jelenti (Goertz 2013, 53). Ezzel is magyarázható az a töméntelen negatív indulat és gyűlölet, amit sok katolikus hívő a jelenlegi pápával szemben érez. A pszichológiai megközelítés szerint a fundamentalizmus a saját identitás elbizonytalanodásából fakad, ezzel szemben alakul ki mintegy védekező magatartásként (Beinert 1991, 58.63.k. és Lehmann 1999, 68).

Nézzük meg a vizsgált definíciót közelebbről, mit is jelent mindez a gender kérdések szemszögéből? A fundamentalista szemlélet számára a különféle párkapcsolati- és családmodellek létrejötte, a társadalmi nemek változása ijesztő rémszellemmé vált, hiszen elbizonytalanodást, orientációvesztést, a saját identitás fenyegetettségének érzését hozta magával. A társadalmi élet változásaiban, az emancipációs törekvésekben sokan képesek egyfajta romboló anarchiát látni, ami a korábban fennálló rendet veszélyezteti. Az újonnan létrejövő sokféleséget pedig a „relativizmus diktatúrájának” tekintik (pl. Gabriele Kubly). A fundamentalista módon gondolkodó ember, ahelyett, hogy igyekezne megérteni a társadalmi változások okait és az emancipációs törekvések mozgatórugóit inkább igyekszik megállítani az idő kerekét. A létező modellek közül (család, életmód) kiválaszt egyet, amit abszolutizál és erkölcsileg mintának, jónak, követendőnek tekint. Ezzel állítja szembe az összes többi modellt, amelyeket kategorikusan elutasít, sőt erkölcsileg elvetendőnek vagy akár „sátáninak” is bélyegez.

Ha a fundamentalizmus jelenségének létrejöttét vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy kezdetben kizárólag vallási jelenségről volt szó. Ezt igazolják a különféle lexikonokban megjelenő értelmezések. A teljesség igénye nélkül csak egyet emelnék ki, amely jól mutatja a fogalom jelentéshorizontjának változását. A *Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG) c. lexikon 1958-ban megjelent, 3. kiadása a következő meghatározást hozza: „Vallásos mozgalom amerikai gyökerekkel, amely a teológiai liberalizmussal és az evolúció-elméletet is magában foglaló modern tudományossággal szemben

jött létre” (Ahlstrom 1958, 1178k).³ Ugyanennek a lexikonnak a következő kiadása, amely 2000-ben látott napvilágot már megnyitja az értelmezés horizontját: „a 80-as évek óta a fogalom jelentése kiszélesedik és már nem csak a különféle vallásos irányzatokat és mozgalmakat jelöli, hanem politikai és társadalmi irányzatok, mozgalmak megjelölésére is elkezdik használni” (Kienzler 2000, 414k).⁴

Ezt a jelentésbeli elmozdulást erősíti meg a politológus Thomas Meyer is, aki arról ír, hogy a fundamentalizmus jelensége az 1970-es években kiterjedt a nem-vallásos szektorra is (Goertz 2013, 28). Érdemes megfontolni Meyer definíciójának minden egyes apró elemét:

A fundamentalizmus, mint politikai ideológia és mozgalom egy kísérlet arra, hogy a nyitás és a elbizonytalanodás modern folyamatát egészében vagy bizonyos centrális területeken megfordítsa és a követői által abszolút bizonyossággal megélt világértelmezést, valamint a belőle fakadó életvezetést, etikát mindenki más számára is kötelezővé tegye. A fundamentalizmus, mint a modernitás terméke le akarja győzni az elbizonytalanodást és a nyitottságot azzal, hogy a lehetséges sokféle értelmezési lehetőség közül egyet abszolúttá tesz. Mégpedig úgy, hogy visszanyúl a szentnek tekintett hagyományra vagy mesterségesen létrehozott bizonyosságokra. Erre a fundamentumra egy zárt gondolkodási és cselekvési rendszert épít, ami a különbségeket, a kételyeket és az alternatívákat elnyomja. És amelyeknek a fundamentalisták akaratának megfelelően a modern nyitottság helyére kell kerülniük. Mindez tartást ad és biztonságot, a tájékozódás számára bizonyosságot, szilárd identitást és a saját igazság bizonyosságát. (Meyer 2011, 29)⁵

Politikai értelmezési modell szerint a fundamentalizmus lényege az, hogy egy bizonyos csoport meg akarja szerezni ill. fenn akarja tartani a politikai hatalmát és ehhez eszközként használja a fundamentalizmust. Másrészt viszont a fundamentalizmus saját maga is megteremti a politikai szövetségeit, hiszen tudatosan arra törekszik, hogy a környező társadalmat a saját normái szerint alakítsa át, vagyis a vallási fundamentalizmus mindig politikai igénnyel lép fel és pontosan ezért veszélyes. Ez a jellemző választja el a fundamentalizmust a vallási tradicionalizmustól, amiből hiányzik a politikai igénnyel való fellépés.

³ Az RGG lexikonból idézett szócikk fordítása a tanulmány szerzőjétől származik.

⁴ A Kienzler idézet magyar fordítását a tanulmány szerzője végezte.

⁵ A Meyer tanulmányból vett idézet magyar fordítása a cikk szerzőjétől származik.

Katolikus egyház és a hosszú flört az antiliberális autoritarizmussal

Goertz szerint a katolikus egyházban az ún. „kvázi, hierarchia által támogatott mainstream-fundamentalizmus kora” az 1850-1950 közötti időszakra tehető (Goertz 2013, 53-54). Ez az időszak tulajdonképpen a katolikus egyház antimodernista harcainak kezdetét jelöli meg kiindulópontként és egészen a II. világháború koráig húzódik. A nagy változást majd a II. vatikáni zsinat (1962-1965) hozza el, amikor az egyház önértelmezése is jelentősen átalakul. Az antiliberális tekintélyelvűséggel való szakításban a világháborúk okozta súlyos traumák is óriási szerepet játszottak. Hiszen a katolikus egyház korábban hosszú ideig támogatta a különféle autoriter rezsimeket, mint például Franco-t Spanyolországban, Tiso-t Szlovákiában, Salazart Portugáliában, a Dollfuss-rezsimet Ausztriában (1934-38) vagy éppen Horthy rendszerét Magyarországon (1920-1944) (Bucher 2015, 248).

Az egyházi gondolkodásban megjelenő tekintélyelvűség, amelyet a modernitás kora erőteljesen megkérdőjelezett, szívesen keresi ma is társadalmi befolyása visszaszerzésének lehetőségét olyan politikai erőknél, amelyek saját irányelveiket éppúgy a tekintély abszolút megkérdőjelezhetetlenségére építik és a demokratikusság elvét groteszk ideává alacsonyítják.

Innen nézve érthetőek Hans Schelkshorn meglehetősen kemény szavai:

A keresztény egyházak még ma is hordozzák a 20. századi fasiszta rendszerekkel való szövetségeik nehéz örökségét. Az Új Jobboldal a kereszténységet ismét történelmi kihívás elé állítja, amikor is nem kisebb dolog forog kockán, mint a keresztény morál univerzális lényege. Ezenkívül a ‘keresztény nyugat’ új jobboldali védelmezői paradox módon éppen az európai kultúra központi vívmányait, nevezetesen a jogállami demokráciát és az emberi jogokat kérdőjelezi meg. A politikai iszlámra adott válasz semmiképpen nem lehet a népi (*völkisch*) ideológia, illetve a keresztény autoritarizmus, amely megtagadja a késői megbékélést a kereszténység és a demokrácia között. (2018)

II. vatikáni zsinat és a nagy fordulat

Ahogy fentebb említettem, a II. vatikáni zsinat szemléletét, amely a katolikus egyház legfontosabb reformzsinatának számít, a világháborúk alatt megtapasztalt rengeteg kegyetlenség és embertelenség és az ebből fakadó sokkélvány és traumatizáltság erőteljesen befolyásolta. Nem véletlen tehát, hogy éppen ezen a zsinaton jött létre az ún. inkluzív értelmű Isten népe

teológiája. E teológia lényege, hogy az egyház „Isten népeként”, mégpedig az „Istenhez úton levő népként” definiálja önmagát. Így az Isten népe fogalom tágabb értelmű, mint Isten egyházának a népe és túllép minden „völkisch” koncepción. Vagyis küldetése minden emberhez és nemzethez szól. Így a katolikus egyház a protestáns egyházakkal szemben nem nemzetegyház, hanem univerzális, azaz egyetemes.

Pontosan ezért erőteljesen ellentmondásos az, amikor az új jobboldali ideológia és a kereszténység között szövetség jön létre az ún. „keresztény nyugat” megvédése céljából. Az efféle szintézis Schelkshorn bécsi filozófus szerint „a keresztény morál megrontását jelenti” (2018). Ha ez így van, akkor pedig egyértelmű a következtetés, hogy

A keresztény irányú politikai etika az emberséges menekült- és migrációs politika kialakításában azonban semmi esetre sem sülyedhet le egy etnikai ideológia szintjére, hanem a szekuláris emberi jogi konvenciókban felismeri és tovább fejleszti saját erkölce központi tartalmait. (Schelkshorn 2018)

A zsinat után a katolikus egyházon belül nagyon komoly változások mentek végbe. Így például elmondható, hogy az addigi ún. mainstream-fundamentalizmust, a maga antimodernista attitűdjével együtt visszaszorították. De persze továbbra is megmaradt egy ún. „fundamentalista szektor” (Gabriel 1992, 179) Marcel Lefebvre (1905-91) vezetésével. Lefebvre 1970-ben alapította meg a X. Szent Piusz Testvériséget, ami II. János Pál pápa alatt komoly konfliktusba került a Vatikánnal az illegális püspökszentelések miatt, akiket a pápa 1988-ban ki is közösített. Ezeket a kiközösítéseket XVI. Benedek pápa 2009-ben feloldotta, ami egyúttal mutatja a II. János Pál utódjaként megválasztott pápa új irányultságát is. A Társaság fundamentalista irányultsága egyértelmű: elutasítják az ökumenizmust (keresztény felekezetek egymáshoz való közeledését), a vallásszabadságot, a nem-keresztény vallásokkal való párbeszédet és a püspökök kollegialitását. Jónéhány tagjuk pedig egészen szélsőséges és társadalmilag veszélyes nézeteket vall és terjeszt: tagadják a szekuláris és demokratikus állam létjogosultságát, tagadják a holocaust és az antiszemitizmus létezését, az iszlámot ellenségnek tekintik, elutasítják a nők egyenlőségét és a homoszexualitást. A fundamentalista szektor a II. vatikáni zsinat reformjainak ellenhatásaként erőteljesen radikalizálódott.

Közép-Kelet-Európában a zsinat korszaka és az utána következő évtizedek a kommunista rezsim idejére estek, amikor is az egyházi életet és teológiai fejlődést politikailag teljesen elnyomták. Sőt tudatos politikai stratégia volt az, hogy az egyházak minél konzervatívabbak maradjanak, hiszen akkor majd nem tudják megszólítani a fiatalokat és szépen lassan maguktól is kihalnak. A nyugati teológiai gondolkodás nyitottsága és pluralizmusa mind a

mai napig nem érkezett meg a posztkommunista országok egyházaiba. A konzervatív, reakciós és fundamentalista szárny abszolút dominanciával bír. Bár most Ferenc pápa alatt azért megindult némi változás, de a 'trón és oltár' klasszikus szövetségével részben önérdékből, részben félelemből a katolikus egyház nem igazán akar szakítani. Így a nyílt kritikára is csak nagyon kevesen vállalkoznak. Egy fontos példát mindenképpen szükséges megemlíteni, Várszegi Asztrik főapát egyik interjúját, amiben arról beszélt, hogy a politikai erők „rongybabaként játszanak az egyházakkal” (Hajba 2016).

Politikai autoritarizmus és a vallási fundamentalizmus egymásra találása

Visszatérve a fundamentalizmus kérdésköréhez megállapíthatjuk, hogy a vallási fundamentalisták pánikreakcióit jól ki tudják használni az olyan autoriter személyek (vallási vagy politika vezetők), akik egyértelmű orientációval és biztos válaszokkal állnak elő, védelmet, stabilitást, biztonságot ígérnek. Azt az illúziót keltik, hogy a világ többé nem komplex és átláthatatlan, mindenre vannak egyszerű képletek és ebből adódóan a rend is megteremtődik. A fundamentalisták a rend kényszerképzetének bűvöletében élnek. Mégpedig olyannyira, hogy a világot is le kell egyszerűsíteniük fehérre és feketére, jóra és rosszra, igazra és gonoszra. És aztán kezdődhet is a végelethetetlen kozmikus harc, amiben természetesen ők állnak a jó oldalon és akik másképpen gondolkodnak vagy élnek, azok a rossz oldalon. A vallási fundamentalisták rendet akarnak maguk körül és belekapaszkodnak minden olyan erőbe, ami ezt ígéri nekik.

Így tulajdonképpen minden vallásos fundamentalizmus szükségszerűen megteremti a maga politikai szövetségeit, jelen esetben Európában éppen a jobboldali populista tekintélyelvűséggel. Mivel az autoriter személyekhez való kötődés vak, ezért a józan és érvekre épített kritikának nincsen túl sok esélye velük szemben.

A fundamentalizmus mindig aszimmetrikus, mert ők egy nagyobb közösségből kiváló kisebb csoport. Saját szemükben, ők testesítik meg a kiválasztottak csoportját, akik szent harcot folytatnak az elnyomó többséggel szemben. Így a fundamentalizmus szóvivői olyan messianisztikus figurák, akik az ártatlanul üldözöttek szabadítójának hős szerepében tetszelegnek. Lélektanilag jellemző rájuk, hogy a fölény nagyon erős tudatával rendelkeznek, mert megvannak győződve arról, hogy a történelem, a társadalom vagy maga az Isten egyszer úgyis őket fogja igazolni (Häring 2013, 67).

Erőszak és gyűlöletbeszéd

A vallási fundamentalizmus akkor válik társadalmilag veszélyforrássá, ha a saját felfogását tekinti egyedül igaznak, amivel szemben minden más meggyőződést és életfelfogást leértékel, sőt károsnak, veszélyesnek tart. A fekete-fehér dualista látásmód mindenben, ami „más” valami rosszabbat lát vagy azt egyenesen a gonosszal vagy magával a „sátánnal” azonosítja és jogosultnak érzi magát egyfajta szent háborút indítani ellene, sőt akár meg is semmisíteni azt.

Így ellenséges védekező magatartás alakul ki mindennel szemben, ami a saját életfelfogáshoz képest „másnak” mutatkozik. Ez a gondolkodási attitűd táptalajt ad az antiszemitizmus, az iszlámellenes rasszizmus („hamis” hit) vagy a homofóbia, az emancipáció- és a nőellenesség („hamis” életmód) számára. Abból az elképzelésből, hogy egy bizonyos vallás az igazság egyedüli birtokosa, származik a felsőbbrendűség, a fölény tudata, aminek politikai következményei is lesznek, hiszen a saját értékrendjének megfelelően akarja a társadalmi környezetét is átalakítani. A valódi dialógusra és a másképpen gondolkodók elfogadására a fundamentalizmus nem képes, mert az a demokratikus kommunikációt előfeltételezné. Helyette megjelenik a kommunikációban az erőszak és a gyűlölet (Strube 2015, 28-29).

Gender-ellenes támadások

Véleményem szerint a vallási fundamentalizmus és a politikai tekintélyelvűség egymásra találásának következményeként jelentek meg Európa-szerte a különféle gender-ellenes támadások, amelyekben az egyházak, ill. az egyházakhoz kötődő vagy független, de vallási alapú szervezetek is szerepet játszottak, persze más aktorok mellett. Ezek a vallási csoportok aztán sokszor egyúttal politikai szervezetek befolyása alá is kerültek. Ez a kultúrharc veszélyt lát nemcsak a társadalmi nemek változásaiban, de az azt feltáró és elemző tudományos kutatásban (gender studies) ill. a férfiak és nők társadalmi egyenlőségének megvalósulását célzó politikai stratégiában, azaz a gender-mainstreaming-ben.

A gender-ellenes kultúrharc azonban nem csupán egy klasszikus backlash reakció, amely fenyegetést jelent a társadalmi nemek egyenlőségére és az LMBTQ-egyenlőségre vonatkozóan, hanem ennél mélyebbre hatóan megkérdőjelezi azt a második világháború után létrejött emberi jogi alapú politikai konszenzust is, amelynek óriási jelentősége van az Európai Unió és az európai demokrácia létrejöttében (Pető 2015, 126).

Grzebalska, Kováts, Pető közös blogcikkjükben kifejtik, hogy Európa nagy részében a „genderideológia,” a „kulturális marxizmus”, míg a szovjet

utódállamokban a „Gayropa” („Buzi-Európa”), az Egyesült Államokban pedig a „politikai korrektség” vált elsősorban célponttá. A „genderideológiát” és a politikai korrektséget ezekben a támadásokban a náciizmus és a leninizmus új megvalósulási formáinak tekintik (pl. Beata Kempa lengyel parlamenti képviselő). Ez az ideológia egyesek szerint rabszolgasorba taszítja az embereket (v.ö. Sviatoslav Shevchuk ukrán érsek), mások szerint pedig a pedofiliához hasonló veszélyt jelent a gyerekekre (v.ö. Pavol Gorisak szlovák parlamenti képviselő) (Grzebalska, Kováts & Pető 2017).

Ebben a vitában tehát sokkal többről van szó, mint egy klasszikus backlash mozgalomról. A „gender” fogalom olyan hívószóvá lett, amelybe rengeteg felelem és aggodalom sűrűsödik össze: pl. EU-ellenesség, liberalizmus-ellenesség, antikommunista és homofób attitűd. Így vált a gender „szimbolikus kötőanyaggá” (Kováts & Pöim 2015). Vagyis az illiberális politikai szereplők számára a „genderideológia” mindazon bizonytalanságok és az igazságtalanságok metaforájává lett, amelyek az aktuális társadalmi-gazdasági helyzetből adódnak (Grzebalska, Kováts & Pető 2017).

Propaganda könyvek szerepe

A gender-ellenes támadásokban szerepet játszanak az ún. propaganda-könyvek, amelyek a gender veszélyre figyelmeztetik a tudatlan olvasót. Az ilyen könyvek prototípusa pl. Gabriele Kuby *A nemek forradalma* (2006) illetve *A globális szexuális forradalom* (2012) c. publikációi, amelyek magyar nyelven is megjelentek (2008-ban az első, és 2013-ban a második könyv). Kuby ezekben az írásaiban nagyon komoly morálteológiai és szexuáletikai kérdéseket feszeget anélkül, hogy bármilyen teológiai vagy gender kutatói végzettséggel rendelkezne. Kuby egy német publicista, fordító, szociológus. Vallási szempontból keresztény fundamentalista, aki politikailag az (ultra)konzervatív-polgári körökben örvend nagy népszerűségnek. Írásaiban félelmetes víziót fest a gender-összeesküvésről, amely alapjaiban akarja lerombolni a családot és tönkretenni Európa nemzetét. Kuby szélsőséges gondolataira reflektálva már rengeteg teológiai kritika született, amelyek azonban csak nagyon nehezen jelennek meg a kelet-közép-európai egyházi ill. teológia gondolkodásban. Így Kuby álláspontjának Európa keleti felében alig van ellenpontozása. Ahogy ezt Marschütz bécsi morálteológus megfogalmazta tanulmányában:

Európa posztkommunista országaiban Kuby könyvei úgy funkcionálnak, mint »a« katolikus válasz a mai kor kihívásaira a házassági, család- és szexuálmorált illetően, különös tekintettel a 'genderideológiára'. (2014, 166)

Gyűlölködés a közösségi médián offline következményekkel

A propagandakönyvek mellett nagy szerepet játszanak a vallási illetve politikai fundamentalizmus által gerjesztett gyűlölet terjesztésében a különböző online felületek (hírportálok, közösségi médiák, blogok stb.). Az online gyűlöletkeltésnek persze nem ritkán nagyon súlyos offline következményei is lehetnek. Erre szeretném konkrét példaként hozni James Martin SJ jezsuita szerzetes és katolikus pap esetét, akinek 2017 júniusában megjelent egy meglehetősen megosztóvá vált könyve *Building a Bridge. How the Catholic Church and the LGBT Community Can Enter into a Relationship of Respect, Compassion, and Sensitivity* címmel. James Martin célja, hogy hidat építsen a Katolikus Egyház és a homoszexuálisok között és hogy enyhítse az LMBT-katolikusok egyház által okozott szenvedéseit. A könyv rámutat arra, hogy a *Katolikus Egyház Katekizmusának* a homoszexualitásról írott szavaihoz maguk a katolikusok is nagyon ambivalens módon viszonyulnak. Sokan érzik a megfogalmazások sértő jellegét. Pl. mikor a szöveg a homoszexualitást „rendetlenek” minősíti:

[...] A homoszexuális cselekedetek belső természetük szerint **rendetlenek**. Ellentétesek a természetes törvénnyel. A nemi aktusból kizárják az élet továbbadását. Nem az igazi érzelmi és szexuális komplementaritásból származnak. Nincs olyan eset, amikor jóváhagyhatók lennének. (KEK 2357⁶).

Jóllehet a Katekizmus felhívja a hívek figyelmét arra, hogy „tisztelettel, együttérzéssel és gyöngédséggel” fogadják a közösségben a melegeket, és őket semmilyen formában ne diszkriminálják (KEK 2358⁷). Mégis ez csak akkor lehetséges, ha a melegek nem élnek ki az ún. „rendetlen hajlamaikat.” A Katekizmus szerint a homoszexuálisok a „tisztaságra kaptak meghívást”, tehát addig erkölcsileg semmi probléma nincsen velük, amíg „rendetlen”

⁶ KEK 2357. „A homoszexualitás olyan férfiak vagy nők közötti viszony, akik kizárólagosan vagy döntően saját nemük iránt éreznek szexuális vonzalmat. A századok folyamán és különböző kultúrákban nagyon eltérő formákat öltött. Pszichikai eredete nagyrészt föltáratlan. A hagyomány a Szentírásra támaszkodva — mely úgy mutatja be a homoszexuális kapcsolatokat, mint súlyos eltévelyedéseket — mindig vallotta, hogy a homoszexuális cselekedetek belső természetük szerint **rendetlenek**. Ellentétesek a természetes törvénnyel. A nemi aktusból kizárják az élet továbbadását. Nem az igazi érzelmi és szexuális komplementaritásból származnak. Nincs olyan eset, amikor jóváhagyhatók lennének.”

⁷ KEK 2358. „Nem elhanyagolható azon férfiak és nők száma, kiknek homoszexuális hajlama nagyon mélyen gyökerezik. E hajlam, mely **objektíve rendetlen**, többségük számára próbatételt jelent. Tisztelettel, együttérzéssel és gyöngédséggel kell fogadni őket. Kerülni kell velük kapcsolatban az igazságtalan megkülönböztetés minden jelét. Az ilyen személyek arra hivatottak, hogy valósítsák meg életükben Isten akaratát, és amennyiben keresztények, egyesítsék az Úr keresztáldozatával az állapotukból adódó esetleges nehézségeket.”

hajlamaiknak nem engednek teret (KEK 2359⁸). Martin arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek a sértő kifejezések nem alkalmasak a párbeszédre és az LGBT-katolikusok közösségi integrálására. Ezért ezeket a megfogalmazásokat meg kellene változtatni. A Katekizmust (1992) emberek alkották, így emberek változtathatnak is rajta. És nem szabad elfeledni Martin szerint, hogy a Katekizmus soha nem lehet fontosabb, mint az Evangéliumok üzenete, amiben pedig Jézus arra ad példát, hogy miként kell bánni a társadalom peremén levőkkel, a kirekesztettekkel és azokkal, akik — bármilyen oknál fogva — kisebbségi helyzetben vannak.

A múlt nyáron megjelent, a maga nemében egyedülálló könyvet kezdetben sokan nagyon pozitívan fogadták és méltatták, pl. Kevin Farell bíboros,⁹ a Világiak, család és élet dikasztériumának vezetője. Később azonban megindultak a könyv és szerzője ellen az online támadások. Ebben fontos szerepet játszott a szélsőséges *Church Militant* portál (Pelletier 2017), vagy az erőteljesen fundamentalista *Lifesite News* hírportál (Bourne 2017), ami mögött a katolikus egyházon belüli fundamentalista szárny egyik vezéralakja Raymond Leo Burke bíboros áll, aki Ferenc pápával is rengeteg összetűzésbe került az elmúlt években. A *Church Militant* oldalon azt írták Martinról, hogy “[s]zodómiát elterjesztő eretnek, aki a hitet saját romlottsága miatt pervertálja.” Hasonló brutalitással alázta meg katolikus paptársa John Zuhlsdorf (2017) is, aki saját blogján csak „Father Z”-nek nevezi magát.

Majd megindultak a millió számra terjesztett blog-posztok, twitter üzenetek, youtube videók, még pedig azért, hogy politikai nyomást gyakoroljanak az amerikai püspöki karra és a könyv kiadójára a szűnni nem akaró zaklatásokkal. Az online támadások idővel offline hatással is jártak, pl. szeptemberben letiltották Martin a Washingtoni Katolikus Egyetemen meghirdetett előadását. Szerencsére azonban sokan kiálltak a bátor pap mellett, pl. Robert McElroy püspök is, aki az események kapcsán így fogalmazott, ami történik az „nem kritika, hanem koncentrált támadás”, „megalázások, sértések tengere” (Martin 2017).

Az ügyben nagyon fontos momentum, hogy Ferenc pápa egyik bizalmasa Antonio Spadaro is James Martin mellé állt a kegyetlen lejárató hadjárat közepette és azt nyilatkozta, hogy mindez: „Egy újabb bizonyíték arra, hogy mennyire fontos a cikkünk a fundamentalizmusról”.¹⁰ Spadaro a *Civiltà Cattolica* olasz jezsuita lapban írt a keresztény fundamentalizmus

⁸ KEK 2359. „A homoszexuális emberek a tisztaságra kaptak meghívást. Az önuralom erényeivel, melyek nevelik a belső szabadságot, olykor az önzetlen barátság segítségével, imádsággal és szentségi kegyelemmel fokozatosan és kitartóan közeledhetnek és kell is közeledniük a keresztény tökéletességhez.”

⁹ Kevin Farell bíboros pozitív reakciójához ld.: „Ein willkommenes” 2017.

¹⁰ A Spadaro cikkből vett idézetek magyar fordításai a tanulmány szerzőjétől származnak.

veszélyeiről 2017. július 14-én egy cikket „Evangelikális fundamentalizmus és katolikus integralizmus. Meglepő ökumené”¹¹ címmel, amelyet a jelentős vatikáni lap az *Osservatore Romano* is lehozott. Ebben Spadaro a „gyűlölet ökumenéjáról” beszélt, mégpedig az észak-amerikai katolikus egyházat kritizálva. A szeretet egysége (ökumenéja) helyett, amire a különféle egymástól elszakadt keresztény egyházak vágnak Spadaro szerint most hirtelen létrejött a „gyűlölet egysége” az amerikai evangelikálisok a katolikus fundamentalisták között (2017).

Spadaro azzal vádolta az amerikai katolikus egyházat, hogy „néhányan, akik katolikusnak titulálják magukat, olyan módon és stílusban beszélnek, ami ezidáig idegen volt a katolikus hagyománytól és nagyon közel áll az evangelikális hangnemhez” (2017). Az összekötő hasonlóságok: az idegengyűlölet, az iszlamofóbia, a feketére és fehérre leegyszerűsített dualista világgép és az apokaliptikus (végítéletyszerű) szemlélet. Ehhez jön még egy momentum, ami különösen is veszélyessé teszi a vallási fundamentalizmust, ez pedig nem más, mint a politikai befolyásra való törekvés.

Spadaro ebben a cikkében nem említi, de mivel James Martin ügye kapcsán párhuzamot von a „gyűlölet ökumenéja” és a szexuális kisebbségeknek több méltóságot követelő jezsuitát ért támadások között, így nyilvánvaló, hogy ez a fogalom kiterjeszthető: és beletartozik minden olyan gyűlölet és erőszak is, ami a szexuális kisebbségek ellen irányul. Ebben a témában is nagyon jól egymásra tudnak találni a különféle keresztény felekezetek szélsőséges nézeteket valló tagjai.¹²

Konklúzió: Az egyház feladata az emberi jogok és szolidaritás előmozdítása

A keresztény felfogás szerint az emberi jogokat az emberi méltóság kifejeződéseként kell értelmezni, amely minden embert istenképősége alapján megillet, mégpedig azonos módon. Az emberi jogok elismerése egyúttal azt a kötelezettséget is szorgalmazza, hogy az egyházak és a keresztény emberek sikra szálljanak embertársaik jogaiért. Az emberi jogok megvalósulásáról csak akkor beszélhetünk, ha a jogállami rend minden egyes ember elemi jogait védi, függetlenül az illető nemétől, származásától vagy bármilyen individuális jellegzetességétől, és ezt a rendet mindenki elismerteti.

¹¹ Spadaro cikkének online verzióját ld.: Spadaro & Figueroa 2017a; ugyanez angol fordításban: Spadaro & Figueroa 2017b. És egy Spadaroval készült interjú, amiben kifejti, hogy mire is gondolt a cikkében, ld.: O’Connell 2017.

¹² Lásd a „gyűlölet ökumenéja” kapcsán a vatikáni kritikáról szóló híradást: „Vatikán: Kritik” 2017.

Pontosan erről az igényről beszél a *Gaudium et Spes* c. zsinati dokumentum:

De mint Isten szándékaival ellenkező dolgot, a személy alapvető jogaiban le kell küzdeni és ki kell küszöbölni minden nem, faj, bőrszín, társadalmi helyzet, nyelv vagy vallás alapján történő társadalmi vagy kulturális megkülönböztetést. [...] A magán- és közintézmények tehát legyenek rajta, hogy [...] megóvják az alapvető emberi jogokat minden politikai rendszerben. (GS 29)

Az emberek közötti alapvető egyenlőség tehát nemcsak az emberi jogokra fókuszáló politikai gondolkodás, és minden modern demokratikus alkotmány számára lényeges, hanem ez határozza meg a keresztény emberkép alapvető opcióját is.

Gustavo Gutiérrez, a felszabadítási teológia egyik meghatározó gondolkodója a II. vatikáni zsinat utáni teológia lényegét abban látta, hogy az intellektuális teológiai elemzés önmagában elégtelen, a keresztény embernek fel kell fedeznie az embertársai melletti elköteleződés gyakorlatát, különösen, ha azok jogfosztott, elnyomott helyzetben vannak. Ebből adódik a felszabadítási teológia két nagy jellegzetessége: az első a gyakorlat primátusa az elmélet felett vagyis az ortopraxis és a második az opció a szegények mellett. Az ortopraxis annyit jelent, hogy a keresztény embernek nem csupán az ortodoxiával, vagyis az igaz hit védelmével, annak intellektuális körülbástyázásával kell foglalkoznia, hanem észre kell vennie a szegény, megalázott, arctalanná és társadalmilag súlytalanná tett embert illetve embercsoportokat, hogy felemelhesse őket, hogy azok visszakaphassák azt az emberi méltóságot, amely minden embertől elidegeníthetetlen (Gutiérrez 1973).

Miközben a keresztény egyházak még ma is hordozzák a 20. századi fasiszta rendszerekkel való szövetségeik nehéz örökségét, addig a 60-as években megszülető ún. új jobboldal a kereszténységet napjainkban ismét történelmi kihívás elé állítja, amikor is nem kisebb dolog forog kockán, mint a keresztény morál univerzális lényege. Ahogy Schelkshorn fogalmaz:

Az új jobboldali ideológiának az evanglikális és konzervatív-katolikus körökben tapasztalható széles körű rezonanciáját, amely az elmúlt évtizedekben a szemünk láttára lassan és folyamatosan erősödött, a kereszténységen belüli, de felekezeten átívelő alapos vita tárgyává kell tenni. A saját antidemokratikus hagyományok kíméletlen kritikája ma egyike azoknak a lényeges feladatoknak, amelyek a kereszténység szüntelen önreflexiójának részét kell, hogy képezzék, amelyet nem szabad már tovább hamis tapintattal elodáznia. Hiszen az új jobboldali mozgalmakkal való

áldatlan szövetségek — ez már bizonyossággal állítható — a kereszténység hitelességét évtizedekre képesek lerombolni Európában. (2018)

Mivel a vallási fundamentalizmus és a politikai autoritarizmus létrehozzák a kirekesztés és az izolálás struktúráit és könnyen bárkiből, aki „más” ellenség válhat, ezért etikai kötelesség harcolni minden egyes ember emberi méltóságáért. Hiszen a keresztény etikában az ember- és istenszeretet nem választhatóak el egymástól: „Ha valaki azt állítja, hogy: Szeretem az Istent, de testvérét gyűlöli, az hazug. Mert aki nem szereti testvérét, akit lát, nem szeretheti az Istent sem, akit nem lát” (1Jn 4,20). A felebarát szeretete azonban nem valamiféle érzelem, hanem nagyon is konkrét aktivitás, amely a cselekvő szolidaritásban ölt testet: „Hogyan marad meg Isten szeretete abban, aki – bár bőven van neki a világ javaiból –, mégis, amikor látja, hogy testvére szükségét szenved, elzárja előle a szívét?” (1Jn 3,17). Így az istenszeretetet a felebaráti szeretetben valósul meg, és fordítva a megélt felebaráti szeretet istenszeretethez vezet. Ennek viszont kihatása kell legyen a közösségi élet strukturális dimenzióra is: küzdelem egy igazságos társadalom felépítéséért, amely senkit nem zár ki és mindenki számára biztosítja a boldog élet lehetőségét.

Felhasznált irodalom

- Ahlstrom, Sydney E. 1958. „Fundamentalismus.” *RGG (Religion in Geschichte und Gegenwart)*. Vol. 2. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1178k.
- Beinert, Wolfgang. 1991. „Der ‘katholische’ Fundamentalismus und die Freiheitsbotschaft der Kirche.” In Wolfgang Beinert (ed) *Katholischer Fundamentalismus. Häretische Gruppen in der Kirche?* Regensburg: Pustet, 52–115.
- Bourne, Lisa. 2017. „[Seminary at Catholic University of America will not host pro-gay Vatican adviser.](#)” *Life Site News*. Letöltés: 2017. szeptember 15.
- Bucher, Rainer. 2015. „Ausschluss und Kirchenbildung.“ In Sonja Angelika Strube (ed.) *Rechtsextremismus als Herausforderung für die Theologie*. Freiburg im Breisgau: Herder, 245–260.
- „[Ein willkommenes und dringend benötigtes Buch.](#)” 2017. *Katolisch*. Letöltés: 2018. május 29.
- Gabriel, Karl. 1992. *Christentum zwischen Tradition und Postmoderne*. Freiburg: Herder.

- Gaudium et Spes. A II. Vatikáni Zsinat lelképásztori konstitúciója az Egyházról a mai világban.* 1965. [Online verzió magyarul.](#)
- Goertz, Stephan; Rudolf B. Hein & Katharina Klöcker. 2013. „Zur Genealogie und Kritik des katholischen Fundamentalismus: Eine Einführung.“ In uők (eds.): *Fluchtpunkt Fundamentalismus? Gegenwartsdiagnosen katholischer Moral.* Freiburg im Breisgau: Herder, 11–76.
- Grzebalska, Weronika; Kováts Eszter & Pető Andrea. 2017. „[A gender mint szimbolikus kötőanyag: miért lett hirtelen olyan fontos a társadalmi nem?](#)” *Kettős Mércé.* Letöltés: 2018. március 6.
- Gutiérrez, Gustavo. 1973. *Theologie der Befreiung.* München: Matthias-Grünwald.
- Hajba, Ferenc. 2016. „[Várszegi Asztrik: Rongybabaként játszanak az egyházzal a politikusok.](#)” *Nol.* Letöltés: 2016. január 11.
- Häring, Hermann. 2013. *Versuchung Fundamentalismus. Glaube und Vernunft in einer säkularen Gesellschaft.* Götersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- [Katolikus Egyház Katekizmus.](#) 1992. Magyar verzió 1995.
- Kienzler, Klaus. 2000. „Fundamentalismus.” *RGG Vol. 3.* Tübingen: J. C. B. Mohr, 414k.
- Kováts, Eszter & Maari Pöim. 2015. [Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe.](#) Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Kuby, Gabriele. 2006. *Die Gender Revolution – Relativismus in Aktion,* KiBlegg: Fe-Medienverlag. A könyv megjelent magyar fordításban: 2008. *A nemek forradalma. A gender forradalma. A nevelés államosítása.* Budapest: Kairosz.
- Kuby, Gabriele. 2012. *Die globale sexuelle Revolution. Zerstörung der Freiheit im Namen der Freiheit.* KiBlegg Fe-Medienverlag. Magyarul is elérhető: 2013. *A globális szexuális forradalom. A szabadság elpusztítása a szabadság nevében.* Budapest: Kairosz.
- Lehmann, Karl. 1999. „Der Fundamentalismus als Herausforderung für die Theologie und die Kirche.” In Marré, Heiner, Schümmelfelder, Dieter és Kämper, Burkhard (eds) *Fundamentalismus als Herausforderung an Staat, Kirche und Gesellschaft,* EGTSK 33, Münster: Aschendorf, 63–85.
- Marschütz, Gerhard. 2014. „A biológiai nem megszüntetése? Teológiai megfontolások a katolikus területen folyó gender-vitához.” In Szécsi

- József (szerk.) *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv*. Budapest: Keresztény–Zsidó Társaság, 160–177.
- Martin, James. 2017. *Building a Bridge. How the Catholic Church and the LGBT Community Can Enter into a Relationship of Respect, Compassion, and Sensitivity*. San Francisco: HarperOne.
- Martin, Kilian. 2017. „[Alt-Right auf katholisch](#).” *Katholisch*: Letöltés: 2017. szeptember 19.
- Meyer, Thomas. 2011. *Was ist Fundamentalismus? Eine Einführung*. Wiesbaden: VS Verlag.
- O’Connell, Gerard. 2017. „[Exclusive interview: Antonio Spadaro on his article about ‘The Ecumenism of Hate’ in the U.S.](#)” *America The Jesuit Review*: Letöltés: 2017. július 14.
- Pelletier, Rodney. 2017. „[Homosexualist James Martin to address DC Seminary Alumni](#).” *Church Militant*: 2017. augusztus 18.
- Perintfalvi, Rita. 2015. „A genderellenes kultúrharca valódi arca, avagy egy újfajta politikai és vallási fundamentalizmus megjelenése Európában?” In Szécsi, József (ed.) *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv*. Budapest: Keresztény–Zsidó Társaság, 172–200.
- . 2016. „The True Face of the ‘Gender Ideology’ Discourse: Religious Fundamentalism, or Questioning the Principle of Democracy?” *Journal of the European Society of Women in Theological Research* 24: 47–62.
- . 2017. „Geschlechterrolle und Familie aus ungarischer Perspektive.“ *Das Evangelium in neuen Räumen erschließen* (Regensburg: Weltkirche und Mission, Vol. 8), 2–17.
- Pető, Andrea. 2015. „[‘Anti-gender’ mobilisational discourse of conservative and far right parties as a challenge for progressive politics](#).” In Eszter Kováts & Maari Pöim (szerk.) *Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 126–132.
- Schelkshorn, Hans. 2018. „[A kereszténység instrumentalizálása ellen. Az új jobboldali ideológia és a keresztény morál összeegyeztethetlensége](#).” *Merleg-degüst*. Letöltés: 2018. február 1.
- Spadaro, Antonio & Marcelo Figueroa. 2017a. „[Fondamentalismo evangelicale e integralismo cattolico. Un sorprendente ecumenismo](#).” *La Civiltà Cattolica*. Letöltés: 2017. július 15.

- 2017b. „[Evangelical Fundamentalism and Catholic Integralism: A Surprising Ecumenism](#).” *La Civiltà Cattolica*. Letöltés: 2017. július 15.
- Strube, Sonja Angelika. 2015. „Problemanzeige: Rechtsextreme Tendenzen in sich christlich verstehenden Medien.” In Sonja Angelika Strube (ed.) *Rechtsextremismus als Herausforderung für die Theologie*. Freiburg im Breisgau: Herder, 18–33.
- Tenhage, Bernd. 2017. „[Ein willkommenes und dringend benötigtes Buch](#).” *Katholisch*. Letöltés: 2017. június 13.
- „[Vatikan: Kritik an ultrakonservativen US-Katholiken](#).” *Katholisch*. Letöltés: 2017. július 14.
- Zuhlsdorf, John. 2017. „[Should a seminary headline a homosexualist activist as a speaker?](#)” *Fr. Z's Blog*. Letöltés: 2017. szeptember 13.

Hidasi Judit

Budapesti Gazdasági Egyetem

A nők és a hatalom viszonya Japánban és Taiwanon¹

Vélhetnénk, hogy a nők társadalmi szerepvállalása a gazdaság és politika világában sokkal korlátozottabb Kelet-Ázsiában, mint Európa országaiban. A hagyományosan konfuciánus erkölcsi normák szerint kiépült és működő társadalmak esetében ugyanis a férfiközpontság meghatározó rendező elvként érvényesült hosszú évszázadokon át. Ez most átalakulóban van, és a társadalmi szerepek újraelosztásának a korát éljük. Mind Japánban, mind Taiwanon ütemesen nő a hatalmi pozícióban levő nők száma — de a mögöttes motivációk, szándékok és okok eltérőek. A tanulmány ezekről az eltérő scenáriókról ad számot — összevetve a *status quo*-t a két távol-keleti ország, valamint Európa vonatkozásában. A tanulmány helyszíni adatgyűjtések és kutatások alapján készült. A japán *womenomics* top-down politikának és a taiwani alapvetően bottom-up törekvéseknek a megvalósulási és beválási mutatói más és más kimeneteket eredményeznek. Figyelemreméltó ugyanakkor ezeknek a változásoknak a dinamikája az európai helyzetképhez képest. Az eredmények ismeretében az előre vetíthető távlatok megfogalmazására is kísérlet történik.

Miért Japán és Taiwan?

Mértékadó gazdasági szakértők és politikai elemzők egyöntetűen azon a véleményen vannak, hogy a 21. században földünk egyik legerőteljesebben fejlődő és a világ egészére meghatározó jelentőséggel bíró térsége Kelet-Ázsia. Ebben a tanulmányban vizsgálatom tárgyaként elsősorban két országra, Japánra és Taiwanra fókuszálok.

Mind Japán, mind Taiwan látványos gazdasági növekedést és felemelkedést produkált a II. világháborút követően. Történt ez annak ellenére, hogy történelmi múltjuk és történelmi tapasztalataik tekintetében igencsak eltérő utat jártak be.

¹ A tanulmány a célországi közvetlen tapasztalatok és adatgyűjtések mellett a vonatkozó szakirodalom mértékadó elemző és összefoglaló munkáira is támaszkodik. Ez a dolgozat a BGE *Keleti Üzleti Akadémia* támogatásával megvalósult tanulmányút keretében készült. A tanulmányba korábbi tanulmányaim és cikkeim egyes elemeit is beépítettem (Hidasi 2015; 2016).

1895-1945 között Taiwan japán megszállás alatt élt, majd egészen 1987-ig statárium volt érvényben az országban, és a demokratikus kibontakozásra csak ezt követően nyílt lehetőség. Ez gazdasági téren oda vezetett, hogy kemény munkával az „ázsiai kistigrisek” sorába verekedte fel magát az ország.

Japán a hatalmas II. világháborús veszteségeket és a történelemben eladdig példátlan hirosimai és nagaszaki atomtámadást követően hihetetlen gyorsasággal állt talpra, egyre-másra döntötte meg a termelési és termelékenységi rekordokat, és a 90-es évekre az Amerikai Egyesült Államok után a világ második legnagyobb gazdaságává nőtte ki magát, amit sokan „a japán gazdasági csoda” névvel aposztrofáltak (Vogel 1979). E „bezzeg ország” státusból (Hidasi 1993) csak 2010-ben következett be visszalépés, amikor Kína az össz-gazdasági teljesítményt illetően beelőzött, és Japánt visszaszorította a harmadik helyre — ahonnan józan becslések szerint egyre kilátástalanabbnak tűnik valaha is előbbre lépnie.

Mindkét ország gazdasági felemelkedésében közös elem és mozgató erő az *eltökélt bizonyítási vágy*.

Japán esetében a háborús veszteség okozta szégyent és megaláztatást a nép és a társadalom egyfajta „csak azért is megmutatjuk” elszántsággal a gazdaság és technológiai fejlődés terén felmutatott példátlan teljesítményekkel kívánta kompenzálni. Sikerült nekik — a világ ámulattal és nem kis irigységgel szemlélte a folyamatot.

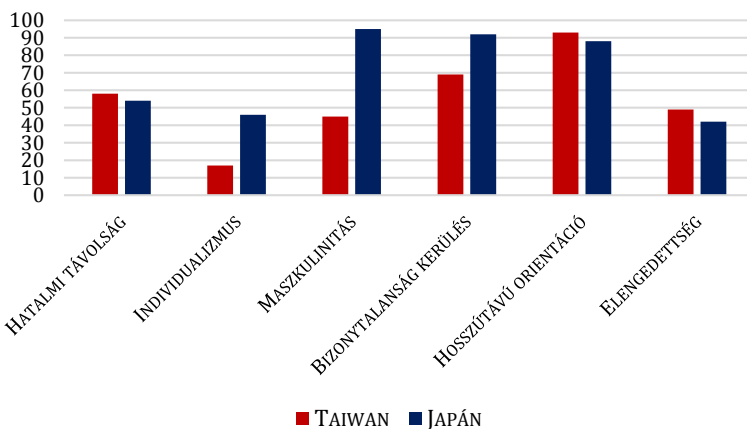
Taiwan esetében a bizonyítási kényszert több forrás is táplálta: bebizonyítani a szárazföldi nagy Kínának, hogy technológiában és gazdasági fejlettségben ők a jobbak; kompenzálni a világ előtt az őket ért nemzetközi arcvesztést². Taiwan azt is bizonyítani kívánta, hogy gazdasági és technológiai teljesítményben tud olyan jó lenni — ha nem jobb —, mint Dél-Korea, HongKong, illetve a térség más „kistigrisei”. A gazdasági és technológiai felemelkedés elérésében egyébként Taiwan számára az etalont Japán jelenti: számos strukturális, szervezeti és technikai megoldásban a japán mintát követve, nemegyszer utánozva igyekeznek a világnak és önmaguknak is bizonyítani. Sikerült nekik — mára Taiwan egy nemzeti identitásában rendkívül magabiztos, jól-képzett, az ország érdekei és fejlődése irányában elkötelezett fiatal generációt mondhat magáénak.

² 1971-ben ugyanis Taiwan-t kizárták az ENSZ-ből, miután a Kínai Népi Köztársaság kapta meg a diplomáciai elismerést. Ezt követően számos ország került választás elé: vagy a Kínai Köztársasággal (azaz Taiwannal) vagy a Kínai Népköztársasággal, azaz a szárazföldi Kínával tarják fenn a diplomáciai viszonyt. Az országok többsége a Taiwannal nagyságrendekkel nagyobb és erősebb Kínát választotta. 2017-re a Taiwannal diplomáciai kapcsolatot tartó országok száma 20 alá apadt!

Ez az erőltetett gazdasági fejlesztés és rendkívüli tempót diktáló fejlődés ugyanakkor mindkét országban jelentékeny emberi áldozatokat és társadalmi változásokat is indukált (Muraközy 2016). Napjainkra mindkét ország küszködik számos visszafordíthatatlan folyamattá terebélyesedő válsággal: öregedő társadalom; csökkenő születésszám; házassági hajlandóság lanygulása, ami a szingli életforma elterjedését segítheti elő; ebből következő elmagányosodás, emberi és családi kapcsolatok lazulása. Ezeken a közös problémákon kívül mindkét országban még egyéb társadalmi válságnak minősíthető jelenség is felütötte a fejét (Fukuyama 2000), de mindegyik válságtényező kiváló okainak közös gyökereként sokan két eredőt fogalmaznak meg: az egyik az erősödő globalizáció hatása, a másik pedig a nők magas iskolázottságának a térnyerése. Mindkét ország a maga módján igyekszik megbirkózni a társadalmi válságfolyamatokkal, amelyek java része a nők társadalmi szerepének a megváltozása körül zajlik (Hidasi 2005).

A hagyományok ereje

A kelet-ázsiai országok életszemléletét és mentalitását immár harmadik évezrede jelentékenyen befolyásoló, sőt mondhatni meghatározó konfucianizmus és az erre épülő hagyományos értékek továbbélése mindkét országban fellelhető, bizonyos fokig a mai napig tetten érhető — de eltérő mértékben és eltérő módon. A Geert Hofstede (1997) holland kutató által megalkotott és azóta is folyamatosan fejlesztett kulturális dimenziók modellben a kulturális dimenzió-értékek egy képzeletbeli százas skálán csak jelzésértékűek, de a két kultúra összevetéséhez mégiscsak hasznos fogódzót nyújtanak (1. ábra).

1. ábra Taiwan és Japán kulturális dimenziói
Forrás: *Geert Hofstede honlapja alapján*

Láthatjuk, hogy a *hatalmi távolság*, azaz a *hierarchia* mindkét kultúrában domináns érték. Ezzel szemben az individualizmus szerényebb értékszámokkal szerepel — ami azt jelenti, hogy annak ellenpólusa, azaz a *kollektívizmus* a jellemző mindkét kultúrára, noha Japánban Taiwanhoz képest sokkal erőteljesebben érvényesül az individualizmus. Erős az eltérés a két kultúra között a *maszkulinitás* dimenzió (teljesítményorientáltság, a társadalomban jól elkülönülő férfi-női szerepek) értékeiben: ebben a paraméterben Japán van az élen, ahol a nemek szerinti társadalmi munkamegosztás és szerepek még mindig jellemzően merevek. A *bizonytalanság-kerülés* dimenzióban Japán és Taiwan némileg eltérő értéket mutat: az alacsonyabb bizonytalanság-kerülési mutató arra utal Taiwan esetében, hogy a társadalom tagjai képesek rugalmasan alkalmazkodni, rizikót vállalni, vállalkozni. A *hosszú távú orientáció* (befektetés a jövőbe: takarékoskodás, az oktatásba történő investálás, az utódok gondos nevelése) mindkét kultúra közös sajátja. Az utolsó dimenzió értékei arra utalnak, hogy egy társadalomban az érintkezést a megkötöttségek rendszere (viselkedésben, interakciókban) vagy a szabadság uralja-e. Mindkét kultúrában aránylag alacsony az *elengedtség* (indulgencia) foka, azaz sok a kötöttség. Ezen belül Japán esetében a relatív elengedtség több megfigyelő szerint a nyugati kultúra erőteljes és intenzív befolyásának tulajdonítható (Matsumoto 2002), de jómagam azt inkább a japán kultúra egyik meghatározó rendező elve, azaz a ‘*soto*’ ~ ‘*uchi*’, vagyis a ‘kint’ és ‘bent’ dichotómiája változatlan érvényesülésének (Hidasi 2004) tulajdonítom³. Összességében, ha összevetjük a két ország jellemző kulturális dimenziói közötti eltéréseket, akkor szembetűnik, hogy a hat dimenzió közül négy esetében nyilvánvaló hasonlóság fedezhető fel a mutatókban, két dimenzióban azonban alapvetően jelentős az eltérés. Ez a két dimenzió a kollektívizmus-individualizmus, illetve a gender (maszkulinitás és femininitás) dimenzió.

Japánban a korábbi évtizedekhez képest elmozdulás figyelhető meg az individualizmus, mint kulturális érték irányába (Matsumoto 2002), de a viselkedési minták 100-as skálán mérve még mindig enyhe csoportszellemiségre utalnak (46-os index). Taiwannál ugyanakkor egyértelműen alacsony az individualizmus index (17-es index), vagyis a társadalom java része változatlanul a csoportszellemiség irányába húz: ez alighanem azzal is magyarázható, hogy Taiwan a kiszolgáltatottsága miatt (erős, nagy szomszédok; folyamatos versenykényszer) hangsúlyozottan rá van utalva a szoros összetartásra. Tanulmányunk szempontjából azonban

³ A ‘*soto*’ (kívül) világban és az ‘*uchi*’ (belül) közegben a japánok másként viselkednek. Az ‘ingroup’ és az ‘outgroup’ embetársak irányában az udvariasság, a fegyelmezetttség, illetve a szabálykövetés és elengedtség más-más fokát érvényesítik.

mindenekelőtt a *gender*, azaz a maszkulinitás vs. femininitás értékek közötti eltérésre koncentrálunk.

A társadalmi szerepmegosztásban bekövetkező átrendeződések

Miért van az, hogy Taiwan esetében a mérleg inkább a „feminizmus” irányába mozdul el (csak 45 a maszkulinitás érték a 100-as skálán), Japánban viszont kifejezetten erős (nemzetközi összehasonlításban a világon az egyik legerősebb) a maszkulinitás érték (95-ös index a 100-as skálán)? Ez a jelentős mutatóbeli különbség arra utal, hogy a két országban a nemek társadalmi szerepe — a közös konfuciánus gyökerek ellenére — napjainkra alapvetően más módon alakult. Mindkét országban nagy hagyományai voltak a konfuciánizmus tanításaira épülő genderalapú szerepmegosztásnak mind a családban, mind a társadalomban.

A japán hagyományok szerint a házasságkötéssel az ifjú asszony költözik be a férj családjába és annak részévé válik, nem csak a mindennapi rutinfeladatok és életvezetés tekintetében, hanem adminisztrációs értelemben is. Házasságkötéskor rendszerint az asszony felveszi a férj családnevét, bekerül a férj családi regiszterébe és attól kezdve élete végéig azt viseli, és csak a saját személynevet tartja meg. A konfuciánus hagyományok értelmében az asszony nem csak a férjének, hanem az apósának és az anyósának is engedelmességgel tartozik, és ez nemegyszer számos konfliktus forrása.

Taiwanon ezzel szemben a kínai kultúra hagyományainak megfelelően házasságkötéskor a férj is és a feleség is megtartja a születésekor regisztrált nevét. Vagyis ugyanabban a családban a férjet másként hívják, mint az asszonyt. A közös gyerekek a férj családnevét viszik tovább. A példa kedvéért megemlíjtük Sun Yat-sen, a híres kínai forradalmár, köztársaságpárti politikus esetét, akinek emlékét a „kínai köztársaság atyja”-ként nagy tisztelet övezi a mai napig Taiwanon. Háromszor nősült, és feleségei a saját nevükön maradtak fenn a történeti emlékezetben: Lu Muzhen, Kaoru Otsuki és Soong Ching-ling.

Japánban a rokonsági kapcsolat kialakulásának a hiányát jelzi az egyre terebélyesedő szinglik (*shinguru* シングル) hada. A harmincas éveinek elején járó fiatal férfiak közel 62 százaléka Tokyoban egyedül él, de ami ténylegesen riasztó adat az az, hogy többségüknek semmiféle párkapcsolati tapasztalata sincs („I don’t” 2016). Ráadásul ez nem is annyira az ő házassági hajlandóság hiányuknak, hanem inkább a nők ellenállásának tudható be. A lányok, ameddig csak lehet, húzzák az időt az elköteleződéstől való félelmükben, hiszen kényelmesebb odahaza, a szülői ház megszokott melegében élni — ezért is nevezik őket „parazita-szinglik”-nek, — és saját keresetüket divatickekre

költeni. A szingli-igények kiszolgálására egy egész iparág alakult ki: szingli-adag saláták, hideg-büfé porciók, szingliknek adagolt ital-kosarak, előrecsomagolt szingli-tisztálkodási csomagok, szingliknek terített asztalok éttermekben, stb.

A nők munkahelyi foglalkoztatottsága ugyan fokozatosan növekvő tendenciát mutat (2016-ra már 66,7 %-t ért el — ami magasabb, mint a vonatkozó USA adat: 64% vagy az EU átlag: 63,5%⁴), de a látszólag kedvező mennyiségi adatok minőségi deficiteket rejtnek. A női foglalkoztatottak javarésze, azaz 57% csak részfoglalkoztatott, illetve jelentékeny hányada szerződéses munkaviszonyban áll — ami nem csak a társadalmi és nyugdíjbiztosítási járulékok hiánya miatt sokkal kedvezőtlenebb a főállású foglalkoztatottságnál, hanem a bizonytalanság miatt is — kérdés, hogy lesz-e, és ha igen, mennyi időre szóló meghosszabbítása a foglalkoztatottságnak. A felsőbb vezetői posztokon pedig változatlanul csak elvétve találhatók nők — és azok közül is számosan a cég „diverzitás imázs”-át javítandó (*diversity policy*) csak úgynevezett „kirakat” pozíciót töltenek be, érdemi döntéshozatali vagy tartalmilag igényes munkakör nélkül.

Úgy tűnik, hogy a tradicionális japán értékek rendszerének egésze változóban van (Koikari 2017). Ennek egyes elemei eltérő mértékben érintik a társadalmi viselkedést, a társadalmi érintkezést és a társadalmi közhangulatot. Mindez a gazdasági teljesítményre és eredményességre is kihat, ami viszont visszahat a társadalmi közhangulatra, a társadalmi elvárásokra, és az egyedeknek a társadalmi élet egészét érintő döntéseire, viselkedésére (pl. gyerekvállalási kedv, vállalkozói hajlam, stb.). A fiatal felnőttek egy része a családalapítás és gyermekvállalás idejének kitolásával próbál időt nyerni — ezzel azonban előrevetíthető az egyke gyerekek részarányának a növekedése a társadalomban. A nők egy növekvő hányada a hagyományos nemi szerepvállalásról végképp lemond. Ez utóbbi két jelenség súlyos demográfiai problémákhoz vezet, amit Jeff Kingston (2004:258.) 'Japán demográfiai időbombá'-jának nevez. Az előregedő társadalomban előre vetíthetők a gazdasági és népegészségügyi problémák, beleértve a nyugdíjrendszert, a társadalombiztosítást és az öregek ellátásának megszervezését. Ezekre a sürgető feladatokra a 2012 decembere óta regnáló LDP (Liberális Demokrata Párt) vezére, Abe Shinzo miniszterelnök egy intézkedés csomagot tartalmazó programot hirdetett meg. A *womenomics* akcióterv (Hidasi: 2015; 2017; 2018) több pontból áll. Célkitűzés, hogy mennél több nőt buzdítsanak általánosságban munkavállalásra; arra, hogy gyermekszülés után se adja fel munkáját; hogy törekedjék magasabb posztok elvállalására.

Elvárás, hogy a munkahelyek, vállalatok, a magánszektor, feladva az előítéleteket és legyőzve a bizonytalansági-kiszámíthatatlansági faktor megnövekedésétől való félelmet, legyen kész a nők foglalkoztatására és a női

⁴ Ehhez lásd: European Commission 2016.

munkavállalók arányának növelésére magasabb pozíciókban is. A kormányzati szabályozásoknak és intézkedéseknek se szeri se száma: valamennyi terv és irányszám nagyon ambiciózus határidőt jelöl meg (Hidasi 2017; Hidasi 2018). Noha kutatók, megfigyelők, elemzők és szakértők egyetértenek abban, hogy határozottan pozitív irányú elmozdulás történt az elmúlt 2-3 évben a *womenomics* program megvalósításának terén (Matsui 2014), hatalmas meglepetésre a 2016-os Gender Gap Index rangsorban Japán az előző évhez képest 10 hellyel hátrább sorolódott! Az OECD országokat 2006 óta évenként rangsorolják a *gender-gap-index*, azaz a nemek nem-egyenlő esélyeiből és lehetőségeiből adódó eltérés tekintetében (egészség, oktatás, gazdaság/munkavállalás, közéleti/politikai szerepvállalás). A Világgazdasági Fórum éves jelentéséből kiderül (Global Gender Gap Report 2016), hogy a vizsgált 144 ország között a nemi egyenlőség tekintetében Japán a 111. helyen áll, azaz gyakorlatilag az utolsó harmadban végzett.

Japánban a négy fő indikátorból kettő esetében nincs probléma: az egészségügyi ellátás és az egészségi mutatók tekintetében a nők nem diszkrimináltak. Ugyanez elmondható az oktatásról is: a japán lányok jól teljesítenek, és férfitársaiknál nagyobb számban vesznek részt felsőfokú képzésben. A probléma a két másik mutató tekintetében jelentkezik: a női munkavállalás arányai és a fizetési különbségek; valamint a politikai-közéleti szerepvállalás. Ezt a visszalépést a rangsorban számos elemző a metodológia változásának, azaz a módszertani számítási metódusok módosulásának tulajdonítja („Japan” 2016). Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a listában szereplő országok közül jónéhány időközben előre lépett a nemi esélyegyenlőtlenségek felszámolása terén, és az ő előretörésüknek a következtében a lista átrendeződött. A nemzetközi gyakorlatban a nemi esélyegyenlőtlenségek vizsgálatára és összehasonlítására más módszertanok (Hidasi 2016) és rangsorok is léteznek⁵, de Japán esetében ez a releváns.

Taiwanon a helyzet mind a nők családban elfoglalt pozíciója, mind pedig a női foglalkoztatottság szempontjából jóval kedvezőbb. 2016-ban a Taiwan Ösztöndíjtanács támogatásával négy hónapon át végzett kutatásaim során — elsősorban mélyinterjúk alapján — meggyőződhettem arról, hogy a nők pozíciói, lehetőségei és választási szabadságfoka — mind az életvitel, mind a karrier tekintetében — sokkal nagyobb, mint Japánban. Felmerül a kérdés, hogy mivel magyarázható az, hogy a konfucianizmus szülőhazájának tekintett Kínából kiváló, de a hagyományos kínai kultúrát átörökítő Taiwanon miért élveznek a nők nagyobb döntési szabadságot és miért rendelkeznek nagyobb közjogi hatalommal és gazdasági befolyással, mint Japánban? Miért halványabb a konfucianusi örökség Taiwanon, mint Japánban?

⁵ EU: Gender Equality Index= GEI; Taiwan: Gender Inequality Index=GII (Hidasi 2016).

A kutatás és az interjúk során arra az eredményre jutottam, hogy a jelenség háttérében számos ok azonosítható. Elsőnek is, Taiwan „nemzetközileg” sokkal nyitottabb és befogadóbb ország, mint Japán. Ez következik abból az erős multikulturalitásból, ami Taiwanon történelmi okok miatt eleve adott volt: az „Ilha Formosa”-ként a portugál hajósok által a XVI-XVII. században felfedezett és lenyűgöző természeti adottságai miatt „szép szigetnek” nevezett területen több fajta etnikumu törzs élt, akik az évszázadok során a kínai szárazföldről betelepülő *han* és egyéb kínai etnikumu népekkel keveredtek. Az 1949-es kínai polgárháborút követően a Taiwanra visszavonult Chang Kai-Shek és hívei mintegy 2 millió magasan képzett kínai nemzetiségű lakos (zömében férfi) megjelenését hozták a sziget életébe, akik részben a már ott-lakókkal, részben pedig más, elsősorban Amerikából visszatelepült kínaiakkal házasodva alkották az ország új politikai és gazdasági vezetői elitjét (Szcsepanski 2013). Taiwan pragmatizmusát bizonyítja az, hogy nemzeti és nemzetiségi háttértől függetlenül az évtizedek során hajlandó volt bárkit befogadni, aki az ország szellemi vagy gazdasági gyarapodásához érdemben hozzá tudott járulni. A politikai demokratizálódás folyamatával párhuzamosan a nők fokozott társadalmi szerepének elismeréséért és elfogadtatásáért harcoló nő-mozgalmak (Lu Mei-Lien 2012) az idők folyamán egyre jelentékenyebb eredményeket értek el (Lu Anette 1974; 2006; 2009; 2011). Taiwan felismerte, hogy területi és nagyságbeli korlátai miatt számára a kitörési pont csak az emberi tőke, az emberi minőség lehet. Ezért az oktatásba, fiataljainak a világ legjobb iskoláiban való neveltetésére a környező országoknál nagyobb figyelmet szentelt. Napjainkra egy intellektuálisan, kulturálisan és nyelvileg példásan képzett vezető réteget nevelt ki. Taiwan fogékonysága a technika, a tudomány és a kultúra iránt oda vezetett, hogy a világ élen járó informatikai gazdaságai közé nőtte ki magát. Ebben a folyamatban erőteljesebben támaszkodott és támaszkodik a női potenciálra, mint például Japán vagy Dél-Korea. Kénytelen ezt tenni, mert erőforrásai korlátosak és ezért a fogyatkozó lélekszámú lakosságból *nem a nemeke, hanem a képességek alapján* választja ki egy-egy adott feladatra a legalkalmasabbakat.

A női emancipáció ellenében ható akadályok

A gender-semleges, illetve a gender-egyenlőség talajáról megvalósuló hatalommegosztás, hatalommal való felruházás ellenében ható tényezők és érvek kétségtelenül számosak.

- Japánban — de részben, főleg vidéken még Taiwanon is — a hagyományos nemi szerepekhez kötődő társadalmi elvárás ezt a folyamatot nem támogatja. A konfucianizmus alapelveire épülő

DanSonJoHi (男尊女卑) elv, azaz ‘férfi-uralom-a-nők fölött’ még mindig sok férfi (mindenekelőtt a középkorú vagy idősebb generációkban — de ők a döntéshozók!) mentalitását meghatározó attitűd. A lányokat egészen a legutóbbi időkig abban a szellemben nevelték — elsősorban Japánban —, hogy az ő feladatuk a *RyōSai KenBo* (良妻賢母), azaz a ‘jó-feleség-bölcs-anya’ ideáljának való megfelelés.

- A munkahelyeken uralkodó férfi-dominancia és tekintélyelvűség feladására nem szívesen vállalkoznak a hagyományokhoz mereven ragaszkodó munkaadók (Yong & Nagy 2016).
- Sok nőt riaszt és elbizonytalanít a még mindig számos munkahelyen tapasztalható látens üldözés, szekálás vagy zaklatás, amivel a nőket szinte ellehetetlenítik, és így azok maguktól távoznak a munkavállalók világából. Ide tartozik a *matabara* (mother’s harrassment) = anyák vagy várandós anyák piszkálása, megjegyzések tétele; a *sekubara* = szexuális zaklatás és a *pawabara* (power harassment) = a hatalommal való visszaélés — ami irányulhat nem csak nők ellen, de jellemzően mégiscsak a gyengébb ellenállás felé hat.⁶
- A legfontosabb ellenérv azonban az, hogy a nők aktívabb munkavállalói szerepvállalásával még tovább csökkenhet a születések száma. Erre az évrre társadalomkutatók azoknak a fejlett országoknak az ellenpéldáját hozzák fel (Dánia, Franciaország, Svédország, Egyesült Államok, stb.), ahol a termékenység relatíve magasabb annak ellenére, hogy a nők munkavállalási aránya is magas. Ellentétben olyan országokkal, ahol a nők kisebb hányada foglalkoztatott (Dél-Korea, Olaszország, stb.) és mégis alacsonyabb a születések száma. Vagyis a korreláció nem úgy működik, ahogy a józan észmenetet követve azt elvárnánk.
- Szükség lenne a nők tudati-lelki hozzáállásának is a formálására. Ebben a nevelési folyamatban az iskoláknak és a médiának lenne nagy szerepe. Az önbizalom hiánya, a saját képességek alábecsülése és a meghurcolástól való félelem sok nőt visszatart attól, hogy felvállalja a küzdelmet és a harcot azokért a jogokért és lehetőségekért, amelyek képességeik, tudásuk és kvalifikációik alapján megilletnék őket. Ebben az identitás-krízisben a 2000-es évek egyik sláger-szava Japánban a *karizuma shufu* (charisma housewives) カリスマ主婦 = szuper háziasszony (Goldstein-Gidoni 2012) volt, amellyel olyan nőket illették, akik valami látványos vállalkozói teletsítményt mutattak föl (legyen az fagyalt-design, új kenyér-sütési

⁶ Amélie Nothombnak a Francia Akadémia irodalmi díjával 1999-ben kitüntetett regénye a *Stupeur et tremblements*, amelyből 2003-ban nagysikerű film is készült, ezt dolgozza fel. Magyarul: *Hódolattal esengve*, (2000). Magyarul a film *Tokiói tortúra* címmel volt látható.

technológia, lakberendezés, stb.) egy — rendszerint a nők működési szférájához sorolható — területen.

Számos egyetem komoly tudományos és kutatási tevékenységet folytat a női vezetők képzésének elősegítésére: Nagoya University („Nagoya University is proud to be a HeForShe IMPACT champion”), Tohoku University (a legnagyobb számban publikál a témában; Center for Gender Equality Promotion), Josai International University (széles nemzetközi hálózaton keresztül a gyakorlati képzés és tapasztalatszerzés terén tűnik ki). Ezek az intézmények bővelkednek szlogenekben, mint „Empowering women is to empower university and society” — amelyek természetesen csak akkor bizonyulnak hatásosnak, ha van mögöttük tartalom.

Konklúziók és perspektívák

Könnyen belátható, hogy Japánban

- a nők alulfoglalkoztatottságának a felszámolása, azaz a női potenciál érdemibb kihasználása rengeteg energiát tudna felszabadítani. Az eddig kibontakozáshoz nem jutott tehetséges nők és fiatal lányok részéről rejtett képességeik és tudásuk mobilizálása révén egészen nagyszerű tejesítmények valószínűsíthetők.
- Az ifjúság képzetesebb részét a lányok alkotják. Ennek több oka van: a női egyetemi hallgatók száma napjainkra meghaladja a fiúkét. A pszichés és egyéb viselkedésbeli problémákkal küszködő fiatalok 80%-a fiú, azaz a fiúk egy nem jelentéktelen hányada (évente 100 -200 ezer fő körül) nem is kerül be a felsőoktatásba. Magasabban képzett munkarőre — amit a lányok köréből könnyebb verbuválni — a tudásalapú társadalomban számos szervezetnél vagy vállalatnál egyre nagyobb szükség lesz.
- Több lány megy külföldre résztanulmányokra, több lány folytatja graduális tanulmányait külföldön, mint fiú. Ennek a japán foglalkoztatáspolitikában kell keresni az okát: azok, akik nem a hagyományos rendben már a végzés évében szerződnek le leendő munkaadójukhoz, később elhelyezkedési problémákkal szembesülhetnek. Ez azonban a jövőben várhatóan változni fog a fokozódó munkaerőhiány miatt. A lányok ennél fogva angol nyelvtudásban sokkal jobbak, mint a fiúk. Ez a kompetencia az angol nyelvi tudásban általánosságban igencsak rosszul teljesítő Japánban egy jelentős hozzáadott érték, ami a nemzetköziesedésben fokozottan érintett szervezetek számára fontos szempont lehet a jövőbeni munkatársak kiválasztásánál.

- A nők kommunikációs képességei jobbak, kapcsolati rendszereik a társadalomban kiterjedtebbek — és az innen táplálkozó ismereteik és információik számos szervezet és vállalat számára hasznosítható hozzáadott értéket generálhatnak — legyen az marketing, szolgáltatás, innováció vagy a napjainkban oly divatosá vált ‘creative industry’.

Japán az elmúlt két évtizedben annyi kihívással szembesült és annyi, a társadalmi tudatot alapjaiban megrázó és érintő változáson ment át, mint sok más ország egy évszázad alatt. A japán identitástudatot és a társadalmi önbizalmat negatívan érintő gazdasági recesszió, a társadalmi értékek átrendeződése, a kormány iránti bizalmi deficit kialakulása, valamint a tudomány és technológia megbízhatóságába vetett bizalom megrendülése hatalmas erőpróbát jelentett az egész népnek (Koikari 2017). Ezeknek a feldolgozásától illetve sikeres kezelésétől függ Japán mielőbbi önmagára találása.

A japán *womenomics* politika sajátosságát az adja, hogy ez egy *top-down stratégia*. Azaz nem civil, vagy alulról jött kezdeményezés hatására nőne a női foglalkoztatás — mint ahogyan ez a fejlett nyugati demokráciákban lezajlott —, hanem felülről jövő, célszámok jellegű ajánlások és utasítások formájában kénytelen-kelletlen lát hozzá a gazdaság és a társadalom a megvalósításhoz. Nem is lehetne Japánban másként, hiszen a felsorolt akadályok legyőzése csak akkor lehetséges, ha ezt utasítás és feladat formájában kapják meg a munkaadók. Egy másik jellegzetesség az, hogy a *womenomics* Japánban nem egy ember-jogi ügy, nem a nők szellemi és intellektuális kibontalozásának és önmegvalósításának a programja, hanem egy kőkemény *gazdasági akció-program*.

A japán közembereket meghallgatva és megkérdezve, sokan szkeptikusak a *womenomics* politikájának a kimenetét illetően. Azt még elképzelhetőnek tartják, hogy kormányhivatalokban, az állami szférában határidőre teljesíteni tudják és fogják a megjelölt célokat és irányszámokat. A privát szférában azonban ez a központosított intézkedéscsomag aligha tud magának hiánytalanul utat törni — megbukik a munkaadók szándékos körülményeskedésein, az adminisztratív akadályok állításán (Yong & Nagy 2016). Azt ugyanis a kutatói-elemzői kimutatások ellenére sem sikerült még a munkaadók körében elfogadtatni, hogy a nők fokozottabb munkába állításával maguk a vállalatok is ténylegesen profitálhatnak.

Továbbá fel kell hagyni a politikai közéletben azokkal a megnyilvánulásokkal, amelyek a nőket diszkvalifikálják, amelyek a nőkre nézve diszkriminatívak. Az olyan bekiabálások női parlamenti képviselők interpellációjánál, hogy „ideje már férjhez menni” vagy „szülne inkább gyereket” se nem méltóak, se nem jogosak egy demokratikusnak aposztrofált társadalomban. Ezen ugyancsak változtatni kell — hiszen az ilyen hozzáállás

a közvéleményt és közhangulatot jelentékenyen befolyásoló erővel bír. A lecke tehát fel van adva – kérdés, hogy mikor és milyen mélységben sikerül a tervezett feladatokat végrehajtani.

Ezzel szemben Taiwanon a női foglalkoztatás (Yu 2015), a női politikai szerepvállalás és a nők aktív, kezdeményező, építő részvétele a társadalom életében nem egy felülről diktált utasítás, hanem *alulról építkező civil-kezdeményezések* során kialakult folyamat eredménye. Ezek a civil-kezdeményezések egyrészt általában a modernizációs és demokratizálódási törekvések megvalósítására, másrészt a nők társadalmi szerepvállalásának a megerősödésére irányultak. Az idők folyamán azonban ezek a törekvések és mozgalmak részben összeolvadtak, részben a résztvevők, kezdeményezők és szervezők személyes összefonódása révén egymást generáló és erősítő folyamattá alakultak át. Vagyis a nők társadalmi szerepvállalásának a megerősödését célzó mozgalmak nem önmagukban, hanem más modernizációs illetve demokratizálódási törekvésekkel (Wong 2003) szimbiózisban, egymást erősítve hatottak, és ez a szinergia hatékonyan érvényesül mind a mai napig a szervezeti struktúrákban. A női foglalkoztatás statisztikai adatait nézve, Taiwan Japánhoz képest lemaradásban van, de ez nem a férfi-női arányszámok miatt alakult így, hanem mert általában a foglalkoztatottsági mutatók alacsonyabbak. Ugyanakkor az OECD számítási módszereket alkalmazva 2015-re a férfi és női fizetések közötti eltérés 17,5% volt Taiwanon — míg ugyanez Japán esetében sokkal kedvezőtlenebb a női foglalkoztatottak szempontjából: 26,6 %. A politikai életben való részvétel (Liu 2013) és a nagylétszámú (300-nál több főt foglalkoztató) vállalatok és szervezetek felsővezetői közötti részvétel szempontjából mindazonáltal egyértelműen Taiwan teljesít jobban. Megjegyzendő, hogy az összehasonlítást nehezíti az a körülmény, hogy míg Japán szerepel az éves OECD összehasonlító felmérésekben a Global Gender Gap mutatók tekintetében, Taiwan nem — tekintve az ország politikai státuszát. A taiwani adatokat elsősorban taiwani forrásokból lehet csak megismerni („Gender at a Glance” 2016).

Az a tény, hogy a nők társadalmi és közéleti szerepvállalásának a megerősítésért folyó küzdelem egy több évtizeden keresztül alakuló, formálódó és kibontakozó folyamat volt Taiwanon, és az a tény, hogy ez nem egy felülről jött intézkedés, hanem egy alulról indult, úgynevezett *down-up* mozgalom eredményeként jött létre, sokkal hitelesebb, a társadalom számára is elfogadott és egyszersmind hatékonyabb kibontakozáshoz vezetett (Kuo 2012). Talán ezzel magyarázható, hogy a konfucianus hagyományokat meghaladó, a nők közéleti, akadémiai és gazdasági szerepvállalását jobban támogató rendszer alakult ki Taiwanon, mint Japánban.

Felhasznált irodalom

- [Gender at a Glance in R.O.C. \(Taiwan\) Version 2016i](#). 2016. Directorate-General of Budget, Accounting and Statistics, Taiwan. Letöltés: 2018. május 29.
- European Commission. 2016. [European Thematic Fiche Labor Market Participation of Women](#). Letöltés: 2018. május 29.
- Fukuyama, Francis. 2000. *A Nagy Szétbomlás*. Budapest: Európa.
- Goldstein-Gidoni, Ofra. 2012. *Housewives of Japan: An Ethnography of Real Lives and Consumerized Domesticity*. London: Palgrave Macmillan.
- Hidasi, Judit. 1993. „A japán értékrendszer és oktatás tanulságai Magyarország számára.” *BGF Szakmai Füzetek*, 1: 41–66.
- 2004. *Interkulturális Kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- 2005. „Gender Role Changes in Japan.” In V. Eschbach-Szabo (ed.) *Aktuelle Arbeiten and Vorträge an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Universität Tübingen*. Tübingen: Universität Tübingen, 79–94.
- 2015. „A womenomics Japánban.” In: Bolemant Lilla (szerk.) *Nőképek kisebbségben III. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony: Phoenix PT, 64–68.
- 2016. „[Multiple Identities of Professional Women in Taiwan](#).” *Center for Chinese Studies*. Letöltés: 2018. május 28.
- 2017. „Naze wiminomikusu?” [„Miért a womenomics?”] *KOTOBA* 38: 155–162.
- 2018. „The Social Effects of the Abe Government’s Economic Growth Stimulating Reforms — on Womenomics.” *Transactions of the Asiatic Society of Japan* 5 (9): in print.
- Hofstede, Geert. 1997. *Cultures and Organizations: the Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill.
- „[I don’t. Most Japanese want to be married, but are finding it hard](#).” 2016. *The Economist*. Letöltés: 2018. május 29.
- „[Japan](#).” 2016. *World Economic Forum*. Letöltés: 2018. május 29.
- Kingston, Jeff. 2004. *Japan’s Quiet Transformation: Social change and civil society in the twenty-first century*. London: Routledge.

- Koikari, Mire. 2017. „Re-masculinizing the nation: gender, disaster, and the politics of national resilience in post-3.11 Japan.” *Japan Forum*. DOI: <https://doi.org/10.1080/09555803.2017.1378698>.
- Kuo, Jen-Feng. 2012. *Women and Taiwanese Society*. Taiwan: China Medical University.
- Liu, John. 2013. „[Taiwan gender equality ranked 2nd globally due to political engagement: DGBAS.](#)” *The China Post*. Letöltés: 2018. május 29.
- Lu, Annette Hsiu-Lien. 1974. *New Feminism*. Taipei: Youth Monthly Press.
- . 2006. *Soft Power: Vision for a New Era*. Taipei: Office of the President, Republic of China (Taiwan).
- . 2009. „An end to Patriarchy: Democratic Transformation and Women’s Liberation in Taiwan.” *Georgetown Journal of International Affairs, Women in Power*, 10 (1): 47–54.
- . 2011. *Power to Make a Difference through Leadership*. Taiwan: IFBPW 27th International Congress Speech.
- Lu, Mei-Lien 2012. *The changing Status of Women in Taiwan: 1945-2010*. PhD Dissertation. Auburn: Auburn University.
- Matsui, Kathy et al. 2014. „[Womenomics 4.0: Time to Walk the Talk.](#)” *Goldman Sachs*. Letöltés: 2018. május 29.
- Matsumoto, David. 2002. *The New Japan — Debunking Seven Stereotypes*. Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Muraközy, László. 2016. *A japán rejtély: Útteremtő csodák és végzetes zsákutcák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nothomb, Amélie. 1999. *Stupeur et tremblements*. Paris: Magnard. [Magyarul: *Hódolattal esengve*. 2000. Budapest: Sík Kiadó.]
- Szczepanski, Kellie. 2013. „[Taiwan: Facts and History.](#)” *ThoughtCo*. Letöltés: 2018. május 29.
- Vogel, Ezra F. 1979. *Japan as No.1. Lessons for America*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wong, Joseph. 2003. Deepening democracy in Taiwan. *Pacific Affairs* 76 (2): 235–256.
- Yong, P.T. & Nagy, S.R. 2016. „Japanese Corporate Culture and Demographic Decline: Tokyo Female Workers’s Views on Career Advancement in the Workplace.” In Nagy S.R. (ed.) *Japan’s*

Demographic Revival: Rethinking Migration, Identity and Social Norms.
Singapore: World Scientific Publications.

Yu, Wei-hsin. 2015. „[Women and employment in Taiwan.](#)” *Brookings Institution*. Letöltés: 2018. május 29.

Zsadányi Edit

Eötvös Loránd Tudományegyetem

„Szóra bírható-e az alárendelt?”: Subaltern elméletek és Rakovszky Zsuzsa: *A hullócsillag éve* című regénye

Tanulmányomban egy diktatorikus korszakot feldolgozó magyar irodalmi mű tanulmányozásával szeretnék hozzájárulni az újabb subaltern kutatásokhoz. Elemzésem kapcsolódik Gayatri Chakravorty Spivak a perifériára szorult csoportok megszólaltatásáról, más szóval, a subaltern megszólalásának problematikájáról szóló írásához. A tanulmány első felében elméleti és narratológiai szempontból tekintem át, hogyan lehet artikulálni kiszolgáltatott helyzetű alakok hangjait. A második részben Rakovszky Zsuzsa *A hullócsillag éve* című regényében vizsgálom a gyermek elbeszélésmódját mint sajátos subaltern megnyilatkozást. Amellett érvelek, hogy Spivak állításával ellentétben néhány narratív fikció a maga összetett poétikai viszonyrendszerével képes megszólaltatni a társadalomból kirekesztett hangokat. Azt is állítom, hogy a regény interaktív viszonyt kezdeményez az olvasóval, amelyben átélhetjük a diktatorikus környezetben élő gyermek-elbeszélő alárendelt helyzetét.

A kortárs magyar irodalmat jól körvonalazhatóan jellemez egy újfajta társadalmi érdeklődés és szolidaritás a kiszolgáltatottak felé. A kortárs magyar széppróza egyik legfontosabb jellemzője, hogy etikai-politikai kérdéseket posztmodern nézetekkel és poétikai formákkal társít, mint például az intertextualitás, a meta-fikció, a nyelvi regiszterek keveredése és az önazonos elbeszélői vagy szereplői szubjektivitás megkérdőjelezése. Az elmúlt évtized szépirodalmi művei sok esetben hangsúlyozták, hogy a történelmi-társadalmi folyamatok nagymértékben befolyásolják egyéni élettörténetünket, a történelem beleíródik testünkbe és lelkünkbe. A magyar irodalom történetében gyakran fordult elő, hogy az irodalom közéleti-politikai feladatot látott el. A kortárs magyar irodalom most is ellátja ezt a szerepet, amikor számos alkotásában felidézi a kommunista korszakot, szembenéz közös történelmünkkel, segít feldolgozni — és ezáltal elengedni — kommunista múltunkat; a rendszerváltás után született generációk számára is lehetővé teszi, hogy második generációs traumáját feldolgozza. A diktatorikus korszakban játszódó 21. században megjelent művek fontos információt hordozhatnak a hatalomgyakorlás olyan kevésbé látható, jogi kategóriákkal nehezen

megfogható módszereiről, amelyektől máig nem szabadultunk meg, amelyeknek öntudatlanul és automatikusan máig engedelmeskedünk, és amelyeket észrevétlenül tovább is örökítünk.

Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy egy adott kultúrán belül hangjukat hallatni képtelen alárendelt szubjektumok (subalternek) egy narratív fikció keretében képesek megszólalni. A regény azt a helyzetet helyezi a középpontba, azzal az ellentmondással szembesíti az olvasót, hogy a szereplő olyan mélyen elnyomott helyzetben van, hogy a változás lehetősége fel sem merül benne, megváltoztathatatlan adottságként fogadja el az élethelyzetét, ám a regény a maga összetett retorikai viszonyaival képes reflektálni a szereplő által reflektálatlan élethelyzetre. Láthatóvá tesz egy láthatatlan helyzetet, hiszen a gyerekszereplő nem látja tisztán azt, amiben él. A továbbiakban arra is felhívom a figyelmet, hogy a kommunikációképtelen kiszolgáltatottság fiktív megszólaltatása az ellentmondást magában hordozó, összetett textuális formában tud létrejönni, a szereplő nem képes idézett beszédben vagy idézett belső monológ formájában értelmezni saját helyzetét.

Hogy megérthessük, mennyire fontos a gyermeki látószög, a megbízhatatlan narrációval foglalkozó narrációelméleti kutatásokra is támaszkodom, hiszen a gyermek-elbeszélő nem rendelkezik teljes körű rálátással a körülményeiről, így az olvasót folyamatos korrekcióra készíti. Ez a korrekciós tevékenység, ez az olvasói aktivitás maga is értelmezési lehetőséget hordoz, ugyanis a befogadó ráébredhet és reflektálhat arra, hogy ő maga is részt vesz a regénybeli események alakításában, mivel a gyermeki életpaszta és élethelyzetből következő korlátozott tudású történetmondást át kell alakítania felnőtt szemmel értendő információvá. Spivak egész életművét végigkíséri az irodalmi művek elemzése, amely a filozófiai gondolatmenettel és konkrét megtörtént esetek ismertetésével párhuzamosan halad. Egyik újabb írásában is hangsúlyozza, hogy az irodalmi művek kiváló lehetőséget nyújtanak arra a türelmes, nem felülről irányított, összetett szempontokat figyelembe vevő kommunikációra, amelynek során létrejöhet a kiszolgáltatott helyzet megértésének, megtanulásának a folyamata (2014, 9). Tanulmányom célja egy ilyen esély felvázolása, melynek a során a fikciós helyzet, a mű által előtérbe helyezett összefüggések hozzájárulnak a kiszolgáltatottság megértéséhez. A tanulmány első felében az alárendelt, periférián élő szereplők megszólaltatásával és megértésével kapcsolatos elméleti háttérrel tekintem át. A második részben Rakovszky Zsuzsa *A hullócsillag éve* című művében a subaltern beszédmód jellegzetességeit a regény egy további sajátos vonásával, a jelen idejű narrációval összefüggésben értelmezem. A subaltern kategóriáját azért tartom alkalmasnak arra, hogy a regénybeli helyzetre alkalmazható, lefordítható kategóriának tekintsem, mert egyrészt a diktatórikus környezet gyerekszempontú érzékelése összevethető a

társadalomban élők azon rétegével, akik nem tudják képviselni saját érdekeiket, ugyanis a gyerek szereplők nem jutnak el az érdekérvényesítéshez. Másrészt ezért, mert a kiszolgáltatottság olyan mértékű, hogy nemcsak a politikai, de a nyelvi reprezentációból is ki vannak zárva, hasonlóképpen, mint az indiai özvegyáldozatra ítélt nők. A gyerekszereplő nem érti az utalásokat, a ki nem mondott részleteket, nincs tisztában a történelmi háttérrel, így a felnőttek beszédét csak részleteiben és nem egészében tudja értelmezni. Nem beszél teljes mértékben a felnőtt nyelvet, következésképpen nem tudja megfogalmazni saját vágyait és érdekeit azon a nyelven. A gyerek kiszolgáltatottsága, érdekképviselési lehetőségének korlátai szorosan összefüggnek a nyelvi reprezentáció korlátozottságaival.

A subaltern elméletei

Antonio Gramsci (1971) és az indiai Subaltern Studies történészcsoport elképzeléseit továbbgondolva vetette fel Gayatri Chakravorty Spivak a kirekesztettség artikulációjának problematikusságát a „Szóra bírható-e az alárendelt?” (Spivak 1988) című klasszikussá vált tanulmányában. Gayatri C. Spivak provokatív, egyben inspiráló módon érvelt amellet, hogy a subaltern, az alárendelt csoport nem képes a főáramú csoport nyelvén megszólalni. Az alárendelt nem képes a domináns diszkurzus nyelvén kifejezni önmagát, nem képes ezen a nyelven képviselni az érdekeit. Meggyőzően fejtette ki, hogy — paradox módon — a jóindulatú indiai és nyugati értelmiségiek és politikusok nem egyszer maguk is asszimilálják és megismétlik az alárendelt kirekesztését, hiszen azáltal, hogy a társadalom perifériáján élők nevében beszélnek, beléjük fojtják a szót. A politikai képviselőt önmagában még nem garantálja, hogy elismerik alárendelt csoportok létezését, ugyanis a politikai képviselő óhatatlanul tárgyiasítja őket, és túlságosan leegyszerűsíti a kirekesztett szubjektum összetett helyzetét (Spivak, 1988; 1999).

Spivak közelebbről megvizsgálja, miként jelenik meg a nyugati diszkurzusban a „harmadik világ” szubjektuma. Az angol gyarmatosítók által fokozatosan felszámolt indiai szokás, az özvegyáldozat, a *sati* példáján elemzi az alárendelt nő beszédének (illetve a helyette/érte való diszkurzusnak) lehetőségeit. Az özvegyek feláldozásának több brit és indiai interpretációját követi nyomon (rítusként elnézni, tudomásul venni, magasztalni vagy bűnnek nevezni), szövegről szövegre halad, folyamatosan szembesül mind a brit, mind az indiai törvények változásaiban a jelölőként szereplő nő rögzítetlen helyével. Spivak a *sati* kutatásának számos szövegeit, értelmezéseit és félreértelmezéseit vizsgálja, arra is utal, hogy ez a szokás India történelmében helyenként és időben változó volt. Végül megállapítja, hogy nem mutatható ki egy olyan eredet, amelyre ez a hagyomány visszamegy. Többször hangsúlyozza, hogy az

a nő, az a nemileg meghatározott szubjektum, aki a máglyára megy, nem szólal meg, az ő véleményének, álláspontjának nincs nyoma a hivatalos dokumentumokban, a történelmi forrásokban nincs jel az ő nézőpontjára. Vagyis a máglyára kerülő nő saját hangja, saját álláspontja nem artikulálódik. A tanulmány végén Gaytrai Spivak egy megtörtént esetet említ, amelyben egy Bhuvanewari Bhaduri nevű nő a menstruáció idején követ el öngyilkosságot. Spivak szerint, ez a tett a női testben hordozott jelként a sati özvegyáldozat társadalmi szövegének átértelmezését hajtja végre, ugyanis a sati csak a menstruáció lezajlása utáni tisztítófürdőt követően volt végrehajtható. Azt is kifejezi, hogy a nő esete nem értelmezhető a teherbe esett nő történeteként sem. Spivak az öngyilkosságra készülő nő várakozását a menstruációra egyfajta áthelyezésként, a szokás átértelmező aktusaként értékeli. Ezt az áthelyező-átértelmező eljárást Spivak párhuzamba állítja Derrida dekonstruktív áthelyező, átértelmező szövegelemző technikájával és gondolkodásmódjával (Spivak 1997, 482-483).

Homi Bhabha *The Location of Culture* (1994) alapvető munkája több szempontból is kapcsolatba hozható állítható Spivak esszéjével. Mindkét kutató elutasítja a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak, a nyugati világ és a harmadik világ oppozíción alapuló szembeállítását és a sztereotípiákban működő duális logikát. Mindketten dekonstruktív, tehát egy nyugati megközelítés alapján értelmezik át a gyarmati örökséget, ám teszik ezt egy olyan teória mentén, amely a nyugati kultúra nagy dichotómiáit megkérdőjelezi. Mindketten decentralis, folyamatos átalakulásban és folyamatos tárgyalásban, megvitatásban lévő egyéni és közösségi szubjektumképpen gondolkodnak, politika és írás, politikai és nyelvi reprezentáció állandó összefonódását vallják (vö. Bhabha 1994, 19–26).

Három évtized eltelt azóta, hogy az alárendelt szubjektum megszólaltatásának lehetőségeit kutatják, a Subaltern Studies szerteágazó, több tudományterületet, több kutatási irányzatot és több kutatói generációt magában foglaló, mind a mai napig alakuló kutatási területté vált. A történettudomány, a kulturális antropológia, a szociológia, a politológia, a kirekesztett társadalmi csoportok integrálását végző gyakorlati programok hasznosítják saját területükön a subaltern koncepciót. Igen nagyszámú posztkolonialis (Moore-Gilbert 1997; Loomba 1998; Brennan 2013), feminista (Mohanty 1991; Loomba 1993) és kultúratudományos (Didur & Heffernan 2003) megközelítésű tanulmány alkalmazza, vitatja, illetve fejleszti tovább az alárendelt kategóriáját. Számos összefoglaló munka is megjelent, amelyek a kutatási terület és a felvetett kérdések alapján rendszerezik a tanulmányokat (Chaturvedi 2000; Ludden 2002; Morton 2003; de Jong & Mascot 2016). Az ezredforduló után a globalizáció jelenségei és problémái, például a migráció, az embercsempészet és a humanitárius mozgalmak

hatékonyasága képezi az újabb kutatások tárgyát (Morris 2010; Legg 2016). Többen felhívják a figyelmet, hogy még mindig óriási szakadék választja el a kiszolgáltatottak életéről szóló elméleti vitát és a szolidaritás gyakorlatban megvalósuló módozatait, amelyek révén a subaltern segítséget kap (Chakrabarty 2000; Cherniavsky 2011).

A subaltern-kutatások történetében fontos állomás a Columbia egyetem által megjelentetett kötet, amelyet az eredeti Spivak-tanulmány megjelenésének húsz éves évfordulójára rendezett konferencia alapján adtak ki Rosalind Morris szerkesztésében. A kötetben történészek, politológusok, filozófusok és irodalmárok írnak a subaltern interdiszciplináris alkalmazási lehetőségeiről. A kötet három nagy fejezetre tagolódik. Az elő részben a Spivak által használt alapfogalmak mint például a szubjektum és történetírás, a politikai és nyelvi reprezentáció két fogalma összjátékának újraértelmezése és a 21. századi globalizációs folyamatokra való alkalmazása történik. A második rész konkrét történelmi kutatásokat közöl az öngyilkosság, a gender és a subaltern témájában. A harmadik szekció a jelenkori humán erőforrást kizsákmányoló tendenciákat vizsgálja a kiszolgáltatottak két csoportjában: a háztartásban dolgozó szingapúriai és mezőgazdaságban dolgozó latin-amerikai bennszülött nők körében (Morris 2010).

Gayatri Spivak, figyelemmel kísérve az újabb fejleményeket, a Subaltern Studies interdiszciplináris kutatásait, az újabb globalizációs folyamatokat, a nemzetközi tőke mozgását és a nemzetközi segélyszervezetek működését, korszerűsítette az alárendelt meghatározását és kialakította az *új subaltern* fogalmát. Eszerint a jelenkori kiszolgáltatottság már nem azt jelenti, hogy az ember el van szigetelve a centrumtól, hanem azt, hogy a nemzetközi kereskedelemben a munkaerejét tulajdonként kezelik, végletesen kihasználják (Spivak 2000, 326). Az új kiszolgáltatottak között vannak a globalizáció áldozatait, például azok a hivatalos dokumentumokkal nem rendelkező bevándorlók, akiknek csak a munkájukra van szükség, akik elfogadják, hogy nyomorult élethelyzetük normális állapot (Spivak 2014, 6). Az új kiszolgáltatottság egy pozíció identitás nélkül, olyan hely, amelyet a hiány, az állam struktúrájához, az állampolgárság intézményeihez való hozzáférés hiánya jellemez. Spivak szerint az új subaltern felé nem felülről lefelé vezet az út, nem az elittől, az élcsapattól vagy a nemzetközi érdekérvényesítő szervezetektől lehet eljutni hozzá. Más utat javasol: a „learning to learn from below” elv követését, a „megtanulni tanulni a társadalom alsó rétegeitől” képesség kialakítását (2014, 10).

A továbbiakban Spivak egyes állításaival szeretnék vitába szállni és egyben csatlakozni a kultúratudományos irányzaton belül azoknak a sorához, akik Spivak érvelését az irodalmi művek bevonásával saját kutatási területük kérdésirányaira lefordítják, alkalmazzák, illetve továbbgondolják. Ilyen jellegű

irányt képvisel például Sankha Maji (2015) és Golchin Pourqoli (2016) tanulmánya, melyek Aravind Adiga Man Booker-díjat kapott *The White tiger* (2008) (*A fehér tigris* 2010) című regényében a szegénysorból a gazdagok világába gyilkosság révén eljutó főhős karakterét, cselekedeteit és nyelvi megnyilatkozásait vizsgálják. A két tanulmány vitázik egymással a tekintetben, hogy az ellentmondásos főszereplőt tekinthetjük-e a subaltern képviselőjének vagy sem. Maji szerint ő az, aki azáltal, hogy megvalósítja magát és gazdag vállalkozóvá válik, hangot ad azoknak az elnyomottaknak, akik nem tudtak a saját érdekükben megszólalni (Maji 351). Ezzel szemben Pourquoli amellet érvel, hogy a főhős, amint meggazdagodott, átveszi a gazdagok szemléletét, másikként konstruálja meg a kiszolgáltatottakat, akik közül ő kiemelkedett. A beszédében a „én” (I) személyes névmás és enyém (my) birtokos névmás gyakori ismétlése nem utal a kiszolgáltatottak iránti együttérzésre (Pourquoli 217).

Egy másik tanulmány a dél-afrikai író, Nadine Gordimer *July's People* (1981) (*July népe* 1984) című regényében értelmezi a *subaltern* koncepcióját. A regény egy fiktív polgárháborús helyzetben játszódik, a fehér családokat elűldözi és meggyilkolja a fellázadt fekete katonaság. July megmenti a családot, a saját falujában, az agyagkunyhók világában szállásolja el őket, ahol új társadalmi hierarchia lép érvénybe. A tanulmány July, a fekete alkalmazott és a fehér háztulajdonos és felesége, Maureen úr-szolga viszonyának folyamatos átalakulását elemzi. Néhány kulcsfontosságú jelenetet emel ki abból a folyamatból, ahogy a felvilágosult, jó szándékú, liberális gondolkodású fehér dél-afrikai család a megváltozott politikai helyzetben, háborús körülmények között teljes mértékben kiszolgáltatottá válik egykori szolgálójuknak. (Deyab 2010). Véleményem szerint a tanulmány meglehetősen leegyszerűsíti Spivak koncepcióját, pusztán társadalmi elnyomásaként értelmezi. A szerző, Mohammad Deyab a regényt alapvetően a fekete szolgáló öntudatra ébredéseként értelmezi, ám figyelmen kívül hagyja a mű, a kolonizált, a kolonizáló és a női nézőpontot játékba hozó, igen összetett értékszerkezetét. A tanulmány szerzője viszont jó érzéssel emel ki egy érdekes szövegrészt a regényből (Gordimer 1981, 152), amely az alárendelt megszólalásának problémáját kiválóan illusztrálja. A fehér asszony egy ponton szemére hányja Julynak, hogy tudja, hogy annak idején bizonyos dolgokat ellopott a házukból, mire July felháborodottan a saját nyelvén válaszol. Deyab ezt a részt a saját hang megtalálásaként értelmezi, amely a csendből, az eddigi elhallgatásból előtör. Ezzel a szemben July tört angolságát egyfajta, a hatalmi viszonyok szubverziójaként működő mimikriként látja (346–347). Továbbfolytatva ezt a gondolatot, ebben a regényrészletben arra is érdemes figyelni, hogy az anyanyelvű rész nem hangzik el a regényben, valamint arra is, hogy a fehér nő pontosan megérti, hogy mit mond July, pedig egyetlen szót sem ért a

beszédéből. Az olvasó sem tudja meg, mit is mondhat itt July, ő is Maureen tolmácsolására van utalva. Ebben a jelenetben világosan érzékelhető a nyelvi akadály, ám az is, hogy mégis létrejön a kommunikáció a két fél között. Az is látszik, hogy a fordítás a kommunikáció lehetséges útja, ám azzal is szembesülünk, amit Spivak állít, hogy mégsem hallottuk az alárendelt saját hangját, hiszen ez az elhangzott beszéd nincs szövegszerűen jelen a regényben.

Az alábbiakban *A hullócsillag éve* című regény vizsgálatával szeretnék amellet érvelni, hogy bizonyos szépirodalmi elbeszélések lehetővé teszik, hogy az alárendelt korlátozott módon, de megszólaljon. Nem arról van szó, hogy a gyerekek nevében beszél a narrátor, és arról sem, hogy a gyerek figura tárgyiasítva jelenik meg. Az olvasó aktív közreműködése bele van kódolva a szövegvilágba, hiszen a gyermek narrátor hiányos tudását folyton ki kell egészíteni olvasás közben. A következő oldalakon azt szeretném bemutatni, hogy a subaltern megszólaltatásának összetett problematikáját meg lehet feleltetni a (reflektálatlan) gyermeki látószögre való reflektálás összetett narratív diszkurzusának.

Kortárs magyar női szerzők írásaiban találkozhatunk hasonló kifejezésformákkal, amelyekben kimutathatóan előtérbe kerülnek a reflektálatlanság problémái. A női szereplők belenyugszanak kilátástalan helyzetükbe, hiszen az számukra hétköznapi, megváltoztathatatlan adottság. A szövegvilágban semmilyen esélyt nem kapnak arra, hogy jobbra fordítsák sorsukat, hogy kibontakoztassák képességeiket. Számukra a világ megváltoztathatatlan rendje, hogy elnyomják őket, és hogy szenvedjenek. Például Erdős Virág *Portré* című versében az elbeszélő semleges tónusban sorolja a nőket ért atrocitásokat, egyiket a másik után, nem fűzi őket össze logikai kapcsolat, és a narrátor sem kommentál. Tóth Kriszta *Porhó* című versében a nézőpontok hirtelen váltakozása az elbeszélő alany és az ábrázolt női alak mint tárgy között egy sajátos köztes diszkurzív teret hoz létre a subaltern, elnyomott nőalak számára, ezáltal alárendelt helyzete az összetett retorikai struktúra révén érzékelhetővé válik a befogadó számára. Ezek a költői stratégiák sikeresen elkerülik a tárgyiasítást és nem sajátítják ki a marginalizált másik fél helyét, ellentétben azokkal a reprezentációs eljárásokkal, amelyeket Spivak kritizált. Az özvegyáldozat eltörlésekor például az angol gyarmatosítók szemében a megmentett özvegyek tárgyként formálódtak meg (1997, 472–473). Ezekben a művekben nem más beszél a szereplők nevében, a szereplők nem tárgyként és nem leegyszerűsített alakokként jelennek meg, ugyanakkor az álláspontjuk, a nézeteik, világtérképük egyértelműen hangot kap.

A megbízhatatlan elbeszélés elméletei

Amikor olyan elbeszélést vizsgálunk, amelyben a fokalizáció a gyermekszereplőn keresztül történik, akkor az elbeszélő tudása is korlátozott, ebben az esetben az elbeszélőt egyfajta megbízhatatlanság jellemez. A gyereknézőpontot pontosan közvetítő narrációt, attól függetlenül, hogy az elbeszélő személye azonos-e a gyerek szereplővel vagy sem, korlátozott tudásúnak tekinthetjük, és így a megbízhatatlan elbeszélő kategóriájával közelíthetjük meg. Wayne C. Booth klasszikus, gyakran idézett definíciója szerint a narrátor akkor megbízható, „ha elfogadja a mű (azaz a beleértett szerző) normáit, vagy azoknak megfelelően cselekszik, és megbízhatatlan, ha nem” (Booth 1983, 158–9). Kazuo Ishiguro *Napok romjai* című regényében Stevens elbeszélésmódjának elemzésekor Phelan and Martin tovább finomítják Booth „megbízhatatlan narrátor” definícióját, és három típust különböztetnek meg. Összefoglalva, amellet érvelnek, hogy a narrátor nézőpontja leválhat a beleértett szerzőről, és annak véleményéről, és közvetíthet az eseményekről semleges elbeszélő-, értékelő elbeszélő-, és interpretáló szerepben. Megbízhatatlan semleges elbeszélés a tények/események szintjén történik, megbízhatatlan értékelés az etikai/értékítéleti, míg megbízhatatlan interpretáció a tudás/érzékelés síkján megy végbe. Az olvasó két különböző reakciót adhat, mikor rájön, hogy a narrátor szavainak nem adhat hitelt: figyelmen kívül hagyja, amit a narrátor mond, és megpróbál rekonstruálni egy kielégítőbb beszámolót, vagy elfogadja, ám kiegészíti a narrátor szavait (Phelan & Martin 1999, 93–5).

Gerald Prince a megbízhatatlan narrátorságot a következőképp határozza meg: „szűk látószög vagy fokalizáció, amely a mindentudó nézőponttal ellentétben gondolati vagy érzékelési korlátok közé van szorítva” (Prince 1987, 48). William Riggan négy eltérő egyes szám első személyű megbízhatatlan elbeszélőt különít el: a picaro, a clown, az őrült és a naiv. Ezek közül a legutolsó tűnik leginkább alkalmazhatónak a jelen tanulmányban vizsgált gyermeki látószögből írott elbeszélésekre. Riggan elemzi két kamasz-narrátor elbeszélésmódját, az egyik Huck Mark Twain *Huckleberry Finn kalandjai*, a másik Holden Caulfield J. D. Salinger *Zabhegyező* című művében. Arra a következtetésre jut, hogy a regények társadalomkritikát fogalmaznak meg két olyan szereplő látószögéből, akik még nem tagjai a társadalomnak, szinte semmilyen közvetlen tapasztalattal nem rendelkeznek róla. Az őrült narrátor megbízhatatlansága eltér a naiv narrátor megbízhatatlanságától abban a tekintetben, hogy milyen mértékben illeszkedik az elbeszélő a társadalomba, amelyet alapvetően kritizál (Riggan 1981, 169–170). A fenti érvelést jelen tanulmányom szempontjából igen fontosnak tartom, mert Riggan hangsúlyozza, hogy a naiv narrátor kívülálló figura, társadalmi környezet

perifériáján helyezkedik el. A naiv narrátor nem érti pontosan a társadalmi rendet maga körül, ezért a rendszer nem építi be magába teljesen. Az elbeszélő magányos kívülálló marad, megfigyelő, aki életkörülményeit adott, megváltoztathatatlan rendként fogadja el.

Ansgar Nünning szerint a megbízhatatlan narráció fogalmának megértéséhez a kognitív és retorikai megközelítések szintézisére van szükség. Meggyőzően érvel amellett, hogy pusztán a szöveg alapján nem lehet a megbízhatatlan narráció által felvetett kérdésekre választ adni. A megbízhatatlan narráció pragmatikai jelenség, így aztán a szövegekhez hozzáadott olvasói előfeltevéseik figyelembe vétele nélkül lehetetlen megragadni a lényegét (Nünning 2008, 45). Nünning kétféle előzetes tudást, két különböző referenciális keretet, megközelítési módot említ: az egyik az olvasó empirikus élményeinek összessége, mint például a világról való általános tudása, a történelemből fakadó világmodell vagy kulturális ismeretek, az olvasó emberi viselkedéssel kapcsolatos elképzelése. A másikat kifejezetten irodalommal kapcsolatos keretrendszerek alkotják. Ide tartoznak például az irodalmi műfajokra vonatkozó konvenciók, intertextuális utalások, sztereotipizált irodalmi karakterek, mint a például a vándor, a hetvenkedő katona vagy a furfangos szolga (Nünning 2008, 47–48).

A hullócsilag éve

Rakovszky Zsuzsa regénye abba az érdekes kortárs magyar szépprózai vonulatba tartozik, amely a kommunista múltban játszódó történeteket gyermek nézőpontjából mutatja be. Azokra a művekre gondolok, amelyekben az eseményeket közvetlenül gyermek-narrátor szemszögén keresztül látjuk: Dragomán György *Febér király* (2005); Barnás Ferenc *Kilencedik* (2006); Németh Gábor *Zsidó vagy?* (2004); Bartis Attila *Nyugalom* (2004); Kukorelly Endre *Tündérvölgy* (2003); Garaczi László *Pompásan buszozunk* (2001). Tóth Krisztina *Vonalkód* elbeszélései (2012) Borbély Szilárd *Nincstelene*k (2013). Ezekben a művekben az alárendelt szereplők gyerekek, akik természetesnek veszik a kommunista diktatúrában való létet. Beleszülettek a rendszerbe, úgy tekintenek rá, mint természetes kulturális közegre, hiszen nincs összehasonlítási alapjuk, így a változtatás igénye fel sem merül bennük. Ha valami furcsát vagy hátrányos megkülönböztetést tapasztalnak, képzeletük segítségével próbálják feldolgozni. Mindegyik regényben hangsúlyos, hogy a gyerekszereplők nem reflektálnak saját helyzetükre, nem értelmezik, nem kérdőjelezik meg élethelyzetüket, egyszerűen adottságnak tekintik. Más szóval, ezek a művek a reflektálatlan létmódra reflektálnak, láthatóvá teszik a láthatatlant, kommunikálják azt, amit a szereplők nem képesek kimondani.

Barnás Ferenc és Dragomán György regényei teljes mértékben a gyermek nézőpontjából íródtak. Az eseményeket a gyermek-elbeszélő meséli el és fokalizálja. Rakovszky Zsuzsa *A hullócsillag éve* című regényében váltakoznak azok a fejezetek, amelyeket gyermek szemével látunk és azok, amelyekben a felnőtt-narrátor az elbeszélő. Az adott fejezeten belül következetesen végighúzódik a domináns látószög. A szerkesztésmód, melyben különböző fejezetekben más nézőpontok váltakoznak, összetett, multiperspektivikus szerkezetet eredményez, és tipikus, az ötvenes évek Magyarországra jellemző, fiktív egyéni élettörténeteket jelenít meg. Németh Gábor és Kukorelly Endre regénye további példa arra, ahogyan perspektívák szövevényes módon keveredhetnek. Gyakran, akár ugyanazon a bekezdésen belül is többször nézőpontot vált a narratíva, a felnőtt reflektáló, emlékező perspektívája a gyermek reflektálatlan, a regény jelen idejébe ágyazott fokalizációjába csap át.

A hullócsillag éve című regény egy Magyarország nyugati részén levő, határ menti kisvárosban játszódik 1955-56-ban. A szabad függő beszédben, gyerek belső nézőpontot közvetítő harmadik személyben elmondott fejezetek lírikus jelenetekből, egy Piroska nevű öt éves gyermek benyomásaiból állnak. A kislány életében rendkívül fontos korszak köszönt be, hiszen el kell hagynia viszonylag biztonságos otthonát, és be kell lépnie a társadalomba, először az óvodán, majd az iskolán keresztül. A benyomásait átszövik olyan mondatok, amelyeket a körülötte lévő felnőttektől, családtagoktól, anyja barátaitól hall. A felnőtt olvasó a gyermek idézett monológjában idézett „felnőtt mondatok” segítségével próbálja rekonstruálni a történelmi hátteret. A gyereknézőpontú elbeszélő szövegében érzékelhető egy kívülálló, felnőtt tudással és tapasztalattal bíró narrátor jelenléte is, ahogy erre Tatár Sándor felhívja a figyelmet. „Tény, hogy az elbeszélői hangját Piroskának „kölcsonzó” mindentudó narrátor nem bölcselkedik, nem analizál, ám miközben a gyermeki érzékenység, fogékonyság imitálását valóban ambicionálja, tudósításából nem próbálja kiiktatni — erről fogalmazásmódja egyértelműen tanúskodik — a felnőtt-tudást” (Tatár 2005, 1091). Piroska elbeszélésein kívül a regényben levelek és más szereplők naplórészletei is megjelennek. Ha összeillesztjük ezeket a darabokat és a gyermek elbeszélését, kibontakozik előttünk a cselekmény, követhetjük a szereplők személyiségfejlődését, még úgy is, hogy teljes élettörténetüket nem ismerjük meg.

Megtudjuk, hogy Piroska édesanyja, Flóra, szerelmes egy érzékeny, szarkasztikus, de megbízhatatlan, gyenge jellemű férfiba. A férfit egy Államvédelmi Hatóságban dolgozó nő tartja érzelmi terror alatt. Emellett olvassuk Flóra bérlőjének a leveleit, amelyekből megtudjuk, hogy beleszeret szállásadónőjébe. A bérlő a GULÁG-ról jött vissza, fokozatosan egyre agresszívebb, férfi-sovinisztább módon ostromolja Flórát. Megismerjük a

családi szerelmi történeteket a kemény diktatúra idején és a mindennapi gondokat az ötvenes évek mélységes szegénységében. Egyfajta elképzelt mikro-történelmet olvasunk, mely arra keresi a választ, milyen volt a mindennapok történelme. A töredezett szerkezet arra is emlékeztet, hogy a történelmet lehetetlen egységes, mindent magában foglaló folyamatként felfogni.

Egy gyermek látószögén keresztül tanulni a múltról számos problémát felvet, mivel a gyermek egyfajta megbízhatatlan narrátor. Még ha az olvasó el is hiszi a narrátornak, amit mesél, a beszámoló folyamatosan kiegészítésre szorul, mivel — ahogyan Phelan és Martin is utal rá — az olvasó egyfolytában arra törekszik, hogy kikerekítse az elbeszélést. Jelen esetben segítségül kell hívnunk történelemtudásunkat az ötvenes évek mindennapi magyarországi terrorjáról. Ezzel az a probléma, hogy pontosan erről szeretnénk többet megtudni: a történelemnek arról az oldaláról, amelyről a történelemkönyvek keveset írnak. Az elbeszélő megbízhatatlan, túl fiatal, saját körülményeiről hiányos tudással rendelkezik, tehát ezek a regények nem fognak tudni elfogadható választ adni a feltett kérdésre: hogyan élte meg egy gyermek azokban az években a diktatúrát? Más szavakkal, egy gyermek nem képes beszámolni a történelemről, hiszen életkorából adódóan korlátozott ismeretekkel rendelkezik. Az ilyen típusú elbeszélések minden esetben félrevezetőek, mert ugyan marginális perspektívából bepillantást engednek a történelembe, össze is kuszálják ezt a perspektívát.

A történelem gyermek-verzióját minden esetben ki kell egészítenünk egy elképzelt történelemmel, amelyet a gyermeki nézőpont alapján konstruálunk. Arra invitálnak, hogy úgy olvassuk a regényt, mint egy gyermek történetét az ötvenes években, ám végül szembesülünk a helyzettel, hogy történelmi tényre csak nagyon homályosan történik utalás. Nem véletlen, hogy ha a történelmi hitelesség szempontjából közelítünk, egyetlen említett regényre sem lehet referenciaként hivatkozni. Több módon hangsúlyozzák a textualitást és a fikcionalitást, ilyen módon ellehetetlenítve az illúziót, hogy valódi (történelmi) referenciát kapunk. Mégis, rengeteget megtudunk a despotizmus természetéről, méghozzá a gyereknézőpontú narráció révén.

Megtudjuk, hogy a diktatúra kor és nem szerinti különbségeket is teremt. Például, ebben a regényben ugyan minden férfialak komolyan szenved az elnyomástól, mégis habozás nélkül maguk is elnyomóként lépnek fel a nőalakokkal szemben. Ez manifesztálódhat abban, hogy önkényúrként viselkednek, vagy inkorrekt cselekedetekben, mint például csalás, hazudozás. Ezzel a viselkedéssel maguk is leképezik és a saját körükben megismétlik az autoriter állami berendezkedés alapelveit.

Rakovszky Zsuzsa regényében a gyermeki látószög használata arra is felhívhatja a figyelmet, hogy a gyermekekre sok esetben kétszeres elnyomás

súlya nehezedik. Másrészt, ugyanannak a regénynek a lapjain egy alternatív történet is kibontakozik: a felnőttek megpróbálják védeni a gyermekeket, amennyire csak tudják, a rendszer hatásától. Polgári értékrend szerint próbálják nevelni őket egy nem polgári értékrenden alapuló politikai rendszerben. A fiktív világ mindkét, a gyermek élettörténetét meghatározó metanarratívának helyet ad, mindkettőre találunk példát a cselekményvezetésben.

Vizsgáljuk meg közelebbről a kétszeres elnyomásra utaló nézőpontot *A hullócsillag éve* című regényben. A kislány édesanyjával meglátogat egy korábban polgári családban élő idős asszonyt, akinek a fia vagy közeli rokona feltehetően a kommunista rendszer áldozatává válik. Azt megérti, hogy a falon függő portré az elveszett fiút ábrázolja. Az idős hölgy egy alkalommal feláll és gyertyát gyújt a kép alatt. Nem derül ki, kegyeletből vagy takarékoságból teszi, hogy ne kelljen áramot fogyasztania. Azt kísérvük végig az egész műben lépésről lépésre figyelemmel, ahogyan a kislány csupán részben érti, mi történik körülötte. Az alábbi részlet két bekezdésből áll: az egyik az idős hölgy elbeszélése, a másik a kislány reakciója.

– Ott találták meg a fák között, alig pár száz méterre a házuktól... – Szörnyülködő, diadalmas suttogás a vaníliás kifli porcukor-csillámporos maradéka fölött. – A biciklire figyeltek föl, ott hevert az árokparton, gazdátlanul... Süket volt szegény, mint az ágyú, azért nem hallotta meg, amikor a határőrök utána kiabáltak, hogy hová megy... Azok is rájöhettek, hogy bakot lőttek, hogy úgy mondjam... Bevonszolták a szerencsétlent a fák közé, egy kis avart kapartak rá... Most gondold el: az is lehet, hogy akkor még élt!

Piroska fejét az anyja válla gödrébe fúrja, de hiába, nem bírja elhessegetni a képet, a holttestet a fák között, a száraz levelek alatt. Gyanútlanul átlépett egy határt, azért hihették róla, hogy egy másikat is át akar lépni, egy még tilosabbat. Lehet, hogy a vércseppek mutatták az utat a falubelieknek, mint a Jancsi és Juliskában a fehér kavicsok? Lehet, hogy másutt is halottak vannak eldugva az avarban, a Papréten vagy az udvarukban? Segélykérően körülnéz. Az özvegy két tenyerét az asztallapnak vetve föltápaszkodik, a varróasztalkához dökög, és ünnepélyes mozdulattal meggyújtja a gyertyát. A hátrafésült hajú fiatal halott szomorúan és igyekvően néz vissza Piroskára. (Rakovszky 2005, 38)

Az eseményeket a gyermek fokalizációján keresztül látjuk, így ki kell egészítenünk, amit megtudunk. Aktiválhatjuk azt, amit az ötvenes években lezárt magyar határról tudunk, és úgy valószínűleg jobban megértjük az idős asszony történetét, mint a gyermek. Am az mégsem teljesen világos, kiről szól a történet, és pontosan mikor történt. A fiáról szól vagy valaki másról? Nem tudjuk biztosan, és a szöveg nem ad támpontot. Mint felnőtt olvasók, csak

részleges tudásunk van a történet referenciájáról. Történelmi ismereteinket segítségül hívva valamelyest tisztul a kép, de mindig többértelmű marad. Az viszont egyértelmű, hogy a kislány küzd, hogy megérthesse maga körül a világot. Ami tisztán kibontakozik, az a gyermeki nézőpont — és ezáltal elmozdul a történet referenciája. Megtudjuk, hogy a fenyegető politikai hatalom, amely a megfélemlítés eszközeként ellentmondó információkat terjeszt, egy gyermek számára még ijesztőbb. A politikai megfélemlítés eszközeit összekeveri a mese brutális részleteivel. Akkora mennyiségű többlet-rettegést kell feldolgozzon, amely jóval meghaladja egy ennyi idős átlagos gyermek szorongását.

A történetben nyomon követjük, hogyan próbálja Piroskát édesanyja megvédeni a politikai rendszer hatásaitól, amennyire csak tudja, például oly módon, hogy később íratja be óvodába. Ám arra is gyorsan rájövünk, hogy lehetetlen elérnie célját. Nem tudja megvédeni az egész (textuális) világtól. A társadalmi berendezkedés hatásai történettöredékeken, befejezetlen mondatokon keresztül elérnek hozzá. Kiegészíti a hallottakat saját tudása, ebben az esetben tündérmesék alapján. E kettő keveredésének végeredménye még borzasztóbb, mint az ötvenes évek fikcionalizált politikai valósága. A regényben Piroška teremt egy világot, melyben mindenfelé halottak hevernek. Az olvasóban elkerülhetetlenül fölmerül, hogy a gyerekek olykor jobban szenvednek egy diktatúrában, mint a felnőttek.

A gyerek látószöge, mint egy nagyító, megmutatja a rendszer működését. Az eseményeket az ő szemüvegén keresztül olvassuk. Tisztán kivehető az, ahogyan ő figyeli a világot. Az olvasás során nemcsak a történelmi szituáció, hanem maga a perspektíva válik referenciává. Nem csupán a gyermek szemével látjuk a világot, hanem arról van szó, hogy ez a látószög állandó elemként kíséri végig az olvasást. Nem nehéz felismerni a regény által így módon előtérbe helyezett gondolatot, hogy maga a gyermeki látókör valahogyan a politikai rendszer működési mechanizmusához tartozik. A valóságos történelmi referencia helyett magára a gyermeki nézőpontra mutat rá a mű. A gyerekszemüvegen keresztül egyszer csak megláthatjuk magát a szemüveget, a látás tárgya maga a látókör lesz. A tényeket illető homályos látás és a folyamatos olvasói korrekcióban ráébredhetünk, olvasási tapasztalatként átélhetjük, hogy a gyermek-narrátor általi fokalizáció, más szóval az infantilis állapotba, hiányos tudáshorizontba kényszerített élet az önkényuralmi rendszer egyik sajátos jellemzője.

A totalitarianizmusra vonatkozó narratív megismerést további regényrészletek segítségével még jobban meg lehet világítani. Eddig a gyermeki nézőpontra fókuszáltam; árnyaljuk tovább a képet úgy, hogy szót ejtünk az elbeszélői hangokról és az elbeszélés idejéről.

– Hanem – mondja a nagyanyja, és az anyja karjára teszi a kezét, előre is bocsánatot kérve azért, amit mondani fog –, múlt vasárnap nem jöttetek. Persze, tudom, hogy rengeteg dolgod van – vág közbe sietősen, amikor Piroska anyja mentegetőzni kezdene –, még mindig jársz arra a tanfolyamra? Szegénykém... még szerencse, hogy engem már nem gyötörnek ilyesmivel... Engem szerencsére már senki nem akar átnevelni arra a kis időre... Az én öreg csontjaimra már nem érdemes annyi energiát pazarolni...

– Te nem is vagy öreg! – támad rá Piroska zsarnokian és szemrehányóan. (Rakovszky, 2005, 45)

– Hanem, Flórikám... – Megint a szégyenkező, puha nevetés. – Nem tudsz véletlenül egy kis varrónőt, aki olcsón dolgozik, de tényleg olcsón? Tudod, a kosztüm... És Flórikám... – Újabb nevetés, ezúttal zavart és kínos. – Lenne még az a korall nyakláncom, tudod melyik, talán érdekelné valamelyik kis kolléganődet... Esetleg azt, amelyik a pillangós brosst megvette a múltkor...? (Rakovszky 2005, 47)

A gyermeki nézőpontból való ábrázolás mellett Piroska elbeszéléseinek legfeltűnőbb vonása a jelen idő használata, végig az egész regényben. Ez kezdetben szembeötlően kellemetlen jelenség, amely összezavarja az olvasót. A történet nyilvánvalóan a múltban játszódik, a történelmi korszak 1955-56. A jelen idő úgy is tekinthető, mint ami az olvasó jelen idejébe helyezi az elbeszélést, folyamatosan nyugtalanító hatást keltve.

A fokalizációt tekintve, a történetet egy gyermek nézőpontjából ismerjük meg. Stilisztikai szempontból az elbeszélő hangja semleges, személytelen, egyes szám harmadik személyű narrátor. Retorikailag pedig a szubjektív értékelés egy felnőtt látószögéből olyan kifejezésekkel töri meg a gyermek-szereplő fokalizációját, mint „szégyenkező, puha nevetés”, „Újabb nevetés, ezúttal zavart és kínos.” Természetesen elképzelhető, hogy a kislány érzékeli nagyanyja zavarát, mégis a hangulatot a felnőtt kommentátor perspektívájából látjuk. A beszélők hangjának effajta keverését az olvasó újra csak mint állandó nyugtalanító hatást élheti meg, csakúgy, mint a jelen idejű narrációt.

Fiktív mikrotörténelmet kapunk közvetlen közről, történelmi élménnyel szembesülünk, és azzal az érzéssel is, hogy valamilyen módon ez a történelem még mindig kísér bennünket. Hasonlítsuk össze a fenti idézetet történelmi tudásunkkal! Az embereket arra kényszerítették, hogy részt vegyenek különböző átnevelő programokban, az ország, de különösen a korábbi polgári körök, szegénységben élt. Semmi nem utal arra, hogy a gyermek felfogja a kulturális és politikai miliót. És éppen ez a hangulat, hogy nem értjük, mi történik körülöttünk, de ki vagyunk szolgáltatva a körülményeknek, jellemzi a mű domináns látószögét. Ahogyan a gyermek

nézőpontjából olvassuk, egyre inkább világossá válik, hogy maga a gyerekes látásmód, amelyet az olvasóra kényszerít a szöveg, jellemzi a politikai rendszer működési mechanizmusait is. Nem csupán arról van szó, hogy a mi perspektívánk más, és hozzáadunk egyéb információt az olvasottakhoz. Az infantilizáció — gyerekként kezelni az embereket — az elnyomó mechanizmus fontos velejárója. Nünning szerint az olvasó minden szövegbeli ellentmondást annak tud be, hogy megbízhatatlan narrátorral van dolga. E folyamat során a deviáns (esetünkben korlátozott tudású gyermeki) reakció vagy viselkedés kulturális mintái adnak kiindulópontot, és a szöveg egyre természetesebben hangzik. Ezt a folyamatot tekinthetjük a „szintetizálódás mechanizmusá”-nak, amely a szöveg és az olvasó világról való tudása közötti bármilyen létező ellentmondást vagy eltérést felold, és a végeredmény egy magasabb fokú szintézis lesz (Nünning 2008, 48).

Ebben a regényben, mikor az olvasó azonosítja az ellentmondásokat a gyermek narrációjában, és rájön, hogy lehetetlen a kislány perspektívájánál tágabb látószögből nézni az elbeszélést, képes feloldani a helyzetet, aminek révén eljuthat a magasabb fokú szintézishez, azaz felismerheti, hogy az infantilizáció a szövegben állandó episztemológiai problémaként van jelen, sőt, az emberek manipulálásának és elnyomásának bújtatott diktatórikus eszköze. Ha meg akarjuk érteni, mi is a diktatúra, meg kell értenünk, hogy gyermeki helyzetbe kényszerítenek minket, ami egyenlő a másoktól való függéssel és a transzparencia hiányával a társadalmi folyamatok és intézmények működését illetően. A gyermeki látásmód nem más, mint csupán részleges megértése annak, ami körülöttünk zajlik, együtt jár azzal a mindennapos tapasztalattal, hogy mások döntenek a fejük fölött sorsunk alakulásáról.

Nézzünk egy másik tanulságos példát a jelen idejű, szimultán narrációra!

Piroska testi küzdelmet folytat az ellen, hogy az óvodában legyen, nem eszik, ám végül megtörik az ellenállása a fizikai erőszak miatt.

– Megtömlek én, édes fiam, mint a libát, ha neked ez kell...

Fuldokolva nyel: a következő kanál elől megpróbálja összeszorítani a fogát, de az óriáskéz kétfelől erősen, fájdalmasan megnyomja az arccsontját, a szája akarata ellenére kinyílik. Igyekszik rágás nélkül lenyelni, amit a szájába tömtek, hogy ne érezze a húscafatok ízét. [...]

Egy húsdarab megakad a torkán: vajon most meg fog halni, mint Hófehérke a mérgezett almától. [...]

– Ugye mondtam, hogy meg fogod enni?

Az óriásnő barátságosan gúnyos, csillogó szemmel, majdhogynem cinkosan néz le rá, őt pedig alázatos hála önti el, amiért már nem haragszik rá.

Nyekeregve együtt nevetgél vele, hogy mutassa, ő is pontosan ugyanúgy vélekedik arról a nevetséges lényről, aki ő még öt perccel ezelőtt is volt, mint az óriásnő. A gyomrára szorítja a kezét: egész engedelmes testében már csak az lázadozik háborogva.

– Te, ha nekem most hányni mersz! (Rakovszky 2005, 390–1)

Miután ilyen módon erőszakot követnek el rajta, Piroska nem harcol tovább, és végül elalszik, ami korábban soha nem fordult vele elő az óvodában. Ez értelmezhető úgy, hogy feladja az ellenállást, ahogyan az gyakran megtörtént Magyarországgal történelme során, ha nyílt agresszió érte, ahogyan 1956-ban is. És mégis, nem lehet véletlen, hogy a következő fejezet azt beszéli el, hogyan menekül el Magyarországról, és éri el a határt éjjel Piroska édesanyjával és nagymamájával. Vajon Piroska csupán álmodja? Vagy, ahogy Horváth Györgyi látja (2006), „pszeudo-befejezés”-ként értékelhetjük ezt a fejezetet? Nehéz eldönteni.

Mivel a regény 2005-ben jelent meg, és elbeszélői jelenben, szimultán narrációban íródott, nem lehet nem észrevenni az olvasó jelenére adott jelzéseket. A jelen idejű narrációban hiányzik a távolság az elbeszélő ideje és az elbeszélő idő között, így sokkal közelebb áll az olvasóhoz is az elbeszélő történet. Nemcsak azt meséli el a szöveg, hogy milyen módszereket alkalmazhattak az ötvenes években, hanem határozottan utal a jelenre, megnyitja az értelmezést, hogy a „kanálról-kanálra lenyomni a torkán” módszer, a másik behódolásra kényszerítése lépésről lépésre, a megfélemlítés mind a mai napig a politikai kultúránk, a mindennapjaink része. Ez a jelenet, ahogy az ételt lenyomják Piroska torkán, ahogy még egy kanállal, még egy lépéssel fokozzák a másik megalázását, kiválóan szemlélteti a hatalom fokozatos kiterjesztésének, a másik felőrlésének fokozatos és könyörtelen, napjainkban is világosan felismerhető hatalomtechnikai eljárását.

A szimultán narráció olvasása során fokozatosan hozzászokunk a furcsa narratív beszédmódhoz. A szöveg továbbá azt is felkínálja, hogy reflektáljunk erre a „fokozatos hozzászokásra” mint olvasói technikára. Ekkor szemtől szembe nézhetünk egy „kulturális alakzattal”, azzal a modus vivendivel, amely oly jól ismert a kelet-európai régióban: lépésenként, fokozatosan hozzászokni és megtanulni együtt élni a tolerálhatatlannal. A jelen idő használata már egymagában feszültséget kelt az értelmezésben. Szimultán elbeszélés, harmadik személyű (felnőtt) narráció és a gyermek belső látásmódjának elegyítése az ötvenes évek történelmi helyzeteinek bemutatásában, bizarr és szokatlan narrációs megközelítés. Monika Fludernik felsorol pár tipikus példáját a jelen idejű narrációnak, többek között Pynchon *Súlyszivárvány* és J. M. Coetzee *Waiting for the Barbarians* (A barbárokra várva)

című művét, és az „új regény” irányzatot. Azonban egyikben sem találunk a fentihez hasonló kombinációt.

Ettől eltekintve, Fludernik megállapításai a jelen idejű narrációra vonatkozóan mégis jelentőséggel bírnak számomra. „Ezért az, hogy elmosódik a beszédszintek különbsége a jelen idejű „most” és a múlt idejű „akkor” között, az magával vonzza egy lényegesebb narratológiai kettősség egymásba olvadását is: a történet (*story*) és a történetmondás (*discourse*) kettőssége közötti különbség eltűnését” (Fludernik 1996, 254). Monika Fludernik a szimultán narráció egy másik tulajdonságát is jellemzi: a jelen idejű elbeszélések többsége, legyen akár mennyire illogikus, könnyen rekonstruálható egy eseménysor történeteként vagy a reflektáló elme kivetüléseként, amely a jelenben újra átéli a múltbeli élményeket (Fludernik 1996, 256). A fenti állításokból következik, hogy a deiktikus szintek egymásba csúszása megnehezíti, hogy az olvasó távolságot tartson az elbeszélte történettől, hiszen a szintek keveredése az olvasó és a mű közötti biztos távolságot összezavarhatja. A jelen idejű narrációt olvasva könnyen úgy érezhetjük, mintha saját élményeinket élnénk át, ami erősíti azt az értelmezési lehetőséget, hogy ezek a hatalmi mechanizmusok mind a mai napig velünk vannak, magunkban hordozzuk hatásukat és a belőlük származó viselkedésmintákat. Mindezek alapján a szimultán narrációt a mű olyan jelentésképző lehetőségének tekinthetjük, amely hozzászoktatja az olvasót a kényelmetlen beszédmódhoz, amely maga is színre viszi a hozzászokás mechanizmusát, más szóval hozzászoktatja az olvasót a hozzászokáshoz. Másrészt viszont az elbeszélésmód állandóan érzékelhető disszonanciái figyelmeztetik és szembesítik az olvasót azzal a káros és veszélyes jelenséggel, hogy annyira benne élünk ebben a nyelvben, annyira részévé válhatunk, hogy észrevétlenül beletörődünk, és a végén nem találunk benne semmi kivetnivalót.

Összefoglalásképpen feltehetjük a kérdést: mit is tanultunk a diktatúra természetéről a közelmúltat jelen időben elbeszélő gyereknézőpontú regényből? Először is, világossá vált, hogy az ábrázolás tárgya nemcsak a történelmi múlt, hanem maga a gyermeki perspektíva. Paradox módon a regény egyrészt megkérdőjelezi a diktatúra gyerek szemű bemutatását mint a referencia tárgyát, másrészt az elnyomó rendszer valamely nagyon lényeges tulajdonsága válik láthatóvá. Ez a narratív látószög teszi a sajátos történelmi helyzetet valamilyen mértékben átélhetővé, mert arra invitálja az olvasót, hogy beleélje magát egy gyermek rettegésébe, szorongásába. A kérdés, hogy „Milyen volt ebben a korban gyerekként élni?” nem tűnik értelmezhetőnek, ennyire fiatal narrátortól nem fogunk világos választ kapni. A gyermeki perspektíva maga válik az olvasói tekintet tárgyává, ebben a perspektívában

szembesülhetünk saját gyermeki naivitásunkkal, azzal az illúzióval, hogy a saját múltunk könnyen hozzáférhető és megérthető. A jelen idejű narráció lehetővé tesz olyan értelmezést, hogy amiről éppen szó van a műben, az nem csak egy múltbeli esemény, hanem annak hatása is – amit azóta is magunkkal hordozunk. A szimultán narráció és a gyermeki horizont révén nem a történelemtől olvasunk, hanem arról, hogy az infantilizáció mintái a mai napig velünk vannak. Másrészt azonban az infantilizáció minden esetben ellenállást szül, mint például a regény szövegében az álomszerű határátlépés vagy Piroska zsigeri ellenállása az óvodában.

A kiinduló elméleti kerethez visszatérve, *A hullócsillag éve* című regényben olyan helyzetet véltem felfedezni, amely párhuzamba állítható a Spivak által felvetett kérdésekhez. A brit kolonializáció alatt sínylődő, többszörös kiszolgáltatottságban élő subaltern szubjektum és a szovjet megszállás alatti kelet-európai kommunista rendszerben élő gyerek helyzete és reprezentációjának nehézségei összevethetők. A regény szembenéz azzal a problémával, amit Spivak többször is hangsúlyoz: az alárendelt szubjektum nem tud megszólalni az őt tárgyként megfogalmazó hivatalos diszkurzusok nyelvén. A regénybeli vizsgált példák hasonlóképpen rámutattak, hogy a diktatúrában élő gyerek nem beszél, nem érti a nyelvet teljes mértékben, gondolatait nem képes a domináns diszkurzus nyelvén megfogalmazni, egy kevert nyelvi gondolkodásmódban él, amelyeknek a mesék legalább olyan fontos részei, mint a megismert valóság tényei, ahogy például az erőszakos etetést egy gyermeki fantázia szerinti *óriásnő* hajtja végre.

Összetett narratív modalitásuknak köszönhetően a tárgyalt művek a Gayatri C. Spivak által bírált leegyszerűsítés és tárgyasítás csapdáját elkerülik, ugyanakkor nyilvánvalóan hangot adnak az elnyomott gyermek-elbeszélőnek. A regény nem pusztán kiszolgáltatott emberi élethelyzeteket mutat be. A subaltern hangjai magában az elbeszélés módjában rejlenek, a narratív diszkurzus – elsősorban a fokalizáció, a felnőtt elbeszélői hang és a gyermeki nézőpont összjátéka, valamint a szimultán narráció – hordozza a kiszolgáltatottság jelölőit. Továbbá a korlátozott tudású gyermeki nézőpont állandó korrekcióra készlet, bevonja az olvasót, hogy aktívan átélje a diktatórikus szövegvilágot. A folyamatos kiegészítő tevékenység a *részvételre*, az együttírásra helyezi a hangsúlyt. A részvétel elvének középpontba állítása összhangban áll a Spivak újabb tanulmányaiban megfogalmazott „tanuljunk meg tanulni a társadalom alsó rétegeitől” elvével, ugyanis *A Hullócsillag éve* olvasása során ráébredhetünk, hogy mi vagyunk azok, aki tanulhatunk a gyerektől, megérthetjük az infantilizáció és a diktatórikus hálózat kiépülésének összefüggését.

A subaltern elmélete felől vizsgálódva felfigyelhettünk a regény által hangsúlyozott, a szovjet megszállás alatti kommunista diktatúra és általában a

diktatúrákra vonatkozó értelmezési lehetőségekre. Rakovszky Zsuzsa regénye által az olvasó átérzi és megérti a diktatúra egy kevésbé ismert működési elvét, az infantilizációt, azt, ahogy a transzparencia hiánya korlátozott tudású alanyokká, gyerekekké változtatja az állampolgárokat, ahogy azok, Spivakkal szólva, nem tudják szubjektumként artikulálni az érdekeiket. A hozzászokásnak mint olvasói technikának a révén a regény ráirányítja a figyelmet annak veszélyeire is. Szembesít minket egy igen káros, önsorsrontó „kulturális alakzattal”, amely oly jól ismert a közép-kelet-európai régióban: lenyelni az önkényes hatalom újabb és újabb előretörését, fokozatosan hozzászokni és megtanulni együtt élni az elnyomással.

A párhuzamok mellett az elmélet és a regény prózapoétikai gondolatai közötti eltérésekre, a subaltern Spivak szerinti némaságra kárhoztatott helyzete és a mű által közvetített jelentéslehetőség különbségeire is igyekeztem felhívni a figyelmet: a kiszolgáltatott a vizsgált fikciós helyzetben, ha korlátozott formában is, de képes megszólalni. Az olvasó folyamatos kiegészítő tevékenységét a gyereknézőpontú, korlátozott tudású narrációba beépítő regény képes rávilágítani az önreflexióra képtelen alárendelt gyerek helyzetére. A belső nézőpontú fokalizáció és a harmadik személyű jelen idejű narratív beszédmód együttese megszólaltatja a gyerek belső hangjait, érzéseit és gondolatait, ugyanakkor azt is jelzi, hogy ezek csak korlátozott módon jutnak be a regény főáramú, harmadik személyű diszkurzusába.

A hullócsillag éve című regény segítségével újfajta kapcsolatba, újfajta párbeszédbe kezdetünk történelmünkkel. Egyszerre alakíthatunk ki bensőséges, egyben kritikus viszonyt múltunk diktatórikus korszakával. Akár tetszik nekünk, akár nem, mi, akik Kelet-Európában születünk, és a még meg sem születettek is, diktatórikus rendszerek gyermekei vagyunk. Egész életünkben magunkban hordozzuk a saját történeteinkhez fűződő kellemetlen intimitást, azon történetekhez, amelyeket soha nem lehet teljesen megbízhatóan elmesélni. Rakovszky Zsuzsa regényének gyermek narrátora ezzel a kényelmetlen és a kimondhatóság határán táncoló intimitással, saját infantilis történelmünkkel szembesít minket, ezzel egyúttal felajánlja a felnőtté válás és a szabadság választásának lehetőségét.

Felhasznált irodalom

- Adiga, Aravind. 2008. *The White Tiger*. London: Atlantic Books. (Magyar fordításban: 2010. *A fehérr tigris*. Kistarcsa: Cartaphilus.)
- Booth, Wayne C. 1983 (1961). *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.

- Brennan, Timothy. 2013. „Joining the party.” *Postcolonial studies* 16 (1): 68–78.
- Chakrabarty, Dipesh. 2000. „A Small History of Subaltern Studies.” In Henry Schwartz & Sangeeta Ray (eds.) *A Companion to Postcolonial Studies*. Malden, MA: Blackwell. 467–485.
- Chaturvedi, Vinayak (ed.) 2000. *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*. London: Verso.
- Cherniavsky, Eva, 2011. „The Canny Subaltern.” In Jane Elliott & Derek Attridge (eds.) *Theory after Theory*. London: Routledge, 149–162.
- de Jong, Sara & Jamila M. H. Mascot. 2016 „Relocating subalternity: scattered speculations on the conundrum of a concept.” *Cultural Studies* 30 (5): 717–729.
- Deyab, Mohammad. 2010. „The Subaltern can Speak in Nadine Gordimer’s *July’s People* (1981).” *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences* 5 (6): 341–349.
- Didur, J. & Heffernan, T. 2003. „Revisiting the subaltern in the new empire.” *Cultural Studies* 17 (1): 1–15.
- Erdős, Virág. 2000. *Lenni jó*. Budapest: Magvető.
- Fludernik, Monika. 1996. *Towards a „Natural Narratology”*. London: Routledge.
- Horváth, Györgyi, 2006. „[Semmi sem tart örökké. Rakovszky Zsuzsa: A Hullócsillag éve.](#)” *Litera*. Letöltés: 2018. május. 28.
- Legg, Stephen. 2016. Empirical and analytical subaltern space? Ashrams, brothels and trafficking in colonial Delhi. *Cultural studies* 30(5): 793–815.
- Gordimer, Nadine. 1981. *July’s People*. London: Penguin Books. [Magyarul: 1984. *July népe*. Ford. Kaposi Tamás. Budapest: Magvető.]
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International.
- Loomba, Ania. 1993. „Dead women tell no tales: issues of female subjectivity, subaltern agency and tradition in colonial and post-colonial writings on widow immolation in India.” *History workshop* 36: 209–227.
- 1998. *Colonialism/postcolonialism*. London: Routledge.
- Ludden, David (ed.) 2002. *Reading Subaltern Studies: Critical History, Contested Meaning and the Globalization of South Asia*. London: Anthem Press.

- Maji, Sankha. 2015. „The Subaltern Can Speak: A Study of Aravind Adiga’s *The White Tiger*.” *IJAR* 1 (8): 351–352.
- Mohanty, Chandra Talpade. 1991. „Cartographies of struggle: third world women and the politics of feminism.” In Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo & Lourdes Torres (eds.) *Third world women and the politics of feminism*. Bloomington: Indiana University Press, 1–47.
- Morris, Rosalind C (ed.) 2010. *Can the subaltern speak? Reflections on the history of an idea*. New York: Columbia University Press.
- Moore-Gilbert, Bart. 1997. *Postcolonial theory: contexts, practices, politics*. New York: Verso.
- Morton, Stephen. 2003. *Gayatri Chakravorty Spivak*. Oxon: Routledge.
- Nünning, Ansgar, 2008. „Reconceptualizing the Theory, History, and Generic Scope of Unreliable Narration: Towards a Synthesis of Cognitive and Rhetorical Approaches.” In Elke D’hoker & Gunther Martens (eds.) *Narrative Unreliability in the Twentieth-Century First-Person Novel*. Berlin: Walter de Gruyter, 29–76.
- Phelan, James & Mary Patricia Martin. 1999. „The Lessons of ‘Weymouth’: Homodiegesis, Unreliability, Ethics and *The Remains of the Day*.” In David Hermann (ed.) *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press.
- Pourqoli, Golchin & Akram Pouralifard. 2017. „The Subaltern Cannot Speak: A Study of Adiga Aravind’s *The White Tiger*.” *International Journal of Applied Linguistics & English Literature* 6 (3): 215–218.
- Prince, Gerald, 1987. *Dictionary of Narratology*. Lincoln: The University of Nebraska Press.
- Rakovszky, Zsuzsa, 2005. *A hullócsillag éve*. Budapest: Magvető.
- Riggan, William, 1981. *Picaros, Madmen, Naijs, and Clowns. The Unreliable First-Person Narrator*. Norman: The University of Oklahoma Press.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, 1988. „Can the Subaltern Speak?” In Cary Nelson and Lawrence Grossberg. (eds.) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois Press, 271–313.
- 1997. „Szóra bírható-e az alárendelt?” Ford. Mánfalvi Alice & Tarnay László. *Helikon* 43 (4): 450–483.
- 1999. *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

- 2000. „The New Subaltern. A Silent Interview.” In Vinayak Chaturvedi (ed.) *Mapping Subaltern Studies and the Postcolonial*. London: Verso, 324–340.
- 2014. „Scattered Speculations on Geography.” *Antipode* 46 (1): 1–12.
- Tatár, Sándor, 2005. „Kiszabadulni! Honnan is? Hová is?? Rakovszky Zsuzsa: A hullócsillag éve.” *Jelenkor* 48 (11): 1089–1102.
- Tóth, Krisztina, 2011. *Vonalkód*. Budapest: Magvető.

Hódosy Annamária

Szegedi Tudományegyetem

Szukakiképző. A makeover filmtől a posztfeminista vérfarkas narratíváig

Mivel a vérfarkas hagyományosan olyan szörnyként van elgondolva, amely teliholdkor alakul át, női „alanyok” esetén az átalakulás könnyen a nőiséghez köthető, és felmerül, hogy a női létmódról ad szimbolikus „kórképet”. A dolgozat azt demonstrálja, hogy a kortárs filmekben egyre gyakoribb női vérfarkasok a női „átváltoztatós” (*makeover*) filmek egy új változatát képviselik. Az összehasonlítás rámutat, hogy ezek a narratívák a nőiség újabb keletű „posztfeminista” elgondolásának kifejeződései, kritikai analízisükre ennél fogva kitűnően alkalmas a posztfeminizmus foucauldianus kritikája. A női vérfarkas ebben a megközelítésben a „felszabadult és szexéhes nő” trendi imázsát közvetíti, amelyet a kritika a fegyelmező hatalom internalizálásának következményeként, a női vérfarkasok életére jellemző problémákat pedig az ennek megfelelő éntechnológiák bemutatásaként látta.

„Kegyetlen ronda kamasz voltam. Aznap éjjel, amikor vérfarkassá változtam, gyönyörű nőként ébredtem” (Thomson 2009, 10), olvashatjuk Ronda Thompson *Egy vérfarkas szupermodell vallomásai* című siker-ponyvájának bevezető fejezetében. Még ha az olvasó ismerős is az írott vagy mozgóképes vérfarkas-fikciókkal, ez a verzió váratlanul érheti. Egyrészt úgy szoktuk meg, hogy a vérfarkassá való átalakulás során az „alany” emberi formája — például a vámpírokéval ellentétben — nem változik meg. Nem véletlenül, hiszen a történetek az embert emberré tévő többletet éppen az emberi test megszokott, normális állapotával érzékeltetve állítják szembe a vérfarkas-alakban megnyilvánuló ocsmánnyal és iszonytatóval. A szebbé válás ekként alapvetően ellenkezik a vérfarkas-fikció reprezentációs stratégiájával. Másrészt, a kultúra diszkurzív terét benépesítő vérfarkasok többsége — a vámpírokkal ellentétben — még mindig férfi, ami feltehetőleg annak köszönhető, hogy a vérfarkasság elsősorban fizikai erőszakban, az agresszív és szexuális ösztönimpulzusok kitörésében aktualizálódik. Márpedig ez utóbbi a tesztoszteron-feszítette férfiassággal asszociálódik, nem pedig a nőiséggel, amelyet tradicionálisan (az ösztönösség szintjén is) az anyáskodó, gondoskodó szeretettel kapcsolnak össze.

Adja magát a hipotézis, hogy a női vérfarkas az efféle konvenciók felrúgásának eszköze, annak a megnyilvánulása, hogy az új évezredben már nem működnek az említett skatulyák: a nőkben is lappang agresszivitás, éppúgy, mint erős szexuális impulzusok. A vérfarkas-forma talán éppen a nőiség ezen „újszerű” megnyilvánulásainak az ijesztő és veszélyes aspektusait jelezheti. Ám a dolog nem ennyire egyszerű. Az említett érvelés a női vámpírokra talán érvényes lehet, hiszen azok egyszerre bukkantak fel az első feministákkal és asszociálódtak azután a változó idők szülte új nőtípus, a „vamp” figurájával. A női vérfarkas — legalábbis filmen — azonban jóval hosszabb ideig látenciában maradt (Bourgault du Coudray 85), jelezve, hogy ez a szörny nők számára olyan problémák szimbolizálására szolgálhat, amelyek később aktualizálódtak. Mint megpróbálom bemutatni, a női vérfarkas-fikcióknak a klasszikus feminista megközelítéssel való elemzése során a narratívák egyes aspektusait kénytelenek lennénk figyelmen kívül hagyni, ha tartani akarjuk az álláspontunkat. A posztfeminizmus jellemzői, illetve annak kritikája jóval alkalmasabb rá, hogy értelmet adjon a nőiség és a vérfarkasság összekapcsolásának.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez csak a vérfarkas-filmek egy meglehetősen kis hányadára jellemző: az általam elemzettek nem túl nagy költségvetésű, még a horroron belül is *réteg*-közönséget megcélzó filmek. A legtöbb vérfarkas-film továbbra is az „állat az emberben” általános problémáját, a természet és a kultúra egymáshoz való viszonyát értelmezi a még mindig elsősorban férfiként elképzelt farkasembereken keresztül. Ha mindebbe női vérfarkasok révén a társadalmi nemek problémája is bevonódik, ez többnyire kimerül abban, hogy a „szukáknak” hasonló ágenciát biztosítanak, mint „hím” társaiknak. Esetleg a kultikus *Üvöltés* (Dante 1981) nyomdokait követve egyszerűen csak olyasfajta szexualitás reprezentációjára használják őket, amely az „állati” sztereotípiájának megfelelően kevésbé tartózkodó vagy kisajátító, mint az, amelyet a „civilizált” női nemnek tulajdonítanak, s ami ekképp „sajnálatos” korlátot jelent a férfi-ösztönök számára (Lander 194–195). Máskor éppen a férfi ráció/női érzelem oppozícióját vetítik a vérfarkasvilágra, ahol ennél fogva a *she-wolf* lesz az, aki a potenciális emberi áldozatot megmenti kegyetlen fivéreitől, mint a *Vér és csokoládé*ban (von Garnier 2007). Ennek részletesebb vizsgálatára azonban ez a dolgozat nem ad lehetőséget.

Ha a vérfarkas-fikció elsősorban az „állat az emberben” problematikájának a megfogalmazása, akkor ez egyszersmind azt jelenti, hogy valójában az embernek *a saját* testéhez való viszonyának egy ábrázolásmódjáról van szó. Az emberi forma ezekben a narratívákban az ember testi mivoltából adódó érzések és késztetések *elfojtott* állapotát képviseli, míg a vérfarkas-forma mindezek (f)elszabadulását jelzi (Bourgault du Coudray

2006, 3; Cohen 1997, 4). Másképp fogalmazva, a vérfarkassá való átalakulás a *test megfelelő fegyvelmezésének* hiányából adódó fenyegetésre hívja fel a figyelmet. Látszólag mindkét esetben ugyanarról van szó, ám az utóbbi, foucault-i áthallásokkal bíró megfogalmazás különösen nagy szerepet játszik az ezredvég utáni női szubjektivitás diszkurzusában, és más irányú interpretációknak is teret enged, mint az elfojtás (freudi alapú) diszkurzusa. Többek között azért, mert a kortárs nyugati világ egyik legszembeötlőbb jellemzője nem más, mint a szexuális „felszabadulás” (Attwood 2006, 80-84; Levy 2005, 2–5), amely azonban a „pornografikus kultúra” foucauldianus kritikusa szerint egyáltalán nem mond ellent az önfegyvelmezés egyre erőteljesebbé válásának (Bartky 1990, 75; Heineken 2007, 122; Kauppinen 2013, 83). Sőt, éppen ellenkezőleg, az önfegyvelmezés én-technológiák azok, amelyeknek a segítségével ez a szexualitás előállítható, fokozható és a fogyasztás szolgálatába állítható. Az ezredvég női kultúrájának kötelező elemei, a testedzés, a smink, a divatos öltözés, a fogyókúra és a testátalakítás más, megszokott vagy radikális formái mind arra hivatottak, hogy a testből mint nyersanyagból kialakítsák a magát a vágy alanyaként és irányítójaként (félre)ismerő női szubjektumot (Sivulka 2009, 348; Evans et al. 2010, 119; Gill 2007, 152).

A következőkben Ronda Thompson magyarra is lefordított *Vérfarkas szupermodellje* mellett két vérfarkas-film példáján próbálom bemutatni, hogy a vérfarkas-tematika nők, pontosabban *lányok* esetén különösen alkalmasnak tűnik az „én-technológiákra” épülő szexualizált kultúra feszültségeinek és frusztrációinak a megjelenítésére (Hatton-Trautner 2013, 74). *A fiú, aki vérfarkast kiáltott* (Bross 2010) című habkönnyű horror-komédiában és a sötétebb hangvételű *Ginger Snaps* (Fawcett 2000) című horrorban a szörnyé váló átalakulás nem annyira a szexuális impulzusoknak adott szabad utat jelöli, hanem sokkal inkább azokat a hatalmi stratégiákat példázza, amelyek előírják és szabályozzák a szexualitás megnyilvánulását. Annál is inkább, mert a populáris „női” irodalom és film (a *chick lit* és a *chic flick*) jelentős részében az átalakulás amúgy is középponti szerepet kap, és pontosan a „ronda kamaszból” „gyönyörű nővé” válás technológiáit mutatja be.

A legtöbb esetben persze szörnyek bevonása nélkül. Ha azonban jobban megnézzük, kiderülhet, hogy ez bizonyos mértékben csak műfaji kérdés. A mai vérfarkas-fikciók egy része, főleg, amelyek a tini-közönséget célozza meg, úgy is felfogható, mint a romantikus komédia vagy a melodráma horrorrá való átírása. Ebben a megközelítésben a vérfarkas-fertőzés a nővé válással és a női léttel kapcsolatos ambivalens érzéseket tárja fel és tárgyalja (Miller 4), különös tekintettel azokra a szabályokra, rítusokra, eljárásokra és problémákra, amelyek ezzel manapság mintegy kötelezően együtt járnak.

A makeover film és a feminin én-technológiák

A női közönséget megszólító filmek Hollywood fénykorától kezdve gyakran élnek egy olyan motívummal, amely olykor e filmek alapstruktúráját alkotja, s ami miatt azután olykor külön kategóriaként is emlegetik őket. Ezek az „átalakítós” (*makeover*) filmek, amelyek cselekménye arra épül, hogy egy kezdetben kevésbé vonzó és magányos lányt szexis és magabiztos nővé alakítanak át azáltal, hogy lecserélik a ruhatárát, megtanítják sminkelni, és olyan általános átnevelésben részesítik, melynek során megtanulja, hogyan kell a testét vonzóbbá tenni, s megfelelőképp reprezentálni a közönség felé (többek között bizonyos viselkedési szabályok betartásával). Más szóval, megtanítják, hogyan kell a női szexualitást — Judith Butler kifejezésével — előadni, performálni. Egy általánosabb szinten a főszereplőt arra ébresztik rá, hogy a nőiségről való aktuális/normatív elképzeléshez való pozitív viszonyulásán áll az emberként való megítélése általában (Negra 2009, 123–124; Hollinger 2012, 48; McDonald 2010, 45–47).

Ezt az átalakítást a korábbi filmekben azok a férfiak felügyelték, akik azután a nők párjaivá váltak (*My fair lady* (Cukor 1964), *Mókás arc* (Donen 1957), *Széddülés* (Hitchcock 1958), *Pretty woman* (Marshall 1990)). Már csak emiatt is, e filmeket a Pygmalion-mítosz újabb verzióiként is felfoghatjuk, ami, ha a társadalmi nemek klasszikus kritikája felől vesszük szemügyre, könnyen a férfiuralom fantáziájaként értelmezhető. Egyrészt azért, mert a főszereplő nők azelőtt és ahhoz, hogy méltók legyenek a főszereplő férfiakhoz, egy kizárólag férfiasként bemutatott (szellemi) teremtőerő tárgyaiként kell megjelenjenek, műalkotásként kell működniük. Másrészt a férfiak sokszor a nők tiltakozása vagy ellenkezése ellenére alakítják át őket efféle szexuális és esztétikai tárgyakká.

Az újabb makeover filmek (*Az ördög Pradát visel* (Frankel 2006), *Vaskos hazugságok* (Harvey 2010)), amelyeket számos tinifilm előzött meg (*A bambanó* (Gosnell 1999), *Spínédzserek* (Heckerling 1995), *Bajos csajok* (Waters 2004)) már egyáltalán nem ilyen férfiközpontúak. A férfi-ágenciát női ágencia váltja fel. A kozmetikai átalakítást általában nők/lányok ötlete, az ő „testvéri” csoportjuk végzi szolidaritásból, s látszólag az eredmény sem a nők tárgyá redukálása. Mivel az átalakítás az „ártatlan” férfiak figyelmének fondorlatos rabul ejtését célozza, a narratíva olykor egyenesen azt sugallja, hogy e férfiak lesznek a nők „bábjai” (nem pedig nők a férfiak „babái”). Az a feminista kritikában megszokott érv, miszerint a populáris filmek rossz színben tüntetik fel a női karriert, önállóságot, ezúttal szintén nem működik. Épp ellenkezőleg: a megszépülés az összes említett filmben jó hatással van a főszereplők karrierjére (legalábbis ideiglenesen). A nők szellemi képességei sincsenek fordított arányban a külsejükkel, és a párkapcsolataik érdekében nem kell

(feltétlenül) lemondaniuk a munkájukról. A „szép és okos nő” korábbi paradoxona ezekben a filmekben — egyéb romantikus komédiákhoz hasonlóan [*Doktor Szőszji* (Luketic 2001), *Hogyan veszítsünk el egy pasit 10 nap alatt* (Petrie 2003)] elérhető ideálként jelenik meg.

E filmek nőábrázolása — a szépség kultusza ellenére — a nőiség társadalmi kezelésében megnyilvánuló korábbi problémák megoldódását sugallja, s ennél fogva „posztfeminista” alkotásoknak minősíthetők. A főszereplő nők aktív és öntudatos figurák, akik maguk irányítják a sorsukat, olykor még a férfiakét is. A nehezen megszerzett szépség nem (feltétlenül) a házastársvadászat eszköze, hanem ugyanilyen mértékben szexuális örömek szerzésére hivatott. A női szexualitás elfojtása, amely korábban követelménynek számított, most szélsőségesen divatjamúlt igényként jelenik meg. Az átalakítandó figurát ehelyett rá kell ébreszteni mind önnön szexuális vágyaira, mind pedig arra a lehetséges hatásra, amelyet a férfiakban kelte ki tudja elégíteni ezeket a vágyakat. A „frigid banya” (*Doktor Szőszji* (Luketic 2001)) immár a „vesztes” szinonimája, a félmeztelen férfitest pedig egyre megszokottabb látványosság.

A posztfeminizmus *kritikája* azonban legalább ilyen mértékben alkalmas e filmek megközelítésére. Mint Susan Bordo, Feona Attwood, Rosalind Gill és mások megfogalmazták, az az újabb keletű aktivitás és öntudatosság, ami napjaink női hőseire jellemző, „pornografikus” kultúránkban csak látszólag a felszabadulás és az emancipáció tünete. A férfinézés (*male gaze*) által jelzett uralom nem tűnt el, hanem átadta a helyét az „önfegyelmző narcisztikus női nézésnek”, amelynek az a feladata, hogy kritikus pillantással feltárva a „problémákat”, a testet megfegyelmző éntechnológiák segítségével úgy változtassa szexuális tárgyiassággá a nőt, hogy ők ezt a *saját választásukként* lássák. (Evans et al. 2010, 116). Ugy, mint ami a saját örömeik érdekében történik — „mert megérdemlik”.

Ha azonban valaki mégsem így választ, az nem pusztán a szexuális vonzerejét veszíti el, de azt a lehetőséget is, hogy emberszámba vegyék. Hiszen nem viselkedik emberként — szubjektumként — abban az értelemben, amelyben a „szubjektum” az aktuális (azaz kapitalista, piaci) rendszer alattvalóját jelöli, aki közreműködik e rendszer működtetésében. Ha a külsőre irányuló elvárásokat a test megfegyelmzésekként fogjuk fel, akkor ez logikusan segíti elő a női egyén társadalmi boldogulását, hiszen azt jelzi, milyen készséges a hatalom elvárásainak való megfelelést illetően. A *Beépített szépség* (Petrie 2000) FBI-nyomozónője, Grace például nem csupán külsőleg elhanyagolt (állítólag), hanem a katonai parancsrendszer elfogadásával is nehézségei vannak — teste „megszelídítése” a dacos lélek ellenállásának megtörésére is hivatott.

Amikor Grace-t felkérlik, hogy legyen beépített ember egy szépségversenyen (ahol merénylet fenyeget), a feminizmussal rokonszenvező

lány a nők diszkriminációjával magyarázza a számára kellemetlen feladatot. Nyomozótársa azonban így hárítja a vádat: „Ne álmodozz, itt senki nem tekint nőnek.” A kijelentés humorosan forgatja ki azt a klasszikus feminista követelést, amely arra irányul, hogy a női munkavégzők teljesítményét a nemüktől függetlenül kezeljék. A férfi-nyomozó megjegyzése egyrészt azt sugallja, hogy ez a feminista követelés immár nyitott kapukat dönget, hiszen Grace-t „senki nem tekint nőnek,” másrészt viszont Grace pontosan erről „álmodozik.” Azaz, a feminizmus immár nem pusztán felesleges, de egyenesen káros, amennyiben olyan helyzetet eredményezett, amely nem egyezik a nők „valódi” vágyával, ami természetesen nem más, mint megfelelni a Miss Amerika verseny által fémjelzett szépségcsúcsnak, és ezáltal a vágy tárgyává válni. A történet ezután következő része fényesen bizonyítja is ezt a látszólag komolytalan felvetést, amennyiben világossá válik, hogy Grace *valóban* szeretné felkelteni nyomozótársa szexuális érdeklődését, ami meg is történik, amint álomszép Barbie-vá alakítják.

A fentebb említett filmekkel ellentétben a *Beépített szépség* a korábbi átváltoztató filmek hagyományát követi, amelyekben a főszereplő nő vonakodik az üresfejű liba szerepét játszani, s erre csak a hivatás(tudat) és a szerelem veszi rá [*Mókás arc* (Donen 1957), *Pretty Woman* (Marshall 1990)]. A „férfinézés” itt is alapvető, hiszen Grace-t férfiak küldik a szépségversenyre, férfi készíti fel és férfiak figyelik minden lépését. Az átváltozás során mindazonáltal Grace „rájön”, hogy a megszépülés az ő céljait szolgálja, ez az ő vágya is, és még azt is elhiszi/elhisszük, hogy ez *emberként* való funkcionálásának feltétele.

Amikor Grace kifejezi érdektelenségét külsejével és helyezésével kapcsolatban, trénerre szerint ez azt jelzi, hogy „nincs magában semmi becsvágy, semmi büszkeség”. Amikor Grace erre azt válaszolja, hogy az ő becsvágyát kielégíti, ha jó FBI ügynök, az oktató nem azt válaszolja, hogy egy nem nőhöz illő munka (ahogyan egy hagyományos „patriarchális” filmszövegtől talán várhatnánk). Ehelyett így vág vissza: maga „ember is, még hozzá teljesen fogyatékos, se barátok, se kapcsolatok”. Mindennek hatására Grace — bizonyára számtalan nézővel együtt — egyre hajlamosabb azt gondolni, hogy a „fogyatékos” szembenálló „egészséges” *emberi* státuszát a „fogyatékosnak” látott természetes test „tökéletesítése” és „nőiesebbé” tétele révén lehet elérni.

Ez a tevékenység ugyanakkor nem merül ki a nő testének alakításában, Grace szellemi átnevelése a végső cél, amelynek eredményeképp Grace-nek képesnek és hajlandónak kell lennie rá, hogy *önszántából* alkalmazza az elsajátott én-technológiákat. Amikor a nyomozónőt magára hagyja mind az FBI, mind pedig az oktató, az a cselekményben nem csak azt a célt szolgálja, hogy Grace bebizonyíthassa igazát és nyomozói rátermettségét, hanem azt is,

hogyan jelezze: immár nem szorul rá a férfi-tekintetre, amelynek helyét ettől kezdve a többi nő tekintete, illetve a „narcisztikus önfegyelmző női pillantás” vesz át.

Szupermodell leszek — és vérfarkas

Ha a nőiséggel kapcsolatos elvárásoknak való megfelelés egyszersmind az emberi mércének való megfelelés is, akkor a normától való eltérés az „emberitől” való eltávolodás is egyszersmind. Mivel az elvárásoknak való megfelelés az én-technológiák segítségével valósul meg, amelyek a test megfegyelmzését az „emberi” minőséget biztosító „léleknek” az állati eredetű test feletti uralmaként, a vad test „pórázon” tartásaként értelmezik, a kulturális képzelet „vadállatként” láttatja a szépségkritériumok megsértőit. A *Beépített szépség* főszereplőnjét például az átalakítás előtt közeliben mutatják, amint az étteremben csámcsogva és önfeledten eszik egy félig nyers beefsteak-et, és a húst hosszan beleforgatja a vérnek tűnő szószba. Emellett teli szájjal beszél, amit asztaltársa nem is hagy szó nélkül, s vontatott társalgási kedvét azzal magyarázza, hogy „elvonta a figyelmemet az a félig megrágott tehén, ami a kitátott szájában bukfencezik.”

Grace átalakítása szintén nem nélkülözi az olyan asszociációkat, amely a nemkívánatos külsőt és viselkedést az állatihoz hasonlítja. Az átalakítás folyamatának bemutatása más kortárs makeover filmekhez hasonlóan kevésbé koncentrálna az emberi test olyan *kiegészítőire*, mint az öltözék vagy a smink, viszont kifejezett — és némiképp szadista — örömmel időz el az olyan *csonkoló* eljárásokon, mint a fodrászkodás, a gyantázás, a festés, a fogászat. A kényelmetlenségek elviselésének képessége külön jelentőséget kap. A „tréner” immár inkább állatszeliédítőnek tűnik, mint Pygmalion-szerű művésznek: „Fogtam egy meghatározhatatlan nőnemű lényt és hölgyet csináltam belőle” — mondja Grace „tanácsadója”. Ahogyan ez is jelzi, az emberből állattá való átalakulás fenyegetése — amely a vérfarkas-fikció alapelve —, kitűnően alkalmas annak a veszélynek a megjelenítésére, amely a szexualizált kultúrában a megfelelő nőiesség fenntartásával kapcsolatos nehézségeket jelöli.

A vérfarkassá való átalakulás legfontosabb attribútumai, a szőrnövekedés, a fogak megnyúlása és megerősödése, a „farkaséhség” kielégítésére irányuló legyőzhetetlen késztetés, az erőszakos fellépés és a nyers (minden csillogást nélkülöző) szexualitás a modern nőiesség-kép legfontosabb kritériumait érinti és sérti meg. A *Vérfarkas szupermodell* minden felületessége ellenére jól rámutat ezekre az összefüggésekre. Lou, a főszereplő nő visszaemlékezései a történetet a makeover filmekhez hasonlóan strukturálják, ahol az átalakítást a nem megfelelő küllemből adódó hátrányos helyzet teszi szükségessé és kívánatossá:

Csúnya gimnazista lány vagyok. A csinos, népszerű lányok úgy húzódnak el tőlem az öltözőszekrények között, mintha valami ragályt terjesztenék. Összenevetnek, és a többi lány nevet velük. Iskola után sírva megyek haza. (Thomson 2009, 157.)

Lou a szalagavatója estéjén alakul át először vérfarkassá — mely esemény az amerikai filmek hagyományában a lányok nővé válásának ikonikus pillanata. Az eseményt követően azonban a lány majdnem szexuális erőszak áldozata lesz. Ez utóbbi erősen negatívvá teszi a kamaszból „nővé” való átalakulás élményét, és felveti a lehetőségét, hogy a vérfarkassá való átalakulást, amely először ekkor következik be, e (feldolgozatlanul maradt) trauma fantazmatikus kivetülésének tudja be.

A későbbieket figyelembe véve ugyanakkor nem teljesen lehetetlen, hogy a szexuális erőszak kísérlete valójában maga is metafora, a *nővé válás traumájának* a kivetülése, hiszen a főszereplő Lou mindig a menstruációja környékén alakul át. Azon kívül, hogy a havivérzés és a holdciklus összefüggése megkönnyíti a női fejlődéstörténet és a vérfarkas-narratíva összeillesztését, a menzesz jelentősége a történetben azért is fontos, mert ez az esemény a nők életében általában negatív konnotációkkal bír (Briefel 2005, 25, Bourgault du Coudray 2006, 122). A PMS, a pre-menstruációs szindróma nem csupán görcsökkel jár, de a közvélekedés szerint feszültté, hisztérikussá és beszámíthatatlanná teszi a nőket. Bármilyen is ebből az empirikus igazság, annyi bizonyos, hogy a menzesz a női természet materiális vagy biológiai lényegének a manifesztációjaként értelmeződik, és az eseménynek tulajdonított negatívumok folyamatosan figyelmeztetik a női alanyt, hogy próbálja azt elkendőzni és észrevétlenné tenni — éppen ahogyan ezt a tampon és betétreklámok sugallják (Delany 1976, 5; Houppert 1999, 216; Wolf 2002, 223). A vérfarkasság és a menstruáció összekapcsolása többek között ezért is kézenfekvő: a havonta előtörő állati attribútumok éppúgy a test elrejtenei vagy megváltoztatni való jellemzői, mint a havivérzés.

Mindemellett a holdnak az átalakulásában betöltött szerepe nem pusztán a menstruációval összekapcsolva feminizálja a vérfarkas-jelenséget. A menstruációhoz hasonlóan a testszépítő/figyelmeztető eljárások sem egyszeri események, hanem a test regenerációjának ritmusát követő ismételt beavatkozásokat követelnek — épp, ahogyan a vérfarkasra jellemző átalakulás is a halálig tartó ismétlődéssel jár. A szépség fenntartására irányuló feladatok (kozmetika, fodrász, plasztika, torna, fogyókúra) a hagyományos női munkákhoz (takarítás, ápolás, mosás, mosogatás) hasonlítanak abban, hogy sosem érnek véget és mindig újrakezddődnek, hiszen a „természet” szférájához tartozó, materiális és ciklikus jelenségek szabályozására irányulnak. Ennélfogva az elérhetetlen ideálhoz képest mindig „kevésnek” minősülnek. „Miért nem lehetek gyönyörű anélkül, hogy vérfarkas lennék?” (Thomson

2009, 12.) — teszi fel a költői kérdést Lou a *Vérfarkas szupermodell*ben. A válasz a történetből kézenfekvő: valójában minden nő metaforikus vérfarkas, és a „gyönyörű” kinézet valójában a „vérfarkas” jellemzők ideiglenes hiánya. Ami elengedhetetlen a karrierhez: „ha újból kitörnek rajtam a farkasjegyek, nem fogom tudni ellátni a munkát, ami a labrér felét fedezi ebben a mérregdrága épületben. A valódi szőrmebundámon túl, nincstelen leszek” (Thomson 2009, 32).

A *Vérfarkas szupermodell*ben az állati attribútumok a kontextusból kiemelve akár a „trendi” mai nők mindennapi kozmetikai feladataival járó kényelmetlenségeket is jelölhetnék, annál inkább, mert a vérfarkassággal járó problémák egy szinten jelentkeznek más, olyan kellemetlenségekkel, amelyek *valóban* a „menő” nőies divat követéséből adódnak:

A leheletnyi csipkebugyi a vágatomban csúszkál. A melltartóm két számmal kisebb a kellelénél. Fel vagyok fúvódva, és a homlokomon a pattanást egy küklopsz is megirigyelhetné. Elégséges ok a gyalázatos közérzethez, de most, mindennek a tetejébe, szőrösödési roham tör ki rajtam. (Thomson 2009, 7)

Öklömet a számba gyömöszölve nagyot rántok a gyantacsíkon, sikerül elfojtanom az üvöltést. [...] Ujjamat a torkomba dugni és kalóriákat felbőfögni is kellemesebb volna a vállamat maró fájdalomnál, de nincs szükségem tisztítókúrára. [...] Bármennyit ehetek, egy dekát sem hízom. Örömteli gondolataimról nem csak a vállamban lüktető fájdalom tereli el figyelmemet, hirtelen sajogni kezd az ínyem is. [...] Nagyszerű. Tépőfogak. Már csak ez hiányzott. (Thompson 2009, 11)

A szőr és a fogak állandó rejtegetésre szorulnak, ha Lou nem akar kilógni a többiek közül. Ez azonban még nem elég: a kényelmetlen fehérnemű is kötelező, az arcbőr is kezelésre szorul, és a fogyókúra (vagy a hánytatókúra) csak azért nem szükséges, mert a főszereplő ebből a szempontból szerencsés alkat. A regény azt sugallja, hogy egy nő *mindenképpen* állandó kozmetikázásra szorul, hiszen az elérhetetlen kulturális nőideálhoz képest még egy topmodellnek is olyan problémás a külseje, mint a vérfarkasé az „átlagos” külsőhöz képest. A „normalitás” a regény többi szereplője számára is egy olyan normának való megfelelést jelent, amely a velük született külső szorgos, állandó és radikális átalakítását propagálja.

A *Vérfarkas szupermodell* cselekményét nem maga az átváltozás szolgáltatja, hanem egy olyan eseménysor, amely a „tipikus” horrorokra jellemző. Szemben Lou-val, akinél a vérkasság nem jár gyilkolászással, Lou hajdani fiú-támadója, aki szintén vérfarkas, több lányt megölt a szalagavató óta, és most Lou-ra vadászik (aki szerinte „megfertőzte” a vérfarkassággal). Ezenközben a lány nyomozót fogad, hogy kiderítse, kik a valódi szülei (ugyanis örökbefogadott gyermek volt). A két szál ott találkozik, hogy kiderül:

mind Lou, mind pedig támadója „mesterséges” vérfarkasok, egy vegyipari gyár szándékos vagy szándékolatlan kísérletének eredményei. Lou megöli elmebeteg támadóját, és a történet ezzel véget ér.

A közhelyes és kidolgozatlan cselekmény egy szempontból figyelemreméltó: a „ki vagyok én?” kérdést feszegeti, azaz Lou identitásának feltételeit firtatja, és a „vérfarkast” adja meg válaszként, ami azt jelenti, hogy Lou-nak azzal a „skizofrén” létmóddal kell azonosulnia, amely teste állandó fegyelmezésében áll. Azáltal, hogy Lou nem kívánja bevallani „valódi” természetét — főleg az őt szexuálisan érdeklő férfiaknak nem — a történet a posztfeminista identitásba vetett hitről tanúskodik, arról, hogy a szexualizált „normához” való igazodáson kívül nincs más lehetőség a szubjektummá válásra. Ez az identitás viszont „mesterséges,” azaz voltaképpen szimuláció, a tudomány gyümölcse (Thompson 2009, 251) — hasonlóan a plasztikai sebészet vagy a botox által kialakított önképhez. Mégis, az erő érzetével tölti el Lou-t: „végül is nem volt annyira pocskék farkasnak lenni. Olyan képességekkel jár, amiket még csak el sem kezdtem felfedezni”.

Depressziós szukák: *Ginger Snaps*

A *Ginger Snaps* (Fawcett 2000) vérfarkas-történetének középpontjában két kamaszlány áll, akik közül az idősebbiket, Gingert megharapja egy vérfarkas, minek következtében a lány egyre erőszakosabbá válik, és végül külsőleg is teljesen átalakul szörnyé. Húga, Brigitte, csak úgy tudja megvédeni magát tőle, hogy megöli a nővérét. A film következő része a mégiscsak megmart, s így farkassá vált Brigitte menekülésének és kálváriájának tragikus történetét dolgozza fel.

A két lány első pillantásra megfelelni látszik a makeover filmek kiindulópontjaként felvezetett „csúf kiskacsa” állapotnak, hiszen látványosan kilógnak a többi középiskolás közül, akik következetesen gúny tárgyává teszik őket. Lényeges eltérés azonban, hogy a lányok ezúttal maguk választják ezt a marginalizált helyzetet, mert megvetik a többieket, akiket a nyájszellem ostoba képviselőinek tartanak. A középiskolások legfőbb jellemzőjeként az egymáshoz igazodás és a népszerű figurák feltétlen mintaként való kezelése van bemutatva, a két főszereplőt azonban ezen túlmenően a iskolai hatalmi játékok nemi aspektusai idegesítik leginkább: a lányok kacérkodása és szexuális tárgyként való felkínálkozása, aminek a másik oldalról a fiúk erőfitogtatása és nőgyűlölő magatartása felel meg.

A Gingert ért vérfarkas-harapás ezt a *status-quo*-t borítja fel oly módon, hogy többé-kevésbé világgossá teszi: a vérfarkassá váló átalakulás (ezúttal is) a nővé válás traumájának a metaforájaként szolgál. Egyoldalról hangsúlyos, hogy a koruk (Brigitte 15, Ginger 16 éves) és ennek megfelelő külső testi

érettségük ellenére a lányok még nem menstruálnak. Ginger első havivérzése a farkasharapás időpontjában történik, minekutána eldönthetetlen, vajon a vérzés vonzotta oda a farkast, a harapás indította el a vérzést, avagy esetleg a harapásból eredő seb szürrealisztikus módon maga értelmezendő a menarché metaforikus megjelenítéseként. A vérfarkassá változás tünetei ennek megfelelően részben olyan problémák, amelyek a *Vérfarkas szupermodellhez* hasonlóan a bontakozó nőiség és szexualitás társadalmilag nem elfogadott járulékaival kapcsolatosak. A szőr és a vérzés jeleinek a visszaszorítása elsőrendű fontosságúnak tűnik, ám Thomson regényével ellentétben itt olyan egyéb tünetek is jelentkeznek, amelyek már nem magyarázhatók kizárólag a szépség fenntartásának motivációjával.

Gingernek a vérzés mellett farkas-farka kezd nőni, amit a lányok először ragasztószalaggal a lány combjához rögzítenek. Egy alkalommal Ginger a fark levágására is kísérletet tesz. A másik, talán még aggasztóbb tünet Ginger szexuális (ét)vágyának a megjelenése és folyamatos erősödése, ami egy idő után már alig-alig választható el az erőszakra és vadászatra való késztetésétől. Bár mindkét tünet rendkívül realiztikus, világos, hogy a fark fallikus szimbolikával bír, arra szolgál, hogy Ginger (vérfarkas-)szexualitását deviánsnak minősítse.

Mindennek köszönhetően a *Ginger Snaps* első pillantásra a patriarchális kultúra által felkínált női szerepek klasszikus kritikáját látszik nyújtani, már ha úgy véljük, hogy a lányok tragédiája végeredményben annak köszönhető, hogy elfogadják a nőiség hagyományos alsóbbrendűségét. Ha megfontoljuk, hogy a klasszikus feminista kritika szerint a „nőgyűlölet” egyik alapvető jellemzője a mater/iával, tehát az anya(sá)ggal asszociált test megvetése a magasabb rendűként elgondolt atyai/„férfias” szellemhez képest, akkor a nővérek kezdeti ellenállása a szexualitással szemben első pillantásra a női szexualitás elfojtása iránti igény felől is elgondolható. A 80-as években író Iris Marion Young számára még nagyon is jelenvaló volt a menstruációval kapcsolatos szégyen tapasztalata, amely

arra kényszeríti a nőket, hogy tartsák titokban a menstruációjukat, és a nők számára kényelmetlenné teszi az olyan nyilvános helyeket, mint az iskola vagy a munkahely, amelyek gyakran visszautasítják a nők effajta fizikai és pszichés igényeihez való igazodást. (Young 2005, 97–98)

Egy efféle perspektívából nézve a film főhősnőinek a menstruációval kapcsolatos undora akár azt jelezhetné, hogy a lányok egy „magasabb” (férfi-)szellemiséggel azonosulnak saját megvetett nőiségük ellenében. Ebből a szemszögből nézve úgy tűnhet, hogy maga a film is ezt az álláspontot képviseli, hiszen a vérfarkassá váló Ginger erőszakos szexualitását nőhöz nem

illőnek és szörnyszerűnek minősíti, amely a film végén jogos bűnhődéséhez vezet.

Bár ez az értelmezés bizonyos pontokon elgondolkodtató, időszerűtlensége és az ebből adódó csúsztatások főleg akkor feltűnőek, amikor a nővérek viselkedésének vélt társadalmi kontextusát – azaz a női szexualitás elfojtásának vélt igényét – összehasonlítjuk a film (amúgy többé-kevésbé realiztikusan ábrázolt) lehetséges világának idevonatkozó elveivel. A filmben szereplő felnőttektől, akik a „normát” képviselik, mi sem áll távolabb, mint a hagyományos prűdéria vagy a női szexualitás elfojtására irányuló igyekezet. Míg Naomi Wolf még amiatt panaszkodott, hogy szemben a férfiak beavatási szertartásával a nővé válás eseményét patriarchális kultúránk nem ünnepli meg (Wolf 2002, 279), a nővérek anyukája repesve várja, hogy gyermekei jelét adják a peteérésnek, és Ginger első menstruációjának örömeire hatalmas tortát készít. Az iskolai ápolónő nemhogy normálisnak minősíti a vérzést, amelyen nincs semmi szégyellnivaló, de rögvést óvszert kínál Gingernek soha-nem-lehet-tudni alapon. Míg Ginger vonakodik betétet vásárolni, s ezzel nyilvánvalóvá tenni állapotát, a fiú, aki kihallgatja dilemmáját, a görcsök megszüntetésére felajánlja szexuális szolgáltatásait, azaz a női vérzés „hagyományos” tabusításával éles ellentétben lelkesen reagál a jelenségre. A női szexualitás ebben a világban ünneplés és felfokozott érdeklődés tárgya (Faludi 2006, x–xi). A nővérek kiközösítését éppen az váltja ki, hogy — legalábbis kezdetben — nem vesznek részt ebben a „kultuszban”. Az a kritika tehát, amely a nőiség elfojtásának tradíciójára építi a téziseit, ellentmondásokba ütközik.

Ezzel szemben egy olyan kritika, amely a posztfeminista, „pornografikus” kultúra ellentmondásaiban keresi Ginger tragédiáját, sokkal koherensebbnek tűnik. Ami Gingert és hűgát irritálja, az nem *maga* a testiség. (Ezt mindennél jobban jelzi, hogy a történet kezdetén olyan véres fotókkal bosszantják osztálytársaikat, amelyet azok furának, a tanárok pedig egyenesen undorítónak tartanak). A lányok a szexualitás középpontba helyezését azért nehezményezik, mert ez ritualizált szabályok szerint történik, a viselkedés homogenizálódásához vezet, amely sérti kamasz öntudatukat és önállóságra törekvésüket, és olyan önfegyelműző én-technológiák alkalmazását követeli meg, amelyekben — a többiekkel szemben — ők világosan a hatalom kiterjesztésének eszközét látják.

Mint volt róla szó, a szőrproblémán kívül Ginger várfarkassá alakulása nemigen értelmezhető a szépségeszménynek meg nem felelő testtel való küzdelemként. A növekvő farok eltüntetésének igénye, majd az „erőszakos” szexualitás megzabolázására való képtelenség mindazonáltal szintén a testi létből adódó késztetések manipulációjának és fegyelműzésének problémáját példázza. A film a női „szörny(ű)séget” — a szépségkritériumoknak való

megfelelésen túl — a viselkedés nemi kódjaihoz való alkalmazkodás problémájával hozza összefüggésbe. Világossá teszi, hogy a látszólag felszabadult és bátorított női szexualitás valójában a nőiség előadásának bizonyos jól körülhatárolt *stilusaira* korlátozódik, amelyek nem a vágyak kifejezésére, hanem a vágyról való hetero-normatív elképzelések kötelező jellegű utánzására hivatottak.

Az érett/fertőzött Ginger kihívó viselkedése nem jelent pálfordulást a még nem menstruáló lányoknak a konformizált nemi szerepjátékokkal szemben érzett ellenszenvéhez képest: az immár szexre vágyó Ginger ugyanilyen ellenszenvet érez a szexuális viselkedésben elvárt konformitással szemben. És egy rövid átmenet után a közösség éppoly ellenséges az „új” Ginger felszabadult viselkedésével szemben, mint amilyen a korábbi Ginger zárkózott viselkedésével szemben volt. Mint Dawn Heinecken írja a nőiségre vonatkozó jelenkori elvárásokkal kapcsolatban, itt válik világossá, hogy a láthatóan bátorított női szexualitás „megfelelő artikulációja a szélsőségektől való óczkodást, és az önfegyelmet, a test és a vágyak kordában tartását is magában foglalja” (Heinecken 2007, 133). Az előbbiekben elemzett narratívához hasonlóan *nem* Ginger vérfarkassá alakulása képviseli a társadalmi elvárások elleni lázadást, hanem a határok túllépése; az, hogy nem képes/nem hajlandó az átalakulás (ideiglenes) következményeit eltitkolni és/vagy korlátok közé szorítani. A film a látszat fenntartására irányuló igény elutasítását bünteti halállal.

A *Ginger Snaps* második része (Sullivan 2004) még nyilvánvalóbbá teszi a narratívának a posztfeminista nőiség-koncepcióval való összefüggését, amennyiben a történet nagy része egy drogszanatóriumban játszódik, ahová Brigittet zárják azután, hogy Ginger halála után elmenekül otthonából. Brigitte farkasfű-injekcióval kezeli a vérfarkas-tüneteket, aminek nyomait a társadalmi hatalom képviselői — szociális munkások formájában — a drogozás jeleiként értelmeznek és megvonják tőle az anyagot. Az első rész radikalizmusát még inkább fokozva a film Brigitte történetén keresztül a kábítószerrel való leszoktatás elvileg „jótekonny” eljárását is a hatalomnak az egyén életébe való illetéktelen beavatkozásaként mutatja be, ami a kezelhetetlen és haszontalan polgárok engedelmességre való nevelését célozza. A történetet ezúttal nemigen lehet a foucault-i hatalom és fegyelem képzetét megkerülve megközelíteni; már csak azért sem, mert a drogszanatórium és a Foucault által elemzett elmeegógyintézet és börtön hasonlatossága tagadhatatlan. Ráadásul a betegek itt mind nők, akik eleve „gyengébbnek”, és a „betegségre hajlamosabbnak” minősülnek, mint a férfiak. A klasszikus moziban megszokott, hogy

A nőben és a betegségben van valami közös — mindkettő társadalmilag leértékelt és marginalizált jelenség, amely állandóan azzal fenyeget, hogy

megrontja és megfertőzi azt, ami középponti fontosságú, az egészséget és a férfiaságot. [...] Mint gyakran elmondják, a hisztéria szó a méhre használt görög szóból ered, a 19. század valóban a méh zavaraként is definiálta ezt a betegséget — azaz a nőnek a saját szaporítószervei által való elárulásaként. (Doane 1987, 38)

A női vágy „abnormálisként” való beállítása annak idején arra szolgált, hogy a nőket tradicionális, alacsonyabbrendűként definiált és passzív (többnyire háztartásbeli) szerepeik keretei között tartsa (Devereux 2014, 20). Jane Ussher szerint a „nőiség patologizálása” valójában “a nehezen kezelhető nők megzabolozásának” feladatát látta el (Ussher 2013, 63), ami jól megfér azzal a foucault-i elgondolással, miszerint a modernitásban a szexualitás medikalizálása lesz az egyik legalapvetőbb fegyvelmező gyakorlat. Valóban, Brigitte történetében a drogszanatórium egyértelműen a „nem megfelelő” viselkedés „meggyógyításának” eszköze — amely egyértelműen az oda elkülönített szubjektumok engedelmességre nevelését, hasznos állampolgárrá alakítását célozza — ám ezúttal *nem* a szexualitás elfojtása révén. Az előző részben megnyilvánuló posztfeminista kritikához hasonlóan a „felszabadult” szexualitás ebben a filmben is a női szubjektum kötelező feladatai között szerepel, ugyanakkor e felszabadulás valódisága is erősen megkérdőjeleződik.

A szex a drogszanatóriumban egyrészt terapeutikus funkcióval bír, a lakókat autoerotizmusra bírva próbálják eltéríteni meglévő addikcióiktól. Bár lehetséges, hogy mindez Brigitte víziója, a szex „gyógymódként” való felhasználása nagyon is logikus, ha a pornografikus kultúra kritikusaik az érvelését követve a szexben immár nem a „rend” megbontásának a lehetőségét, hanem a szubjektum elvárt működéséhez szükséges motivációt és célt látunk. Azon túl, hogy a (szexualizált) gyógyítás erőszakosan történik, a szex egy más szempontból még nyilvánvalóbban az elnyomás eszköze: az ápoló ugyanis hajlandó drogot adni a kiszolgáltatott betegeknek — szexért cserébe. Ginger történetéhez hasonlóan így Brigitte története is a posztfeminizmus kritikája és a továbbra is létező szexuális kizsákmányolás rémisztő meséje happy end nélkül.

A fiú, aki vérfarkast kiáltott: farkaséhség és nőiség

Furcsa módon azonban mindezt happy enddel is el lehet mesélni. *A fiú, aki vérfarkast kiáltott* (Bross 2010) című tinikomédia szintén egy testvérpár — ezúttal egy gimnazista lány, Jordan és egy általános iskolás fiú, Hunter — átalakulásának története. A cselekmény szerint a csőd szélén álló amerikai család, Sands-ék egy erdélyi birtokot örökölnek titokzatos felmenőjüktől, és Romániába utaznak közelebből is utánajárni az ügynek. Utazásuk közben,

majd megérkezésük után a — populáris tudatban immáron szorosan Erdélyhez kötődő — vámpír- és vérfarkasmitológia egyre hihetőbb valóságként veszi körbe őket. A megörökölt kastélyban a gyerekek találnak egy titkos laboratóriumot, vért tartalmazó kémcsövekkel, amelyek közül az amúgy is igencsak ügyetlen Jordan eltör egyet és az üveggel megsebzí magát. A néző az erőteljesen felidézett horror-kontextusban tökéletesen érti, hogy a lány éppen vérfarkassá alakul. Nem sokkal később az is kiderül, hogy Hunternél — mint egyedüli férfi-örökösénél — a serdülés „fertőzés” nélkül, genetikai alapon is kiváltja a vérfarkassá változást, ami nála teliholdkor történik. A szörnyeteggé alakult két gyerek legyőzi a vámpírokat — ez ugyanis a kastély tulajdonosainak ősi feladata — majd a laboratóriumban talált recept segítségével a lányt visszaalakítják. A fiú azonban vérfarkas marad — az emberiség szolgálatában.

A komikus hagyománynak és az ifjúsági besorolásnak megfelelően a vérfarkasok külseje nem túlságosan ijesztő; leginkább animált plüssállatok képzetét kelti. A figurával asszociált erőszak és ösztönösség a lány esetében erőteljesebb, a fiú esetében szinte említésre sem kerül, pedig általában ezek a „férfi”-vérfarkasok leginkább „hagyományos” attribútumai. A cselekmény ugyanakkor azt sugallja, hogy mindez éppen a „hagyománynak” a cselekményben betöltött szerepéből következik: a férfi-vérfarkas mint egy férfi-ágon és „természetes” (biológiai) úton öröklődő feudális pozíció képviselője a szó szoros értelmében a történelmi folytonosság megtestesítőjeként lép fel. Ennek megfelelően a hímnemű vérfarkas erőszakossága itt a múltban még „megbecsült”, de „titokban” továbbra is a világrend fenntartásán dolgozó patriarchális uralom fallikus erejének a nosztalgikus jelévé alakul. Hunter neve, „vadász”, azt sugallja, hogy a fiú egy olyan pozíció birtokosa, amely az erőszakra való hajlamnak a rendfenntartás szolgálatába való állítását képviseli (ezúttal a vámpírok levadászása révén).

A fiú által képviselt patriarchális (vérfarkas-)rend elsősorban a Paulina vezérletével működő, s így a nőuralom iszonytató képzetével asszociálható vámpírok világával áll szemben, azt tartja sakkban. A lány vérfarkassá változása furcsa devianciaként jelenik meg ebben a polarizált struktúrában; a történet végéről szemlélve azt a képzetet kelti, mintha megjelenése az elhalt Dragomir Vukovics gróf és a még nem elég érett fiúörökös közti hiányt próbálná betölteni, ám erre a funkcióra neménél fogva nem alkalmas. Amikor a vérfarkassá alakult Jordan kinyilvánítja, hogy hajlandó kiállni a vámpírok ellen és „megmenteni a világot”, a házvezetőnő leinti: „A szent földet csak farkas-érvonal tagja óvhatja meg. Te nem vagy a vérvonal tagja.” Jordan vérfarkassága tévedés, ami orvoslásra szorul. A történet strukturális vázát alkotó nemi/hatalmi antagonizmus közepette ezt a tévedést nem volna túlságosan nehéz a nők emancipációjával, sőt a feminizmus felemelkedésével asszociálni. A vérfarkassá alakuló Jordan félnk és szégyellős kislányból

hirtelen magabiztos nővé válik, aki felszabadultan, élvezettel szemléli a világot maga körül, amely egy darabig kellemesnek tűnik a számára, mindazonáltal megbotránkoztatja az öccsét, megfélemlíti újdonsült román udvarlóját. A fiú, aki, kedvelte a félénk Jordant, a vérfarkas Jordannal úgy érzi magát, „mint egy darab hús”. A fiú által használt kifejezés literális jelentés mellett világosan érezhető a nemi szerepek felcserélődésének veszélye, az, hogy a női felszabadulás, a nő alannya, „vadásszá” válása esetleg a férfi tárgyiasulását, „prédává” degradálódását vonhatja maga után (Hollinger 2012, 35; Gill 2008, 47). Vagyis a változás kifejezett allúzió a nők azon erőre ébredésére, szexuális felszabadulására, amely a 20. századi feminizmus céljai közt prominens helyen szerepelt — itt azonban „fertőzősként,” legyőzendő (és legyőzhető) kórként jelenik meg.

A lány vérfarkassá alakulásának azonban számtalan olyan tünete is van, amelyek a feminista célkitűzések valóra váltása mellett/helyett inkább a posztfeminista nőiség-képzetekkel mutatnak rokonságot. Először is, a történet meglepően hasonlóan alakul az átalakításos makeover filmekhez. A történet kezdetén a lány visszahúzódo és gátlásos; szerelmes az egyik iskolatársába, de kicsúfolják és megalázzák. Szerénysége és csendessége korántsem a szexualitás intézményes elfojtásának vagy a nőiség alantasként való érzékelésének köszönhető, ugyanakkor nem is az intézményes elvárásokkal szembeni ellenállás, hanem egyszerűen az *egyéni inkompetencia* megnyilvánulása. Bármennyire szeretné, Jordan nem elég szexis és nem elég nőies ahhoz, hogy felkeltse a fiúk érdeklődését. Hiába mondják barátnői, „légy te a vadász”, minden erre irányuló igyekezete ellenére sem tudja megfelelően imitálni a menő lányok figyelemfelkeltő, kihívó viselkedését.

A vérfarkassá való átalakulás pontosan ehhez a helyzethez képest hoz változást. Ebben a kontextusban a laborbeli baleset nem annyira a megfertőződés/betegség képzetét lopja be a narratívába, hanem inkább a lélekben is „nővé válás” szimbolikus gesztusaként értelmeződik. A történet elején domináns szexuális vágyak kontextusában a kémcső üvegének az eltörése, Jordan ettől való megsebződésének és vérzésének képe a menstruáción túl a szüzesség elvesztését és a szexuális beavatást idézi. A vérfarkassá való átalakulástól ezek után akár azt is várhatnánk, hogy Jordan aktív szexuális életének kibontakozásával lesz párhuzamos — ahogyan ez a vérfarkas szupermodell Lou és Ginger esetében is történik. Egy tini-komédiához illően azonban ezúttal tettekről nincs szó. Jordan transzformációja nem a fiatal lány életének, hanem (csak) szeml/életének szexualizálódását, önnön szexuálisan láthatóvá tételének megtanulását, a „szexiség én-technológiáinak” elsajátítását konnotálja (Evans et al. 2010, 117).

A vérfarkassá való átalakulás Jordan esetében az önbizalom jelentőségét, az önmagunkban való hit jelentőségét vizualizálja — ami a posztfeminizmus egyik alapvető tézise, amikor a női „szépségkultusz” Naomi Wolf által kritizált korlátozó és elnyomó jellegét a „szépség” újabb keletű „demokratikus” elérhetőségével próbálja ellenpontosítani. Ugyanakkor a narratíva világossá teszi azt is, hogy ez az elérhetőség — a korábban elemzett történetekhez hasonlóan — kemény munkát és állandó önfegyelmet feltételez. A vérfarkas tünetek első felbukkanásától kezdve Jordan fő foglalatossága a testén groteszk módon növekvő szőr eltávolítása, erőszakos impulzusainak megfékezése, és ezzel szoros összefüggésben csillapíthatatlan éhségének kezelése lesz.

Jordan a történet kezdetén vegetáriánus, s Hunter ki is csúfolja emiatt: „az ember húst is eszik, ezért vannak ezek” — mutat a szemfogaira, előreutalva az ezután bekövetkező eseményekre. Valóban, Jordan megfertőződésének egyik első jele, hogy kedvet kap a húshoz, és a reggelinél feltálat hatalmas adag ételt az utolsó szálig eltünteti. Bár a cselekmény szempontjából a húsevés — és az ezáltal felidézett gyilkos készletések — jelentik a fenyegetést, a narratíva meglehetősen nagy hangsúlyt helyez a megevett étel *menyiségére*, továbbá arra, ahogyan a lány mindezt *titokban* tartja. A megdézsmált tálak a zugevés — és ezáltal a fogyókúra és a bulímia problémáját idézi fel, a farkaséhség metaforája pedig a gyilkosság veszélye helyett/mellett a szexualizált nőeszményt fenyegető legfőbb veszélyt írja körül: a testsúly, illetve általánosabb értelemben a *test feletti kontroll* elvesztésének kockázatát.

Az evés feletti felügyeletet illetően Jordan a házvezetőnővel osztozik, aki felismeri a lányon a vérfarkasság tüneteit (hiszen az elhalálozott vérfarkasgróf bizalmasa volt). Ugyanakkor ábrázolása azt sejteti, hogy ez a figyelem és „örködés” nélkül is személyiségének integráns része. Madame Varcolac (Brooke Shields) parodisztikus figura: kimért, tisztelettudó, szögletes, merev és végtelenül fegyelmezett — inkább robotnak tűnik, mint embernek, ami az adott kontextusban az élőhalottság lehetőségét is felidézi. Pedig Madame Varcolac nem vámpír, zombi vagy gép, pusztán csak végletesen automatizáltan hajtja végre a megfoghatatlan hatalom (vélt) parancsait. Amikor a gyerekek felfedik előtte a titkukat, ő is feltár néhányat a sajátjaiból: telefonja csengőhangja például Britney Spears (aki állítása szerint szintén vérfarkas). A komikus mellékszereplő pozíciójának betöltésén, a félvezető elvárások kialakításán és a cselekményben betöltött segítői funkcióján túl Madame Varcolac figurája elsősorban arra alkalmas, hogy megtestesítse a test fegyelmezésének azt a (nem javasolt) *végletét*, amelynek *másik* ellenpólusa az az erőszakos, „fallikus” magabiztosság és „ösztönös” gátlástalanság, amely az

előző filmben Gingerre és kezdetben a vérfarkassá alakuló Jordanra is jellemző.

A megfelelő nőiség a felszabadulás és az önfegyelmzés közti arany középút megtalálásában rejlik — sugallja a film. A végkifejlet azonban azt mutatja, hogy a lényeg nem annyira az arány, mint inkább az önfegyelmzés metodológiája, amelynek ideális esetben úgy kell működnie, hogy eredménye természetesnek tűnjön, hogy a kemény munka gyümölcse úgy tűnjék fel, mintha úgy találták volna. A női felszabadulás ilyen értelemben nem más, mint az internalizált hatalom láthatatlanná válása, a szabályoknak való *önalávetés* megnyilvánulása, a kritériumokhoz való szabad akaratból történő igazodás — amely a boldogulás ígérését hordozza.

A film végén Jordant újra abban a szituációban látjuk, amelyben kezdetben volt, de a hajdan imádott fiú immár az ő kedvét keresi, és a hajdan irigyelt lányok őt irigylik — mert olyan *magától értetődően* szép és szexi. Holott még a cselekmény szó szerinti értelmezése esetén is világos, hogy ez a „természetesség” Jordan esetében tanult folyamat, a „könnyedség” pedig fáradságos munka és sok gyakorlás eredménye, akár a két lábon járó cirkuszi kutyák esetén — hiszen Jordan immár nem vérfarkas, pusztán *úgy viselkedik*, mint amikor még vérfarkas volt. Ha pedig a vérfarkas-fertőzést az szexiség én-technológiának elsajátításaként és a test folyamatos ellenőrzésének gyakorlataként értelmezzük, akkor Jordan „gyógyulása”, a kísérletező tinédzserkor homályzónájának szimbolikus elhagyása, a nővé válás valójában nem a „szörnyű” testtel való békekötés pillanata, hanem az örökös küzdelem megszokottá és automatizálttá válása.

Összefoglalás

Mivel a vérfarkas olyan szörny, amely ciklikusan, telihold idején veszi fel szörny-formáját, női delikvenssek esetén a transzformáció könnyen a menstruációval asszociálható és a női szexualitáshoz köthető. Habár a vérfarkasra többnyire a túlradó erőszak és az állatias vágyak megtestesítőjeként gondolunk, és férfias figuraként címkézzük fel, néhány újabb vérfarkas-filmben ezek a jellemzők a „posztfeminista” női szubjektivitás kifejezőivé válnak. Könnyen lehet, hogy mindebben az is szerepet játszik, hogy a vérfarkas tematikában központi fontosságú átalakulás már kis fantáziával is összefüggésbe hozható a „makeover” filmmel, amelyben szintén az átváltozás a lényegi mozzanat. A női filmnek ez utóbbi alműfaja — a *Hamupipőke* és *A rít kiskacsa* archetipikus narratívájára építve — a film aranykorától kezdve kedvelt kifejezése a társadalmi elvárásoknak megfelelő női viselkedésre való buzdításnak és az arra való felkészítésnek. Mindez újabban mintha a vérfarkas-narratíva női szereplőinek sorsában kapna

áttetelesebb, a horror műfajával „megfertőzve” pedig a korábbinál szexualizáltabb, érzékletesebb és hátborzongatóbb kifejezést. Amint a kortárs makeover filmekben és TV-show-kban kedvelt átváltozás értelmét ezek a műsorok abban jelölik meg, hogy az “egészségesebb állapothoz, vidámsághoz, jobb önértékeléshez és a szexuális kapcsolatok javulásához vezet” (McRobbie 2009, 124.), úgy mindez a vérfarkassá való átváltozásról is elmondható, ha nőikkel történik. Farkas-formájukban a női szereplők aktív és magabiztos egyénekké válnak, akik képesek céltudatosan megszervezni az életüket, amiben többnyire nagy szerepe van, hogy a szörnyyé változás itt — legalábbis kezdetben — nem megcsúnyulással, hanem megszépüléssel és erősebbé válással jár.

A vérfarkasra elengedhetetlenül jellemző erőszakosság ezekben a filmekben azt az aktív és magabiztos női szexualitást képviseli, amelyet a női főszereplőknek is sugározniuk kell, ha szeretnének beilleszkedni. A vágyak elfojtása és a „tisztaság”, amely a nőikkel szemben oly sokáig alapvető követelmény volt, divatjamúlta vált (Levy 2005, 2–5). A vérfarkassá való átváltozás révén kapott erő így voltaképpen azt a hatalmat hivatott kifejezni, “amellyel a nők a férfiak szexuális vágyai felett bírnak. Ez az erő a karcsú és csábító fiatal testhez kapcsolódik, amelynek hatalma abban áll, hogy felkeltse a férfiak figyelmét és olykor más nők irigységét”. (Gill 2008, 43). Azaz pontosan arról az élményről van szó, amely a *Ginger Snaps* (Fawcett 2000) közepe táján és a *Fiu, aki vérfarkast kiáltott* (Bross 2010) végén egy álom valóra válását jelenti, és ami a vérfarkas-állapotot minden hátulütője ellenére is oly kielégítővé teszi a *Vérfarkas szupermodell* (Thompson 2009) hősnője számára. Akár szupermodellé alakulnak át, mint a *Beépített szépség* (Petrie 2000) hősnője, akár vérfarkassá, akár a kettővé egyszerre (mint a *Vérfarkas szupermodell* címszereplője), e történetek női főszereplői egyszerre lehetnek aktívak, okosak és szépek, ami korábban paradoxonnak minősült, és lehetetlensége nem kevés vicc tárgya volt. A gazdaság azonban nagy úr, és a fenti változás, amelyet amúgy talán hajlamosak volnánk a felvilágosodásnak vagy az előítéletektől való megszabadulásnak betudni, McRobbie szerint csak azt tükrözi, hogy „a külső és az önkifejezés újfajta fontosságát kap abban a korban, amikor a legtöbb állás a kiszolgáló szektorban található” (McRobbie 2009, 131). A vizsgált filmekből kettő pontosan azért nevezhető „posztfeministának”, mert „nem a női veszteségeken és boldogtalanságon siránkoznak, hanem a nőknek a patriarchális elnyomás fölött aratott dicsőséges győzelmét ünneplik, miközben a tradicionális nőiesség számos elemét is megtartják” (Hollinger 2012, 48).

A posztfeminizmus kritikája igencsak jól használható ezeknek a filmeknek az elemzésére. Susan Bordo, Feona Attwood, Rosalind Gill, Angela McRobbie és mások rámutattak, hogy az az aktivitás és magabiztosság, amely

a kortárs filmek emberi hősnőinek nagy részét épp úgy jellemzi, mint a fentebbi filmek női vérfarkasait, nem a valódi emancipáció és egyenlőség jele. Mint Diane Negra írja, a kortárs „átváltoztatós” cselekmények többnyire „a nőiség korábban problematizált sztereotípiáit élesztik újra” (Negra 2009, 107). A szexisség kötelezővé válik, ami az itt analizált narratívák mindegyikben hangsúlyos, amikor az élesesű hősnőket átlagos külsejük vagy szégyenlőségük miatt teszik nevetségessé és közösítik ki. Ha egy nő nem tud kellő szexuális vonzerőt sugározni és szexuális vágyakat kifejezni, akkor „kevésbé egyenlőnek” minősül (Gill 2008, 44). Ahhoz, hogy valaki az „elit” mezőnyben maradhasson, folyamatos erőfeszítéseket kell tennie a „formában maradásra”.

Ahhoz, hogy a fertőzés titokban maradhasson, a vérfarkas-test állandó ellenőrzésre és fegyelmezésre szorul, nagyon hasonló módon ahhoz, ahogyan „az Egyedülálló Nő legfőbb feladata, hogy a smink, az öltözék, a testgyakorlás és a plasztikai beavatkozások szakértő használata révén testesítse meg a heteroszexualitást”, és így kapcsolja össze a nőiséggel kapcsolatos elvárásokat a fogyasztói kultúrával (Radner 1999, 15). A vérfarkasság ily módon nem más, mint egy régóta raktárban heverő, kézenfekvő szimbólum annak a nőképek megjelenítésére (és reklámozására), amely az „újabb neo-liberális diszkurzusok azon igyekezetét tükrözi, hogy az egyént a fegyelmező technológiák internalizálása révén próbálja szabályozni” (Evans et al. 2010, 117).

Habár az itt vizsgált négy narratívából három azt érzékelteti, hogy a „posztfeminista szubjektummá” válásra tett erőfeszítések végül is megérik az árukat és viccesek, a *Ginger Snaps* álláspontja más. Ez a dráma nem finomítja a beilleszkedésre való alkalmatlanság büntetésének kegyetlenségét, amely nem csak azt sújtja, aki nem vesz részt a szépség kultuszában (à la Naomi Wolf), hanem az is, aki *túlságosan* is szexis és aktív. A két nővér története arra mutat rá, hogy a „szexisség technológiái” nem elégedett egyéneket hivatottak létrehozni, hanem csupán könnyen kezelhető, szelíd alanyokat. Bárányokat vérfarkasbőrben.

Felhasznált irodalom

- Attwood, Feona. 2006. „Sexed up: theorizing the sexualization of culture.” *Sexualities* 9 (1): 77–94.
- Bartky, Sandra Lee. 1990. *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York and London: Routledge.
- Bourgault du Coudray, Chantal. 2006. *The Curse of the Werewolf: Fantasy, Horror and the Beast Within*. London: Tauris I B.

- Briefel, Aviva. 2005. „Monster Pains: Masochism, Menstruation, and Identification in the Horror Film.” *Film Quarterly* 58 (3): 16–27.
- Cohen, Jeffrey Jerome. 1997. „Monster Culture (Seven Theses).” In Jeffrey Jerome Cohen (ed.) *Monster Theory: Reading Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 3–25.
- Delany, J., M.J. Lupton & E. Toth. 1976. *The Curse: A Cultural History of Menstruation*. New York: E.P. Dutton & Co.
- Devereux, Cecily. 2014. „Hysteria, Feminism, and Gender Revisited.” *ESC* 40 (1): 19–45.
- Doane, Mary Anne. 1987. *The Desire to Desire. The Woman's Film of the 1940s*. Bloomington: Indiana University Press.
- Evans, Adrienne, Sarah Riley & Avi Shankar. 2010. „Technologies of Sexiness: Theorizing Women's Engagement in the Sexualization of Culture.” *Feminism & Psychology* 20 (1): 114–131.
- Faludi, Susan. 2006. *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Three Rivers Press.
- Gill, Rosalind 2007. „Postfeminist media culture: elements of a sensibility.” *European Journal of Cultural Studies* 10 (2): 147–166.
- Gill, Rosalind. 2008. „[Empowerment/Sexism: Figuring Female Sexual Agency in Contemporary Advertising](#).” *Feminism & Psychology* 18 (1): 35–60.
- Hatton, Erin & Mary Ann Trautner. 2013. „Images of powerful women in the age of 'choice feminism'.” *Journal of Gender Studies* 22 (1): 65–78.
- Heinecken, Dawn. 2007. „Toys Are Us: Contemporary Feminisms and the Consumption of Sexuality.” In Ann C Hall & Mardia J. Bishop (eds.) *Pop-Porn. Pornography in American Culture*. London: Praeger, 121–136.
- Hollinger, Karen. 2012. *Feminist Film Studies*. London & New York: Routledge.
- Houppert, K. 1999. *The Curse: Confronting the Last Unmentionable Taboo: Menstruation*. New York: Allen & Unwin.
- Kauppinen, Kati. 2013. „At an Intersection of Postfeminism and Neoliberalism: A Discourse Analytical View of an International Women's Magazine.” *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines* 7 (1): 82–99.

- Lander, Dawn. 1988. „Eve among the Indians.” In Diamond Arlyn & Lee R. Edwards (eds.) *The Authority of Experience: Essays in Feminist Criticism*. Amherst: University of Massachusetts Press, 194–211.
- Levy, Ariel. 2005. *Female Chauvinist Pigs*. New York: Simon & Schuster.
- McDonald, Tamar Jeffers. 2010. *Hollywood Catwalk. Exploring Costume and Transformation in American Film*. London & New York: I.B. Tauris.
- McRobbie, Angela. 2009. *The Aftermath of Feminism. Gender, Culture and Social Change*. London: SAGE Publications.
- Miller, A. 2005. „‘The Hair that Wasn’t There Before’: Demystifying Monstrosity and Menstruation in *Ginger Snaps* and *Ginger Snaps Unleashed*.” *Western Folklore* 64 (3–4): 1–11.
- Negra, Diane. 2009. *What a Girl Wants? Fantasizing the Reclamation of Self in Postfeminism*. London & New York: Routledge.
- Radner, Hilary. 1999. „Introduction: Queering the Girl.” In Hilary Radner & Moya Luckett (eds.) *Swinging Single: Representing Sexuality in the 1960s*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sivulka, Juliann. 2009. *Ad Women: How They Impact What We Need, Want, and Buy*. New York: Prometheus Books.
- Thompson, Ronda. 2009. *Egy vérfarkas szupermodell vallomásai*. Ford. Turai Katalin. Budapest: Ulpus ház.
- Ussher, Jane M. 2013. „Diagnosing difficult women and pathologising femininity: Gender bias in psychiatric nosology.” *Feminism & Psychology* 23 (1): 63–69.
- Wolf, Naomi. 2002. *The Beauty Myth. How Images of Beauty Are Used Against Women*. New York: Harper Collins.
- Young, Iris Marion. 2005. *On Female Body Experience. „Throwing Like a Girl” and Other Essays*. New York: Oxford UP.

Filmográfia

- Bross, Eric (rend.). 2010. A fiú, aki vérfarkast kiáltott. (The Boy who Cried Werewolf). Nickelodeon.
- Cukor, George (rend.). 1964. *My Fair Lady*. Warner Bros Pictures.
- Dante, Joe (rend.). 1981. *Üvöltés (Howling)*. Wescom Productions.

- Donen, Stanley (rend.). 1957. *Mókás arc.* (*Funny face.*) Paramount Pictures.
- Fawcett, John (rend.). 2000. *Ginger Snaps.* Motion International.
- Frankel, David (rend.). 2006. *Az ördög Pradát visel.* (*The Devil Wears Prada.*) 20th Century Fox.
- Gosnell, Raja (rend.). 1999. *A bambanő.* (*Never Been Kissed.*) 20th Century Fox.
- Harvey, Gary (rend.). 2010. *Vaskos hazugságok.* (*Lying to be Perfect.*) Lifetime Television.
- Heckerling, Amy (rend.). 1995. *Spínédzserek* (*Clueless.*) Paramount Pictures.
- Hitchcock, Alfred (rend.). 1958. *Szédiülés.* (*Vertigo.*) Paramount Pictures.
- Luketic, Robert (rend.). 2001. *Doktor Szősz* (*Legally Blonde.*) Metro-Goldwyn-Mayer.
- Marshall, Garry (rend.). 1990. *Micsoda nő!* (*Pretty Woman.*) Touchstone Pictures.
- Petrie, Donald (rend.). 2003. *Hogyan veszítsünk el egy pasit 10 nap alatt.* (*How to Lose a Guy in 10 Days.*) Paramount Pictures.
- Petrie, Donald (rend.). 2000. *Beépített szépség.* (*Miss Congeniality.*) Warner Bros. Pictures
- Sullivan, Brett (rend.). 2004. *Ginger Snaps 2: Unleashed.* Lionsgate.
- von Garnier, Katja (rend.). 2007. *Vér és csokoládé* (*Blood and Chocolate.*) Lakeshore Entertainment.
- Waters, Mark (rend.). 2004. *Bajos csajok.* (*Mean Girls.*) Paramount Pictures.

Török Katalin

Szegedi Tudományegyetem

Nővérség kötetik A posztfamiliáris család kialakulása a *Hatalmas kis hazugságokban*

A televíziós sorozatok mai napig meghatározó közege a család, mely már az első tévés folytatásos történetekben fontos környezetként szolgált. Bár ma már műfajilag és tematikailag egy sokkal szélesebb spektrumon mozognak a szériák, a szereplők családja, privát szférájuk szerepeltetése elengedhetetlen része maradt a fikciós televíziós sorozatoknak. A nagysikerű *Hatalmas kis hazugságok* a jelen kort jellemző családmodellek közül többre is hoz példát, de a főszereplők csak együttesen képesek működőképes családot alkotni egy nagy posztfamiliáris családként, mely a szoros, szinte nővéri kötődésre épül.

A szituációs komédiák alapeleme a család

A család a kezdetek óta meghatározó közege a fikciós televíziós sorozatoknak, legyen szó vérszerinti kötelékről vagy választott kapcsolatokról. A folytatásos és epizodikus történetek a szerepeltetett családok által válnak a nézők hétköznapijainak részévé, a familiáris kötelék teszi ismerőssé és gyakran szerethetővé a szériák karaktereit. Ahogy Jennifer Fogel írja, a médium megjelenése óta a fikciós televíziós sorozatok egyik kulcstémája a család intézménye, hosszú ideig pedig ez volt az egyetlen széles körben elfogadott narratív mag a történetek számára (Fogel 2012, 37). Ma már műfajilag és tematikailag egy sokkal szélesebb spektrumon mozognak a szériák a krimiken, tini-, fantasy- és musicalsorozatokon át a sci-fi-szériáig, de a történetek fontos része maradt a karakterek családi háttere, privát élete. A sorozatokban szerepeltetett családokat tekinthetjük valóságos családok reprezentációinak, ahogy ezt az irányt képviseli Richard Butsch is, aki elsősorban a szituációs komédiákban megjelenő családi szerepekkel, család típusokkal foglalkozik (Glennon & Butsch 1982; Butsch 1992; Butsch 2003). Erre a megközelítésre támaszkodik Charo Lacalle és Tatiana Hidalgo-Marí is, akik szerint a család intézménye a televíziós médiumban találta meg az ideális eszközt arra, hogy lépést tartson a körülötte folyó folytonos változásokkal, mint az egynemű párok családjai, az elvált, örökbefogadó vagy újraraházasodó családok (Lacalle

& Hidalgo-Marí 2016, 471). Lacalle és Hidalgo-Marí Wílmara Vera Zapatára hivatkozva írják, hogy a családok fikciós reprezentációi a televízióban elhomályosították a határokat fikció és valóság között, és a valós családokról alkotott társadalmi képzelet részévé váltak. Nora Mazziotti alapján pedig azt állítja a szerzőpáros, hogy a televíziós sorozatok a család intézményének átalakulását tükrözik azáltal, hogy realiztikusan ábrázolják a valóságban zajló családi drámákat, és felfedik televízió és valóság egymásra való hatását (Lacalle & Hidalgo-Marí 2016, 471). A televíziós sorozatok kutatói körében tehát erőteljesen jelen van egy olyan irányzat, mely szoros kapcsolatban vizsgálja a család intézményét és a társadalmi képzelet részévé váló televíziós család reprezentációkat.

A televíziós sorozatokban a család az a közeg, melyen leglátványosabban megmutatkozik férfi és nő viszonya, a nemekhez kapcsolódó hagyományos szerepek, feladatkörök, sztereotípiák, a hatalmi viszonyok eloszlása. Ebben a nő hagyományosan mint feleség és anya, a családot összetartó és kiszolgáló személy jelenik meg. Butsch szerint az olyan munkásosztályt megjelenítő szituációs komédiákban, amelyekben a buta, éretlen, felelőtlen apa figurákat talpraesett, felelősségteljes, erős feleségek és anyák vesznek körül, a nő a férfi hibáinak rendbehozójaként jelenik meg (Butsch 2003, 582). Butsch a munkásosztályt sztereotipizáló sorozatok kapcsán hoz példákat a felelőtlen apa és felelősségteljes feleség párosára, de ennek a kettősnek a dinamikája határozza meg a hazánkban is ismert olyan kétezres évekbeli hagyományos szituációs komédiákat is, mint a *Jim szerint a világ* (2001–2009) és az *Életem értelmei* (2001–2005). Ezekben a dolgozó férj irigylő háztartásbeli felesége teendőit, állandóan kötekedik feleségével (a *Jim szerint a világ* esetében annak családtagjaival is), majd hibát hibára halmozva bocsánatot kér a szeretett nőtől, aki az epizód végén helyre hozza férje baklövéseit. A címszereplő Jim családi teendői és kötelességei végrehajtása során a munkát általában a könnyebb végén akarja megfogni, és alternatív megoldásokat keres feladatai elvégzésére, erről felesége természetesen mindig tudomást szerez és szembesíti is férjét mindezzel, az egyik epizódban például egy termékenységi teszthez Jim sajátja helyett sógora spermáit adja le vizsgálatra, s amikor felesége erről tudomást szerez, azzal akarja megleckéztetni, hogy elhiteti vele, mesterséges megtermékenyítése volt. Az ilyen jellegű családi szituációs komédiákban az epizódok során felborul a család rendje, majd a részek végére a béke helyre áll azért, hogy a nukleáris család tradícióját örökítse tovább.

A szitkomok legkedveltebb közege a család, legyen szó idealizáltról, nukleárisról, kiterjesztettről, diszfunkcionálisról vagy családként funkcionáló baráti társaságokról. Bár a szituációs komédiák rendkívül szemléletesek a család intézménye körüli változások tüneteinek bemutatása szempontjából, mélységi vizsgálatuk kevésbé releváns, mivel bármennyire változatos

családmodelleket sorakoztatnak fel, az epizodikus alkotások minden rész végén visszaállítják a tradicionális család rendjét és értékeit. Ahogy Fogel írja, a televíziós sorozatok talán már nem hangsúlyozzák nyíltan és szó szerint a patriarchális nukleáris családot, de finoman fenntartják a mitologizált nukleáris családban rejlő tulajdonságok és értékek diszkurzusát (Fogel 2012, 5). A hagyományos szituációs komédiák epizodikus formájukból adódóan „az adott epizódban elindított minden cselekményszálát a rész végére lezárnak” (Krigler 2008, 11), azaz a diszfunkcionális családmoddelt használó *Egy rém rendes család* (1986–1997) epizódjaiban bármennyire ironikusan is kezelik a familiáris értékeket, mégiscsak a tradicionális nukleáris családot ünneplik, mivel a Bundy-k egyes epizódokban hajtott céljaik, vágyaik nem teljesülnek, ezért számukra az epizódok végére csak családi kötelékük marad meg biztosan, amiért ironikusan hálát is adnak. Az ilyen klasszikus szitkomokban az epizodikus forma narratív jellege miatt az idő múlását mindenekelőtt a szereplők korának változása, a gyerekek felnövése jelzi, egyáltalán nem a karakterek jellemfejlődése. A *Cheers* (1982–1993) volt az egyik első szitkom, melyben bevezették a szerializált — azaz folytatásos — történetmesélést (Mittel 2008, 41), mellyel a műfaj egy lényegi változáson ment keresztül: a kapcsolatok szerializálttá, részeken átívelőkké váltak, az egyes epizódok történetei viszont epizodikusak maradtak. A szerializált és az epizodikus forma ötvözésével a szituációs komédiák szereplői ma már rendelkeznek egy bizonyos mértékű „emlékezettel” a karakterek jellemfejlődését illetően, vagyis az epizódok során felmerülő problémák, helyzetek beépülnek személyiségükbe, a gyerekes karakterek a szériák végére „felnőnek”, de azért, hogy az epizódok dinamikáját megőrizték, a szereplők a személyiségüket kezdetektől jellemző hibákba esnek újra és újra. Mégis, a televíziós sorozatok ezen műfajának egyik kortárs alműfajában figyelhető meg legszemléletesebben a posztfamiliáris családkonstrukció, melyről a következőkben szó lesz.

Előtte viszont még egy rövid kitérőt teszünk a sorozatok, elsősorban a szituációs komédiák családkonstrukcióira és azok felbukkanására a sorozattörténetben, hogy szemléltessem, milyen úton jelentek meg a sorozatokban a nukleáris családok mellett a diszfunkcionálisak, kiterjesztettek, posztfamiliárisak. Krigler Gábor 1947-re datálja az első televíziós szitkomot, ez a *Mary Kay and Johnny* (1947–1950), ami sok későbbi követőjéhez hasonlóan a rádióból költözött a tévé képernyőjére; az olyan a negyvenes évek végén induló szériák, mint a *The Goldbergs* (1949–1957), nagyvárosi, felsőbb osztályú családokat szerepeltettek, az ötvenes években pedig a felső középosztály és a kertvárosi családok kerültek a történetek középpontjába, de mindkét évtizedet a „családi élet felhőtlen boldogságát bemutató, a történetek végén komoly erkölcsi tanulságokat puffogtató, romantikus és idealizált világot prezentáló amerikai komédiaszériák” határozták meg (Krigler 2008, 20). Lacalle és

Gómez szerint a negyvenestől a hetvenes évekig tartó korszakban a sorozatok a középosztálybeli szuperapát idealizálták, aki az alacsonyabb osztályú inkompetens és kaotikus apa tökéletes ellentéte (Lacalle & Gómez 2016, 2). A nyolcvanas években osztoztak a rivaldafényen a felsőbb osztálybeli és alsóbb osztálybeli családokat bemutató sorozatok. Előbbiek olyan idealizált nukleáris családok, melyek strukturáltak voltak és sztereotípiákat jelenítettek meg erkölcsi nevelő céllal, mint a *The Cosby Show* (1984–1992), utóbbiak pedig, mint az *Egy rém rendes család* vagy a *Bír-lak* (1987–1995), diszfunkcionális családokat vonultattak fel (Lacalle & Hidalgo-Marí 2016, 473). Ezek a diszfunkciók eltérőek voltak a különböző osztályokat bemutató szériákban; a középosztálybeli családokról szóló sorozatokban olyan problémákkal hozták létre a diszfunkcionalitást, mint a válás vagy a csalárd személyek, a munkásosztályt szerepeltetőkben pedig az alkoholizmus, a családon belüli erőszak és az elhagyott vagy örökbefogadásra váró gyerekek (Butsch 2003, 582). A kilencvenes évek két új családtípust is bevezetett a sorozatok világába: egyrészt a kiterjesztett nukleáris családot, melyben a szűk családi kör távolabbi rokon kapcsolatokkal egészül ki, ilyen a *Kaliforniába jöttem* (1990–1996), amelyben Willt az anyja nagybátyjáékhoz költöztetik, hogy a fiú jobb környezetbe kerüljön; másrészt a családként funkcionáló baráti társaságokat, mint a *Jóbarátok* (1994–2004) vagy a *Will és Grace* (1998–) (Lacalle & Hidalgo-Marí 2016, 473). Utóbbi a szereplői kör „megfiatalításával”, a tinédzserek, fiatal felnőttek főszereplővé avanzsálásával az országos csatornák arra irányuló lépése volt, hogy megállítsák a nézőszám visszaesését és megnyerjék maguknak az ifjúságot (Butsch 2003, 581–582). A fiatal felnőttek szerepeltetése mellett megmaradt a családi közeg, amelyet a közös lakás, a központi helyszíneként funkcionáló nappali és a szereplők dinamikája őrzött meg. Az ilyen, egymással vérrokonosságban nem feltétlenül álló családként működő társaságok egyfajta posztfamiliáris családként működnek a sorozatokban. A sorozatok egymással nem vérrokon posztfamiliáris családjainak tagjai különböző családi háttérrel rendelkeznek, melyek — akár nukleáris, kiterjesztett, akár újraraházasodó családból érkeznek — gyakran apróbb diszfunkciókkal bírnak, így ezekben a szériákban a korábbi sorozatokat jellemző családmodellek közül több is meghatározó lehet.

A posztfamiliáris család

Elisabeth Beck-Gernsheim elgondolása szerint a család egyre inkább egy választható kapcsolattá válik, individuális személyek közötti társulássá, melybe minden tag magával hozza saját érdekeit, tapasztalatait, terveit (Beck-Gernsheim 2002, 97). A posztfamiliáris családot több különböző életstílus teremti meg, melyek a taguló kapcsolati hálóban, a szabadidő ütemtervszerű

beosztásában találkozhatnak. A dolgozó anya és apa képe már nem felel meg a nukleáris család modelljének, helyette a kompromisszum, a tervezés kerül előtérbe, a mindennapos családi élet egyfajta kirakóssá válik, ami sokkal inkább kemény munka, mint játék, mindez pedig a család irányítójától, aki általában a nő, megköveteli, hogy jól zsonglőrködjön az időbeosztással. Mivel a férfiak és a nők keveset vannak otthon, ezért a gyerekek szabadideje egyre inkább megszervezett, melyből mindkét szülő egyaránt kiveszi a részét, a családi élet pedig nem egy helyen, hanem sok különböző hely és program között elszórtan zajlik (Beck-Gernsheim 2002, 91). Szintén posztfamiliáris családként értelmezhetőek a mozaik családok — az elvált és újráházasodó szülők családjai —, ahol a gyermek kapcsolati rendszere a mostoha- és nagyszülő érkezésével kitágul újabb testvérek, nagyszülők, rokonok irányába. Az ilyen mozaik-, mostoha- vagy rekonstruált család „nem olyan zárt egység, mint a ‘normális’ nukleáris család; határai átjárhatóak, a volt házastárs, a biológiai szülő ‘behatol’ a[z új] közösségbe” (Neményi 2000, 262). Szintén a posztfamiliáris családmódel változata a többgenerációs család, ahol az egyik szülő rokonságával, nagyszüleivel él együtt a klasszikus nukleáris vagy az egyszülős család, akár gazdasági, akár egészségügyi okokból; és a családmódelhez tartozik továbbá az olyan egyszülős gyermek is, akinek szülei házasságban, de apja vagy anyja a családtól távol, más országban dolgozik, ezért ritkán vesz részt a családi életben. Beck-Gernsheim posztfamiliáris családja tehát nem egy kifejezett családmódel, mely manapság uralkodó módelként jelenik meg, hanem a posztmodern kort jellemző heterogenitás jellemzi, nincs egy domináns módel, helyette több opció, többféle együttélési módel él egymás mellett, melyek válthatják is egymást egy család életében.

A posztfamiliáris család tehát egy gyűjtőfogalom, amely felöleli az egymás mellett létező együttélési formákat, és ezeket egymás variációiként, egymásba átalakulni képes modelleként képzei el. Ennek a posztfamiliáris családnak a formái egyre határozottabban körvonalazódnak a populáris kultúra alkotásaiban. A sorozatokban a családot rendkívül különböző kapcsolatok, társulások konstellációi hozhatják létre, melynek első lépcsőfoka és egyértelmű példája a baráti társaságokat családként működtető szériák. Ilyen a *Cheers* még a nyolcvanas évekből, a *Jóbarátok*, az *Így jártam anyátokkal* (2005–2014), és a ma is futó *Agymenők* (2007–). Bár ezek a baráti társaságok nem reprezentálják a felgyorsult világ, az elfoglalt, dolgozó szülőket, illetve a kirakósszerű programtervezés sajátosságait, de olyan társulások, amelyekben a barátokkal való mindennapos érintkezés természetes és szükséges része a szereplők életének, vérszerinti kapcsolataik viszont háttérbe szorulnak, mivel a rokonokkal való találkozások kellemetlen érzéseket váltanak ki a szereplőkből. Jellemző, hogy az évadok során a sorozatok a családként funkcionáló baráti kötelékekből tényleges családokat hoznak létre azáltal, hogy

a különböző szereplők összeházasodnak, gyermeket vállalnak, mint Monica és Chandler vagy Ross és Rachel a *Jóbarátok*ban, valamint Leonard és Penny az *Agymenők*ben. Szintén a családként funkcionáló baráti társaságokat szerepeltető szituációs komédiákat jellemzi, hogy a társaságon belül megfigyelhető egy szülő-gyermek viszonyra építő kapcsolat, amely a nukleáris család szerkezetére épül. Az *Agymenők*ben például Sheldon többször is Leonard és Penny gyermekeként aposztrofálódik, mivel utóbbiak szülőként gondoskodnak Sheldon szükségleteiről, mindez pedig a karakter gyerekes jellemvonásait is indokolja — a gyerekes jellemvonások a szereplőgárda fiatalságából, az *Agymenők* tudósai esetében pedig a geek kultúrába való beágyazottságukból is adódnak. Nem csak a szituációs komédiák, hanem a csípős humorú komédiasorozatok között is megtalálható a posztfamiliáris család egy-egy variációja. A *Válás* (2016–) kiváló példa a posztfamiliáris család ütemezett életére, amelyben a család fő kenyérkeresője, a feleség a válási procedúra során szembesül azzal, hogy bár a gyerekek minden egyes elfoglaltságát ő szervezi meg, de mivel ő dolgozik, ezért férje viszi el a gyerekeket az orvoshoz és az iskola utáni foglalkozásokra, emiatt pedig el is veszítheti gyermekei felügyeleti jogát. A *Válás*ban a család stabilitása megbomlik, a gyerekeknek és a felnőtteknek egyaránt meg kell tanulniuk az új, átmeneti családmodellben élni. A nem vérszerinti kapcsolatok fontossága és a különböző családmodellek egymás melletti létezése pedig együttesen jelenik meg a drámai műfajú minisorozatban, a *Hatalmas kis hazugságok*ban (2017), amelyben az öt család azáltal válik működőképesé, hogy a különálló családok egy nagy kiterjesztett családdá alakulnak. Ahogy a *Hatalmas kis hazugságok* is, a családi drámasorozatok egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az aktuális családi problémák reprezentálására és feldolgozására, egy lehetséges válasz felkínálására azáltal, hogy a válást, az újránházasodást, az anyaságot és az apaságot, a család boldogulását és az ezek által átalakuló családi köteleket tematizálják. Ezek a kortárs drámasorozatok, és ezt szemléltető a *Hatalmas kis hazugságok*, a nőket, a női problémákat helyezik a középpontba, az otthon szféráját kitágítják, hogy személyes problémáikat azon kívül is bemutathassák.

Hatalmas kis hazugságok – női sorozat

A női főszereplőkkel, női történetekkel operáló sorozatok kedvelt témái a szerelem, a női szexualitás, az anyaság, a nők közötti rivalizálás vagy barátság. Az ilyen sorozatok tipikusan az érzelmekre kívánnak hatni szentimentális hangvételükkel, de a *Hatalmas kis hazugságok* a női kötelék fontosságával, a nők egymás felé való nyitásával, egymásba fektetett bizalmával egy olyan női történetet mesél el, amelyben a nők összefogása a fontos. A sorozat az öt anya összekovácsolásával hozza létre ezt a kvázi nővéri köteleket, és ennek

köszönhető a sorozat világában, hogy az egyes családok együttesen, egy nagy posztfamiliáris családként is működőképessé válnak. A *Hatalmas kis hazugságok* a jó időzítésnek köszönheti igazán, hogy már most emblematikussá válhatott. A széria első évada tökéletes időben, a megfelelő hangsúlyokkal készült ahhoz, hogy megtalálja a helyét a #metoo kampány és a Time's Up mozgalom közegében, amelyhez nem csak azáltal kapcsolódik erőteljesen, hogy az egyik hangsúlyos témája a bántalmazás és a családon belüli erőszak, hanem azáltal is, hogy női sztárokat vonultat fel, női történeteket mutat be jól kidolgozott, erős női karakterekkel — a Time's Up mozgalom egyik célja pedig pont az, hogy jól felépített, alaposan kidolgozott főhősöket láthassanak viszont a képernyőn saját történeteikben¹. A *Hatalmas kis hazugságok* női sorozatként való aposztrofálása tehát egyrésztől beágyazódik egy formálódó, nagy visszhangot keltő mozgalomba, amely a női összetartásra, a nők történeteire hívja fel a figyelmet, másrészt beágyazódik abba a nőközpontú sorozatirányba, mely női főhősöket, női baráti társaságokat állít a fókuszba.

A kiemelt női szereplőkkel operáló sorozatok nem csak a szériák által felkínált nőképekről gondoskodnak, hanem a női szereplők problémáin, nehézségein keresztül a sorozatokban előforduló témákat, ezáltal pedig közönségüket is meghatározzák. Karen Hollinger írja, hogy

Linda Williams felvetése szerint bizonyos nőközpontú hollywoodi műfajok többszörösen azonosított női nézőt hoznak létre. Williams szerint sok női film női közönségét azáltal vonja be, hogy tetszetősebbé teszi a pszichológiai és társadalmi sajátosságok sokféleségét, amelyek a nők szubkulturális tapasztalatait jellemzik a patriarchátus alatt. (Hollinger 2012, 15)

A narratív komplexitás (ld. Mittel 2008) előretörését követő nőközpontú szériák tematikailag a női filmek műfajába illenek bele (melodráma, női barátságokat bemutató filmek [*female friendship film*], *chick flick* filmek), melyek női protagonistákkal a főszerepben különböző női problémákat visznek a vászonra (Hollinger 2012, 35–67). A komplex narratívával rendelkező kortárs amerikai tévésorozatok az archetipikus nőalakok helyett olyan nőképeket kínálnak fel, amelyek csak fokozatokban különböznek egymástól, és amelyek inkább közelítenek egymáshoz, mint hogy távolodnának. Tehát nem egymás archetipizált végleteiként mutatkoznak meg a különböző női karakterek, hanem egy skálán mozognak, ami lehetővé teszi, hogy formálódjanak, átalakuljanak a cselekmények következtében. Havas Júlia Éva a tévésorozatok kapcsán a női karaktereket két archetípusra osztja,

¹ Gondoljunk csak Frances McDormand köszönőbeszédére az idei Oscar-díj-átadón, melyben megkérte az összes kategória női jelöltjét, hogy álljanak fel, nézzenek körbe, mert mindannyiuknak vannak elmondásra váró történeteik, finanszírozásra váró projektjeik.

melyekhez véleménye szerint a kétezres években két újabb alakváltozat kapcsolódott. Havas szerint a két alapvető típus az Anya és a Kurva, melyek „a nyugati keresztény kultúrkör Szűz Mária—Mária Magdolna bináris oppozíciójának modernizált, de alapvető tulajdonságaikban szilárdan rögzített megvalósulásai” (Havas 2008, 54). Havas másik két kategóriája, amely a szingli életforma elterjedésével kapcsolódik össze, a szingli figurájából levezetett Bolondos Bölcsész és a Karrierista. Havas a *Sex és New York* (1998–2004) kapcsán elemzi a négy nőtypust, amelyeket a klasszikus feminizmus felől vizsgál, olvasata azonban olyan kategóriák mentén próbálja értelmezni a szereplőket, amelyek kezdik elveszíteni érvényességüket — azaz Havas elgondolásával szemben talán mégsem „archetipikus”, hanem történetileg meghatározott képzetek. A klasszikus feminizmus problémái nem érvényesek a kétezres évek sorozataiban, a problémák átalakultak. A klasszikus feminista elméletek kritikája rendszerint arra irányul, hogy a patriarchális kultúrában a „megfelelő” nő szexuálisan passzív, a látvány tárgya (ld. Mulvey 2000), a dolgozó, karrierista nő megítélése negatív (ld. Mayne 1994), a magán és publikus szférában betöltött szerepe között feszültség áll fenn (ld. Tasker 1998). Havas kedvelt terminusai, a „szűz” és a „kurva” ellentéte pontosan ezen a kulturális elváráson alapul, ami viszont a kortárs sorozatokban visszaszorulni látszik. Ha a Szűznek éppen az vált a problémájává, hogy nem tud elég szexi lenni, míg a Kurva túlságosan az, akkor ezeknek a kategóriáknak egyre kevésbé van megkülönböztető jellege.

A *Hatalmas kis hazugságok* öt kiemelt női karaktere a fentebb leírtaknak megfelelően egy skálán helyezkednek el, nem állnak egymással éles ellentétben, sokkal inkább alakváltozatok, amelyek a történet folyamán közelednek egymáshoz. A kidolgozott nőalakok problémái női létük különböző aspektusaiból adódnak össze, melyek minden karakternél megtalálhatóak. A *Hatalmas kis hazugságok* hősnői az anya, a feleség és a dolgozó nő feladatainak, kötelességeinek, kötelezettségeinek hálójában próbálnak meg dűlőre jutni személyes kihívásaikkal, és boldogulni a kialakult helyzetben. Az anyaság és a család bemutatása a sorozatot a női filmek hagyományába (Hollinger 2012) kapcsolja be, az anyai és a női szerep kapcsolata viszont korszakonként eltérően jelenik meg, így problematikussága is válik, a *Hatalmas kis hazugságok* pedig több alternatívát is felvonultat az anyai és női szerep kapcsolatára. A sorozat öt anyakarakteréből három a negyvenes évei körül jár (Celeste, Renata, Madeline), ketten pedig húszas éveik végén (Jane és Bonnie). A korkülönbség egyrészt Celeste és Renata esetében a napjainkban jellemző „kései” anyaságra utal, vagyis arra, hogy a professzionálisan sikeres nők harmincas éveikben vállalnak először gyermeket, ami az anyaság és a munka kapcsolatát problematizálja, másrészt megalapozza a Jane és Madeline közötti kötődés alapját, mivel Madeline-t a fiatalon anyává váló Jane saját magára emlékezteti,

aki a húszas éveiben vállalta első gyermekét, de sikertelen házassága miatt sokáig egyedül nevelte lányát. Madeline-hez hasonlóan Jane is egyedülálló anyaként neveli fiát, az apa kiléte abszolút hiányként és tabuként képződik meg Ziggy számára. Jane-t fiatalon megerőszakolta egy férfi, ekkor fogant meg Ziggy, akinek a nő saját feldolgozatlan traumája miatt nem tud beszélni az apjáról, de közben fél, hogy a fiú örökölte apja erőszakosságát. Jane a jó iskola és az újrakezdés reményében költözik Monterey-be, ehhez viszont túl kell lépnie Ziggy apjának árnyékán. Jane traumájának lenyomataként értelmezhetjük öltözködését, amely mindig visszafogott, sportos, eltakarja a testét, mindez látványosan különbözik attól a megjelenéstől, ahogy a megerőszakolás estéjét felidéző képeken láthatjuk rövid kék koktéluhájában, hosszú leengedett hajával. Fontos megemlíteni, hogy Jane-hez hasonlóan Celeste öltözködése is az elfedéssel áll kapcsolatban, amiről később lesz még szó, de Jane esetében mindez nőiességének, szexuális lényének elrejtését célozza, mely egyfajta védelmi mechanizmus. Az epizódok előrehaladtával Jane elkezd megnyílni, amikor rájön, hogy tetszik a kávézótulajdonosnak, és ahogy szembenéz traumájával. A sorozat másik fiatal anyukája, Bonnie edzőként keresi kenyerét, alakja tökéletes, szexuálisan vonzó a férfiak számára, erős, határozott nő, az otthoni feladatokban osztozik férjével, lányának pedig tökéletes mintaként szolgálhat a chodorowi elmélet alapján, így pedig a posztfeminista² nő megtestesítője lehet a sorozatban. A szülőség Nancy Chodorow elgondolta modellje szerint „a fiúk olyan férfiak társaságában nőjenek fel, akik fontos szerepet vállalnak a gyermekgondozásban, a lányok pedig olyan nőkkel álljanak kapcsolatban, akiknek a gyermeknevelésen kívül más értékes szerepeik is vannak, és az élet elismert szféráiban legitim hatalommal rendelkeznek” (Chodorow 2000, 91). A nevelésben résztvevő apa és a munkában helytálló anya párosa egyaránt jellemzi Bonnie és Madeline családját, de utóbbi esetében jobban érvényesül. Bonnie túlzott szabadság eszményével arra ösztönzi mostohalányát, hogy bár nemes célért, de árverezze el szüzességét. Bonnie képe tehát egyáltalán nem problémátlan, erőteljes szexualitása, a sorozat férfi szereplői számára vonzó, a nők számára viszont túlzottan erős, fenyegető saját szexualitásukra nézve, Bonnie-nak tehát az évad során finomítania kell szexualitását. Férje — aki nem melleleg Madeline volt férje — aktívan részt vesz a gyermeknevelésben, ami a Madeline-nal való konfliktusainak alapja, mivel első gyermeke neveléséből nem vette ki a részét, exfeleségével és annak jelenlegi férjével való kontaktusaiban emiatt a

² Hódosy Annamária a következőképp definiálja a posztfeminizmust: „Ez az ideológia a nőket az erő és a szépség összekapcsolásával interpellálja, a nők „hatalmát” a szexuális vonzerőben és a szépségben véli megtalálni és a női külső aprólékos vizsgálatával és karbantartásával véli megvalósítani — amihez értelemszerűen elengedhetetlennek minősíti a szépségipar és divatágazat termékeinek fogyasztását” (Hódosy 2016).

patriarchális férfi klasszikus megtestesítője marad, erős, durva és fenyegető a tekintélyét veszélyeztető új férfitípussal szemben. Chodorow szülővívízióját leginkább Madeline és férje, Ed kettőse jeleníti meg. Madeline karaktere az anyaság és a munka közötti egyensúly megtartásának szócsöve a sorozatban, aki a munka és a háztartás frontján egyaránt helyt akar állni, hogy ezzel állítson mintát lányainak. Ebben partnere az otthon dolgozó Ed, aki amellet, hogy segít a háztartásban, a főzésben és a gyermeknevelésben, támogatja feleségét, akivel együttműködve irányítják a család életét. Egymás éles ellentéteiként olvashatjuk Madeline ex- és jelenlegi férjét, míg előbbi macho és ingerlékeny, addig utóbbi a modern férfi megttesítője, aki az otthon szférájában is megtalálja helyét, gyengéd és gondoskodó. Kettejük kapcsolatát Madeline csalfasága árnyékolja be; a nő munkatársával csalja meg férjét, ami ex- és jelenlegi férje különbözőségére vezethető vissza, mivel az első gyermekét huszonevesen egyedül nevelve önálló, független, határozott nővé vált, akinek megfelelő társa ugyan a gyengéd férfi, de ez nem elégíti ki a nőt. Madeline az évad során visszatalál férjéhez, és lázadó tinédzser lányával is megtalálja a közös nevezőt azután, hogy beismerte csalárdságát. Celeste és Renata családja a két szülő és vérszerinti gyerekek hagyományos modelljére adnak alternatívákat (előbbi a háztartásbeli anyával, utóbbi a professzionista szülőkkal), Madeline és Bonnie családja pedig a kétkeresős, mozaik családra, ahol biológiai és előző házasságból származó gyermekek egyaránt vannak.

A sorozat egyik központi témája a különböző női karakterek és családjaik boldogulása, ezen keresztül pedig a gyermeknevelés és a szülők szerepe. Már Beck-Gernsheimnél is volt szó az ütemtervszerű mindennapokról, mely elsősorban a kétkeresős családmodell velejárója, azaz, ha mindkét szülő dolgozik, akkor a gyerekek szabadidejét és a családként együtt töltött időt óramű pontossággal szervezik meg. A kétkeresős családmodell mellett — melyet Madeline-ék, Bonniék és Renatáék képviselnek — a sorozatban jelen van az egyszülős és a nukleáris modell is — előbbit Jane, utóbbit Celesték reprezentálják. Celeste sikeres ügyvéd volt, aki otthagya hivatását gyermekei születésekor, hogy háztartásbeli anya legyen, Jane és Madeline részmunkaidőben dolgozik (előbbi könyvelőként, utóbbi a színházban), Bonnie saját jogastúdióját vezeti, Renata pedig igazgató egy nagyvállalatnál. A sorozatban a szereplők az anyaságot a gyermekkel töltött idő és a karrierépítésre fordított idő viszonyában ítélik meg, melyből több konfliktus is adódik. Az egyik ilyen konfliktust éppen Renata magas beosztása és a karrierje iránti elhivatottsága alapozza meg, mindez pedig a sorozat elején róla alkotott negatív képet erősíti; kifejezetten ellene lép fel Jane, Celeste és Madeline az évad során több alkalommal is: Jane a Ziggy-vel szembeni vádak (misperint Jane fia bántotta Renata kislányát) miatt, amiket nem támaszt alá a pszichológus véleménye; Celeste ügyvédként segít Madeline-nak, amikor a

színpadra állítandó darabot Renata le akarja állíttatni annak témája miatt, Madeline pedig többször is keresztbe tesz az évad során Renatának. Madeline ellenszenvét a másik nő professzionalizmusából adódó elfoglaltsága táplálja leginkább, amit tovább fokoz, hogy Renata férje is magas pozícióban dolgozik, lányukkal pedig dada foglalkozik. Renata azt a hivatásának élő nőt testesíti meg a sorozatban, aki a szakmában való elismertségért, előrelépésért dolgozik, és akkor szembesül életmódjának negatív oldalával, amikor lányát bántalmazzák az iskolában. Renata karaktere azáltal válik pozitívvá a sorozat végére, hogy fokozatosan, de egyre inkább jelen van lánya életében, egyre inkább kiveszi részét a gyermeknevelésből. A Renata és Jane közötti konfliktust éppen az alapozza meg, amikor első találkozásukkor Renata azt hiszi, hogy Jane is dadus, ami Madeline-nak csak olaj a tűzre a magasbeosztású nővel szembeni ellenségeskedés során. Madeline szerint — már Jane-nel való találkozásának napján hangot ad véleményének — az olyan professzionista nők, mint Renata, lenézik a háztartásbeli és félállásban dolgozó anyákat, ami a két nő közötti konfliktus alapját képezi. Amikor Renata a színházi darab leállításáért harcol, Madeline munkakörnyezetét, ezzel pedig a publikus szférában betöltött helyét veszélyezteti, mindezt pedig Madeline a nő privát szférában betöltött szerepének aláásásával viszonzza, amikor Renata lányának születésnapjában bulijának időpontjában több gyereket is más programra visz. A professzionista nő tehát a publikus térfélen támadja az otthon terében könnyedén mozgó félállású anyát, a félállásban dolgozó pedig a privát térben veszélyezteti a főállású anya pozícióját. Renata másik ellenlábasa Jane, akivel gyermekeik védelme miatt állnak egymással konfliktusban. Jane hinni akar fiának, hogy nem ő bántalmazta a kislányt, és nyilvánosan kiáll mellette, de fél, hogy Ziggy örökölte apja erőszakos jellemét. Renata otthoni jelenléte lánya iskolai bántalmazásai következtében kezd erőteljesebb lenni, végére akar járni, hogy ki a tettes, akit el akar távolíttatni az osztályból. A két gyermekét védő anya nem egyszer egymásnak feszül, mígnem tettegességig fajulnak az események, és Jane megsebzí Renata szemét, amiért később bocsánatot kér. A *Hatalmas kis hazugságok* egyik legerőteljesebb szála éppen a gyermeküket mindenáron védelmező anyák, Renata és Jane, akik a gyermeket a bántalmazástól és a kiközösítéstől akarják megvédeni, valamint Celeste, aki saját testi épségét veszélyezteti, hogy a gyerekeinek ne essen bántódása. A sorozat folyamán a Renata és Jane, valamint Madeline közötti ellentét rendeződik, a korábban negatív megítélésű Renata alakja is pozitívvá válik azáltal, hogy a publikus és privát szféra között egyensúlyt teremtő dolgozó anyává válik, amivel Madeline, Bonnie és Jane karakteréhez idomul, valamint Celeste is elkezd efelé a kép felé közelíteni, mivel férje nyomása ellenére vissza akar térni ügyvédi hivatásához.

Celeste és férje, Perry a közösség szemében tökéletes párnak látszanak, akikben még mindig szenvedélyesen ég a tűz egymás iránt. Kapcsolatuk rendkívül intenzíven jelenik meg a sorozatban, a megismert párok közül náluk a leghangsúlyosabb a testiség ábrázolása a vizualitás szintjén. De kapcsolatuk látványos szexualitása szorosan összefügg a testiség egy másik szintjével, a fizikai bántalmazással, erőszakkal. Bár elsőre úgy tűnhet, Celeste és Perry kapcsolati problémái csupán egy az öt család problémáiból, valójában ez a sorozat egész történetét meghatározó mozzanat, amely minden további eseményre hatással van. Perry erőszakosságára vezethető vissza, hogy ikerfiaik egyike bántalmazza Renata lányát, ami a Renata–Jane–Madeline fronton a konfliktus egyik alapja, de erről később, most térjünk vissza Celeste és Perry kapcsolatához és a testiség erőteljes ábrázolásához. Mind az erőszak, mind a szexuális aktusok expliciten vannak ábrázolva, a készítőik nem kendőzték el ezeket a jeleneteket, mivel nagyon is jelentékenyek a páros kapcsolatában. Az első epizód elején több olyan momentumot is láthatunk, amelyek a pár látványos testi kontaktusát, intimitását premier plánokban és szekond plánokban mutatja, ahogy csókolóznak, megérintik egymást — már ezekből a jelenetekből látható a kapcsolat intenzív volta. Ugyanezen epizód második felében már bepillantást nyerhetünk Perry hatalmába, amikor egy félközeliben látjuk, ahogy megragadja a neki ellentmondó Celeste-et. A kamera egyaránt bemutatja az erőszakot és az intimitást, a hasonló plánhasználattal pedig közel egyforma hangsúlyt kapnak. A házastársak közötti intenzitás az epizódok előrehaladtával egyre erőteljesebb, a második epizódban Perry azzal vádolja Celeste-et, hogy kisajátította magának ikerfiaik első iskolai napját, amiért meg is üti a nőt, aki védve magát visszaüt — mindezt közlő szűkszékondban láthatjuk —, a férfi hozzávágja a szekrényhez — ezt már bőszékondban mutatja a kamera —, majd tettét megbánva Perry átfordítja a szituációt szexuális aktussá, ami esetükben hasonlóan erőszakos, mint a bántalmazással együtt járó veszekedések, az aktust premier plánban, majd szűk szekondban látjuk. A szekondok használata a jelenetben azért fontos, hogy a két felet egy képben tartsa, a reakciók, a nő távolságtartása, majd a férfi közeledése megbánásakor érzékelhető legyen, az aktusnál a közeli beállításra való váltás pedig — elsősorban — a férjben dúló feszültség szexuális töltéssé való átalakítását érzékelteti, de az aktus erőszakosságát mutatja az újbóli félközeli, mely elhagyja a premier plán intim közelségét. Kapcsolatukban a bántalmazásokat, veszekedéseket erőszakos és durva szex követi, mely a feszültségek levezetésére szolgál, ezt sugallja ezen aktusok rövid ideje is. A veszekedések brutalitása a történet előrehaladtával arányosan nő: fojtogatás, ütés, megragadás, egészen az utolsó epizódig, ami Celeste megverésével indul, de ezt már nem mutatja meg a kamera a nézőnek, csupán a szellőzőn átszűrődő sikolyokat halljuk, majd a földön fekvő, magát megadó, remegő

Celeste-et. Ez a verés már nem torkollik szexbe, Perry otthagyja a padlón feleségét. A férfi erőszakosságának növekedése vezeti Celeste-et a menekülés gondolatához, az új lakás vásárlásához, ahova fiait is magával tudja vinni. Az erőszak és szexualitás együttes bemutatása, szoros összefonódása a Celeste által kapcsolatukról alkotott képet érzékelteti, ahogy elkezd felismerni a kapcsolat egészségtelen voltát, úgy alakulnak át a képsorok is, és a brutalitás növekedésével csökkenni kezdenek a szexbe átcsapó jelenetek, mígnem az erőszak olyan formát ölt, hogy már csak képen kívüli hangként halljuk, a kamera pedig csak a bántalmazás eredményét mutatja meg: a földön fekvő Celeste-et. Az egyre durvább tettlegesség és egyre kevesebb szexualitás Perry frusztrációjával áll kapcsolatban, amely a családon belüli hatalmából és annak képzelt hiányából fakad. Perry a család egyedüli kenyérkeresőjeként akarja biztosítani a családi hierarchián belüli pozícióját, feleségét háztartásbeli feladataira szorítani, hogy teljes idejét fiaik nevelésére fordítsa azért, hogy ezzel teljesen a saját felügyelete alatt tartsa. Perry birtoklási vágya elsősorban nem feleségére irányul, sokkal inkább fiaira, akikkel kapcsolatban minden döntésben részt akar venni, minden döntést ő akar meghozni. Agresszióját sem mindenekelőtt Celeste önállósága vagy döntései váltják ki, hanem a gyerekekre vonatkozó döntésekből való kimaradása (mert épp nem volt otthon), vagy a gyerekekkel való időtöltés hiánya. Ellentétben tehát az *Egy ágyban az ellenséggel*, amelyben (ahogyan hagyományosan a filmekben ábrázolják) a férj hatalmi vágya feleségére irányul, és agressziója a nő tetteiből ered, Perry frusztrációja a *Hatalmas kis hazugságokban* a gyerekek életéből való kimaradásból származik. A férfi erőszakossága tehát nem a nő publikus szférában betöltendő hatalmára, a lehetséges professzionális sikerekre irányul, hanem a gyermeknevelésre, ami pedig az átalakuló családmodellek és családi szerepek miatt frusztrálja. Ez a modern apai szereppel áll kapcsolatban, melyet az otthon dolgozó Ed testesít meg elsősorban a sorozatban, aki szórakoztató, segítőkész, ott van a gyermeke mellett, mindenről tud, mindenben részt vesz. Ennek a modern apának a képe kelt szorongást Perry-ben, ennek nem tud eleget tenni professzionalista életvitele mellett, amelyet viszont nem akar feladni vagy visszább venni, hogy azzal teret adjon Celeste-nek a munka terén.

Perry erőszakossága tehát a gyermekei fölötti hatalomból és annak féltéséből táplálkozik, de szorosan kapcsolódik, bár a gyermekeken keresztül áttételesen, Celeste anyaságához és a nő korábbi munkája iránti elhivatottságához. Ahogy megtudjuk, Celeste ügyvédként dolgozott, rendkívül sikeres volt munkájában, de nehezen esett teherbe, ezért otthagyta hivatását, hogy a gyerekvállalásra koncentráljon. Perry nehezményezi a nő karrierjének lehetőségét, amikor Celeste segít Madeline-nek a színielőadás megtartásában, és érzelmi zsarolással próbálja hatalmában tartani, ami újfent a gyerekekre vonatkozik, egy lehetséges új baba képében. Perry tehát felesége anyai szerepe

fölött uralkodik, ebben a szerepben kívánja tartani, magát pedig a döntéshozó apáéban. De Celeste számára nem elég az anyaság, nem tölti ki az életét a gyermeknevelés, a háztartásbeli feleség szerepe, hanem szüksége van a publikus szférában betölthető szerepre, a professzionális sikerekre. Celeste-nek az évad során el kell indulnia a publikus és privát szféra között egyensúlyt teremtő dolgozó anyává válás útján, hogy teljesnek érezze életét, de ehhez külön kell válnia Perry-től, ami a férfi erőszakossága, hatalomvágya miatt csak annak halálával valósulhat meg. A férfi halála tehát egyfajta feltétele Celeste önállósulásának, munkába állásának, hiszen ha a férfi él, a nő testi épsége és élete kerül veszélybe. Celeste hosszú ruhákkal, sálakkal, sminkkel fedi el a férfi által okozott sérüléseket, hasonlóan Julia Roberts karakteréhez az *Egy ágyban az ellenséggel*-ben, amelyben az öltözködés, mellyel elfedi zúzódásait, a félelem és zaklatottság színtere, hogy a férj számára megfelelően öltözik-e fel (Tasker 1998, 28). A két nő fölött hatalmat gyakorló férfi különbségét jelzi, hogy Celeste-nek nem kell félnie amiatt, ahogy öltözködik, álcája inkább a külvilágnak szól, mint a férjnek való megfelelésnek. Celeste külsőleg felöltött álcája, a finom, visszafogott, elegáns nő képe hivatott elrejtetni házassága sötét oldalát, az erőszakosságot, de ez az álca olyannyira Celeste részévé vált, hogy a kreált idilli boldogság képét nem tudja könnyedén levetközni (a házaspár párterápiára megy, hogy megoldják gondjaikat, de a terapeutának egyértelmű a családon belüli erőszak). Álcája tehát lényének szerves része lett, nem egy egyszerűen levehető identitás. A megalkotott kép levetkezésének folyamatát mutatják be a terapeutával való beszélgetései, melyek során lassan megnyílik a nőnek, aki fontos szerepet játszik Celeste önállósulásának folyamatában: nála néz szembe apránként a valósággal, nála ismeri be, hogy azért nem lép, mert nem akarja a gyerekeitől eltávolítani az apjukat, de fél, hogy Perry egyszer nem áll le időben és megöli őt. Sokáig tagadja az erőszakosságot, fenntartja a megalkotott képet, házastársi szexuális kapcsolatuk fontos elemének tartja, mely a szenvedély része. Celeste akkor határozza el, hogy végképp elhagyja a férfit, amikor megtudja, hogy Max átvette apja erőszakos viselkedését, így az addig Perry védelmében szóló érv, miszerint jó apa, megdőlt. Celeste-nek tehát fel kell ismernie a férfi negatív hatását a gyerekekre, hogy döntését meghozza.

Perry erőszakossága okozza a sorozat másik jelentős mozzanatát, Jane és Renata konfliktusát is (Ahogy arra már utaltam, Renata lányát az iskola első napján bántalmazzák, amiért Ziggy-t vádolja meg a kislány, aki valójában a valódi tettestől, Perry és Celeste fiától, Maxtól fél). Max látva, hogyan bánik az apja az anyjával, adaptálta az erőszakosságot, melyet saját személyes viszonyaiba is belevitt. Itt fontos megemlíteni, hogy a családon belüli erőszak történetbe való beemelése nem csak azért jelentős, mert egy elhallgatott témát jelenít meg erőteljes vizuális képsorokkal, hanem azért is, mert annak

gyerekekre való hatását is jelzi: megmutatja a családon belüli szerepek, a nemek közötti viszony és a másikkal való viselkedésmód eltanulhatóságát, azaz a sorozat a viselkedés tanulása, nem pedig biológiai öröklése mellett foglal állást, hiszen nem Ziggy (akinek anyját megerőszkolta Perry), hanem a Perry mellett felnövő Max válik erőszakossá. Max nem kívánt viselkedése miatt dönti el Celeste, hogy elhagyják Perry-t, amit a férfi nem hagyhat. Amikor Jane elmondja Celeste-nek, hogy Max bántja a kislányt, olyan képsorok következnek, melyek bemutatják, hogy míg azt hitték, a fiúk nem tudnak anyjuk bántalmazásáról, valójában Max hallotta a sikolyokat és kiáltásokat. Látványos, hogy miközben másik fiúk játszik, videót néz, kizárja a külvilágot, addig Max érdeklődően hallgatja az eseményeket. A családon belüli erőszak tehát nem marad a hálószoba falai között, hangjai kiszüremlenek a nappaliba, a fiúk hallhatják és adaptálhatják, és Max meg is teszi.

Ami Perry birtoklás-vágyában, a bántalmazásokban és a munkahelyen főállásban dolgozó versus háztartásbeli anya ellentétében megjelenik, az Chodorow fentebb már említett szülőség gondolata, mely nem anyai vagy apai feladatokról szól, hanem a szülői feladatok megosztásáról az anya és az apa között, illetve arról, hogy a gyermekeknek olyan családban kell felnőniük, ahol mindkét szülő egyaránt jelen van a privát és a publikus szférában, ezáltal a fiúk olyan férfiakkal nőnek fel, akik az otthoni teendőkből is kiveszik a részüket, a lányok pedig olyan nőkkel, akik a munka frontján is megállják a helyüket (Chodorow 2000, 64). Ennek a chodorowi vízióknak tökéletes megtestesítői a sorozat világában Ed és Madeline, előbbi erőteljes otthoni jelenlétével, háztartásbeli munkavégzésével, a nevelésben való érdemi szerepével, utóbbi az otthon és a munka közötti egyensúly megtartásával, a színdarab melletti kiállásával. Ez a modern család, amelyben a szülőség a meghatározó, frusztrálja Perry magáról és a családon belüli szerepéről alkotott képét. Perry erőszakossága, birtoklási és irányítási vágya, ahogy már említettem, egyrészt Celeste-re irányul, de főként ikerfiai nevelését érinti, mivel több vitájuk a fiúk baráti társaságára, szófogadására, az eléjük állított mintára vonatkozik. Celeste egyik érve a Perry-vel maradásra éppen fiaikkal való jó apai viszony, mely a napjainkban egyre inkább felértékelődő apai értékek trendjébe illeszkedik, amit például a *Rólunk szól* (2016—) apa karaktere kapcsán megfigyelhetünk. Celeste és Perry családja a klasszikus idealizált nukleáris család értékeit kívánja fenntartani a mai kor átalakuló családmodelljei között, ám sikertelenül, mert az egykeresős család struktúráját az otthonban jelentékenyen jelenlévő apa figurájával kívánja kombinálni. Az adaptált nukleáris családmodell esetükben azért is meddő, mert a Perry-t jellemző apai kvalitások a posztmodern korban kapnak jelentékeny hangot. Egyrészt, Perry gyakori üzleti útjai és az otthon távoli munkája sem hagyja kiteljesedni a jelenlévő apa képét, ami frusztrációra ad okot. Másrészt, Celeste egy hivatásában sikeres nőből vált otthonülő

családanyává, s amint barátnőjének bevallja, nem is elég számára az anyaság, amiből az következik, hogy Celeste tettvégya és az újbóli munkába állás vágya újfent nem felel meg az adaptálandó családmódelnek. A női emancipáció után már nem várható el az emancipált, professzionalista, sikeres ügyvédnőtől, hogy teljesen hagyja hátra hivatását, Perry birtoklási vágya miatt azonban nem engedheti, hogy fiai kicsit is nélkülözzék anyjukat, ezért nem akarja visszaengedni feleségét a publikus szférába, melybe a nő visszavágyik. Így tehát csakis működésképtelenként adaptálhatják a nukleáris család módeljét.

A hagyományos nukleáris családmódel a korszakban zajló átalakulások miatt sem működik a sorozat esetében. Somlai Péter (2013) vázolja, hogy a tradicionális nukleáris család kialakulásához hasonló változások mennek végbe a jelenkori családmódellek formálódásakor:

A polgári családtípus másfél-két évszázados elterjedése egyidejűleg ment végbe az első demográfiai átmenet más folyamataival. Ilyen volt a halálozási arányok javulása, az átlagos élettartam meghosszabbodása, a születések számának csökkenése. Ezek a folyamatok azonban beágyazódtak az egyidejűleg zajló technikai és gazdasági modernizáció (ipari forradalom, a kapitalizmus kibontakozása), illetve a polgári jogok és a modern kultúra (tömegmédiumok, közoktatás) terjedésének menetébe. Azok a folyamatok, amelyeknek során átalakultak a nemi (*gender*) és nemzedéki szerepek, nem csak a magánszférát változtatták meg, hanem a társadalmi nyilvánosságot is. Hasonló összefüggéseket találunk a jelenkori életformák kialakulását vizsgálva: az informatika forradalmát, a globalizációt és a posztindusztriális társadalmak kialakulását, a második demográfiai átmenetet, a nemi szerepek megváltozását, új nemzedékeket, a posztmodern kultúrát és vele az identitás problémáinak előtérbe kerülését. (Somlai 2013, 16–17)

Azaz az átalakulások következtében a hagyományos családmódel, családstruktúra, a családban betöltött szerepek kiüresednek, szükségszerűen átalakulnak, ami szintén hozzájárul ahhoz, hogy a Perry által preferált családmódel sikertelen. A fenti idézet azokra az átalakulásokra, átmenetekre utal, melyeket Beck-Gernsheim is megnevez a posztfamiliáris családmódellek körvonalázásakor. Ezek értelmében a sorozatban Renata családja a posztfamiliáris családmódellek kétkeresős változatát képviseli, annak is egy olyan formáját, melyben mindkét szülő magas beosztású, jól kereső pozícióban dolgozik, és mindkettőjük számára fontos karrierjük építése. Ebben a családmódel-változatban a családi élet kirakószerű megszervezése, az ütemezés, a pontos menetrend kerül előtérbe, a gyermekekre pedig dada vigyáz. Ahhoz, hogy a Renata karakter képe pozitívvá váljon, ahogy már fentebb írtam, Renatának meg kell találnia az egyensúlyt munka és otthon között, ami az ő esetében azt jelenti, hogy otthoni jelenlétének hangsúlyosabbá kell válnia. A karrierista nő negatív képét közvetíti a sorozatban, akit

munkahelyi elfoglaltságai, ambíciói elvonnak az otthoni teendőktől, a gyermekneveléstől. A privátban való jelentősebb jelenlét érdekében az évad során munkahelyi elfoglaltságait csökkenti, a sorozat végére megteremtődik a professzionalizmus és anyaság egyensúlya, amely a gyermekkel töltött érdemi időtöltésben, a családi életben jelentékenyebbé válásában tükröződik. A sorozat világában a chodorowi elképzelésnek megfelelően a munkában elért sikereivel, boldogulásával példát állító anya az otthon közegének is szerves része lesz, kellő figyelmet fordít gyermekére, családjára, mindezekben pedig a férje partnerként segíti, akivel meg tudják őrizni az intimitást. Mind Renata, mind pedig Celeste a *Sex és New York* Mirandájának alakját idézi meg. A fentebb idézett Havas Júlia Éva Mirandát a karrierista kategóriájába sorolja, de képe sokkal összetettebb, hiszen Mirandának (Renatához hasonlóan) a *Sex és New York*-ban meg kell találnia a megfelelő egyensúlyt a karrier és gyermeknevelés között. Celeste és Renata alakja tehát egyáltalán nem előzmény nélküli a műfajban.

Celeste és Perry erőszakos kapcsolata és annak következményei, Renata lányának bántalmazása, Ziggy megvádolása, Perry családi szerepe miatti frusztrációja, Jane traumája és nőiességének palástolása, Bonnie túlzott szexualitása és Madeline csalárdsága alapján kijelenthetjük, hogy az öt család külön-külön, más okokból ugyan, de működésképtelen. Az általuk képviselt családmodellek a konkrét családok esetében sikertelenek, de együtt, egy nagy posztfamiliáris családként elgondolva, melyben egymást segítik, működőképeseek lehetnek. Ettől függetlenül az öt család mindegyike megfelel a posztfamiliáris család mindennapi életének kirakósszerű megszervezését, a különböző helyszíneken történő programokkal teletűzdelt napirendet tekintve. A gyermek életének szervezatlensége, a szülő jelenlétének hiánya legerőteljesebben Renata családjában észlelhető, őket követi Celeste családja, akinek férje gyakran van távol az otthontól.

A posztfamiliáris család fogalma abban a korban alakul ki, melyben gyakoriak a válások, újraraházasodások, az interkulturális, a kettős nemzetiségű, a többgenerációs, az egyszülős és a nevelőszülős családok (Beck-Gernsheim 2002). Kiváltképp az elvált vagy egy szülővel felnövő gyermekek esetében figyelhető meg egyfajta érzékenység, sebezhetőség (Beck-Gernsheim 2002, 95), ami a sorozatban Ziggy szégyenlősségében, visszafogottságában is megmutatkozik. Ziggy azáltal válik nyitottabbá, magabiztosabbá és felszabadultabbá, hogy egy nagyobb „család” részévé válik, mely a sorozat történései során alakul ki. Ez a nagyobb család az a választott kapcsolat, mely létrehozza a posztfamiliáris családot az öt főszereplőnőt összekötő (nővéri) kötelék révén. Ennek a barátnői–nővéri kapcsolatnak köszönhető, hogy Jane levetkőzi bezártságát, újra nyitni mer a férfiak felé, fia pedig nyitottabb, bátrabb lesz ebben a biztonságos nagy családban; hogy Renata egy olyan anyai

közösség része lesz, melyben érdemi időt tölthet lányával; Madeline szembenéz csalfaságával; Celeste pedig kikerül Perry hatalma alól, s fiai is biztonságos környezetbe kerülnek, melyben egy féltestvérük is lesz Ziggy személyében. A fentiekben tárgyalt különböző családmodellek, családon belüli szerepek a sorozat zárlatára kialakuló nő(vér)i köteléken alapuló szimbolikus nagy családban lesznek működőképesek, a lezajlott események következtében átalakultak, egymáshoz idomultak. Ez a posztfamiliáris család eddig elsősorban a szituációs komédiák baráti társaságaiban találta meg a helyét, melyben a kialakuló köteléknek köszönhetően a női karakterek átsegítik egymást a folyamaton.

Mindennek szemléletes példája a sorozat zárójelenete. Chloe, Madeline lánya a zongorán a sorozat egyik fő zenei motívumát kezdi el játszani, majd ahogy kinéz az erkélyen álló anyjára, elhallgat a zene és atmoszféra zajokat hallunk. Madeline észreveszi, hogy lánya nézi, aki ekkor folytatja a zongorázást, anyja pedig bemegy hozzá. Elindul a zenei motívum a már ismert aláfestő formájában, majd egy képi bevágást látunk a hullámzó tengerről, majd a temetesen gyászoló tömegről. Következik a már-már idilli képsor, a tengerparton szaladgáló gyerekek lábnyomaival, totálban és nagy totálban látjuk, ahogy a hat gyerek az üres, homokos parton önfeledten kergetőzik, az öt anya pedig boldogan nézi őket, játszik velük. A hangsúly a záró jelenet idilli képeiben az anyák egységére, összetartására helyeződik, a külön-külön nem, de együtt működőképes nagy családra, mely egy megrázó esemény által válik teljessé, Bonnie belépésével. Majd egy újabb kép a hullámzó tengerről, és visszaugrunk a gyilkosságra, kiderül pontosan mi történt, de továbbra is csak az aláfestő zenét halljuk. Perry magával akarja rángatni Celeste-et, de ekkor Jane felismeri, mint Ziggy apja, Perry pedig megtámadja feleségét, majd az őt segíteni akaró Jane-t, Madeline-t és Renátát, akiket ledob magáról, miközben a földön fekvő Celeste-et hasba rúgja — az egyes ütések közé a sziklára csapódó tenger képe ékelődik be, azok erejét érzékeltetve. Végül Bonnie siet a nők segítségére és lelöki a férfit a lépcsőn. A sikolyok halványan átszűrődnek a tenger morajlásának zaján. A tengerparton aggodalmasan merengő nők premier plánjai váltakoznak a gyilkosság utáni zaklatott házaspárok és tettestársak összeborulásainak közeli beállításával éreztetve a megrendültséget és a bűntény által megkötöttet köteléket, majd halkán megszólal a *You Can't Always Get What You Want* feldolgozása, újra a tengerparton vagyunk, kapunk pár képet a merengő, kergetőző, egymást átölelő anyákról, és amikor a dalszöveg az „azt kapod, amire szükséged van” sorhoz ér, Jane megkönnyebbült mosolyát látjuk. Bár az idilli képsort beárnyékolják a közösen elkövetett gyilkosság képei, Jane és Ziggy posztfamiliáris családjuk biztonságos közegében megtalálják helyüket.

Felhasznált irodalom

- Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2002. „On the way to a post-familial family. From a community of need to elective affinities.” In Ulrich Beck és Elisabeth Beck-Gernsheim. *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications, 85–100.
- Butsch, Richard. 1992. „Class and Gender in Four Decades of Television Situation Comedy: Plus ça Change...” *Critical Studies in Mass Communication* 9: 387–399.
- Butsch, Richard. 2003. „Ralph, Fred, Archie and Homer: Why television keeps re-creating the white male working class buffon.” In Gail Dines és Jean McMahon Humez (ed.) *Gender, Race and Class in Media: A Text-Reader*. Thousand Oaks: Sage, 575–585.
- Chodorow, Nancy J. 2000. *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Ford. Csabai Márta, Kende Anna, Örlösy Dorottya és Szabó Valéria. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Fogel, Jennifer M. 2012. *[A Modern Family: The Performance of “Family” and Familiarism in Contemporary Television Series](#)*. PhD thesis. University of Michigan. 2016. november 20.
- Glennon, Lynda M. és Richard Butsch. 1982. „The Family as Portrayed on Television 1946-1978.” In D. Pearl, L. Bouthilet & J. Lazar (ed). *Television and Behavior: Ten Years of Scientific Progress and Implications for the Eighties. (Volume II, Technical Reviews.)* Washington, D.C.: U.S. Department of Health and Human Services, 264–271.
- Havas, Júlia Éva. 2008. „Női sorozatok: kettő plusz kettő. Kortárs amerikai tévésorozatok nőképe.” *Metropolis* 4: 54–79.
- Hódosy, Annamária: „[A reklám és a posztfeminista erődiskurzus](#).” *Apertúra* 2016. tavasz.
- Hollinger, Karen. 2012. *Feminist Film Studies*. London & New York: Routledge.
- Krigler, Gábor. 2008. „Az előző részek tartalmából. Az amerikai sorozatok világa.” *Metropolis* 4: 10–28.
- Lacalle, Charo és Tatiana Hidalgo-Marí. 2016. „Evolution of family representations in Spanish fiction television.” *Revista Latina de Comunicación Social* 71: 470–483.

- Lacalle, Charo és Beatriz Gómez. 2016. „The representation of women in the family in Spanish television fiction.” *Communication & Society* 29 (3): 1–14
- Mayne, Judith. 1994. *Directed by Dorothy Arzner*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mittel, Jason. 2008. „Narratív komplexitás a kortárs amerikai televíziózásban.” *Metropolis* 4: 30–53.
- Mulvey, Laura. 2000. „[A vizuális élvezet és az elbeszélő film](#).” Ford. Juhász Veronika. *Metropolis* 4: 12–23.
- Neményi, Mária. 2000. „Új család - új modell.” In Schadt Mária (szerk.) *Családszociológia (Szöveggyűjtemény)*. Pécs: Comenius, 258–270.
- Somlai, Péter. 2013. *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Tasker, Yvonne. 1998. *Working Girls. Gender and Sexuality in Popular Cinema*. London: Routledge.

Filmográfia

- Bays, Carter & Craig Thomas (alk.) 2005–2014. *Így jártam anyátokkal (How I Met Your Mother)*. Bays & Thomas Production & 20th Century Fox Television.
- Berg, Gertrude (alk.) 1949–1957. *The Goldbergs*. NBC & CBS.
- Borowitz, Andy & Susan Borowitz (alk.) 1990–1996. *Kaliforniába jöttem. (The Fresh Prince of Bel-Air)*. The Stuffed Dog Company, Quincy Jones Productions, Quincy Jones/David Salzman Entertainment & NBC Productions.
- Burrows, James, Glen Charles & Les Charles (alk.) 1982–1993. *Cheers*. Charles/Burrows/Charles Productions & Paramount Television.
- Crane, David & Marta Kauffman (alk.) 1994–2004. *Jóbarátok. (Friends)*. Bright/Kauffman/Crane Productions & Warner Bros. Television.
- Fogelman, Dan (alk.) 2016–. *Rólunk szól. (This Is Us)*. Rhode Island Ave. Productions, Zaftig Films & 20th Century Fox Television.
- Franklin, Jeff (alk.) 1987–1995. *Bír-lak. (Full House)*. Jeff Franklin Productions, Miller-Boyd Productions, Lorimar Telepictures, Lorimar Television & Warner Bros. Television.

- Horgan, Sharon (alk.) 2016–. *Válás. (Divorce.)* HBO Entertainment, Pretty Matches Productions, Merman Films, Kapital Entertainment & 343 Incorporated.
- Kelley, David E. (alk.) 2017. *Hatalmas kis hazugságok. (Big Little Lies.)* Pacific Standard, Blossom Films & David E. Kelley Productions.
- Kohan, David & Max Mutchnick (alk.) 1998–, *Will és Grace. (Will & Grace.)* KoMut Entertainment, 3 Sisters Entertainment, 3 Princesses and a P Productions, NBC Studios, NBC Universal Television Studio & Universal Television.
- Leavitt, Ron & Michael G. Moye (alk.) 1986–1997. *Egy rém rendes család. (Married with Children.)* Embassy Communications, ELP Communications & Columbia Pictures Television.
- Lorre, Chuck & Bill Prady (alk.). 2007–. *Agymenők. (The Big Bang Theory.)* Chuck Lorre Productions & Warner Bros. Television.
- Newman, Tracy & Jonathan Stark (alk.) 2001–2009. *Jim szerint a világ. (According to Jim.)* Newman-Stark Productions, Suzanne Bukinik Entertainment, Brad Grey Television, Touchstone Television & ABC Studios.
- Reo, Don & Damon Wayans (alk.) 2001–2005. *Életem értelmi. (My Wife and Kids.)* Wayans Bros. Entertainment, Impact Zone Productions & Touchstone Television.
- Ruben, Joseph (rend.) 1991. *Egy ágyban az ellenséggel. (Sleeping with the Enemy.)* 20th Century Fox.
- Star, Darren (alk.) 1998–2004. *Szex és New York. (Sex and the City.)* Darren Star Productions & HBO Original Programming.
- Stearns, Mary Kay & Johnny Stearns (alk.) 1947–1950. *Mary Kay and Johnny.* CBS, DuMont Television Network & NBC.
- Weinberger, Ed, Michael Leeso &, Bill Cosby (alk.) 1984–1992. *The Cosby Show.* Carsey-Werner Productions & Bill Cosby Productions.

Lendák-Kabók Karolina, szerk. „Genderkutatások.” *Létünk* 2016/46.4, Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1–185, ETO: 32+008+81+82.

A *Létünk* folyóirat „Genderkutatások” blokkja hiánypótló összeállítás. A válogatásban megjelenő tanulmányok érdeme, hogy a társadalmi nemekkel kapcsolatos kérdéseket és problémafelvetéseket több különböző tudományterület és gyakorlat — mint például az irodalomtudomány és a társművészetek, a szociológia és a pedagógia — felől tárja a vajdasági olvasóközönség elé.

A téma időszerűségére és fontosságára hívja fel a figyelmet a blokk bevezetőjében Lendák-Kabók Karolina. Cikkében Lendák-Kabók előbb tisztázza a *gender*-kifejezés fogalmát, majd áttekintést ad a Vajdaságban élő nők helyzetéről, a civil szervezetekben betöltött szerepvállalásairól és „láthatatlanságukról”. A bevezető továbbá kitér a *gender* egyre jelentősebb szerepére a neveléstudomány és a kutatás területén, felhívva a figyelmet egy, az Újvidéki Egyetem Társadalmi Nemek Központjának PhD-hallgatóiból álló közösség által a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon tartott, a társadalmi nem szempontú gondolkodást célzó bemutatóra, valamint a Horizon 2020 nemek közötti egyenlőséget célzó programjáról a döntéshozatalban, a kutatócsoportokban és a társadalmi nem-elemzések K+F tartalmakba való integrálása kapcsán. Ahogy a szerző megjegyzi, a társadalmi nem kérdése napjainkban mind nagyobb szerepet tölt be a jogszabályok és a kutatás területén, így a *gender*-szakértők alkalmazása a pályázatok során, valamint a *gender*-szempontú interdiszciplináris kutatások kiemelt fontossággal bírnak.

Bakos Petra „Testet öltött határok” című összehasonlító tanulmányában az egyén társadalmi neméből, anyagi helyzetéből és származásából adódó „mátság” témakörét két regény, Melinda Nadj Abonji *Galambok röppennek föl* és Kati Hiekkapelto *Kolibri* című művei alapján elemzi. A tanulmány fő vonalát képezi Sarah Ahmed otthon-lévő-testről (*body-at-home*) kontra oda-nem-illő-testről (*body out of place*) alkotott megközelítésmódja, amelynek eredménye egy, az alacsonyabb rendűt a felsőbbrendűtől, a többséget a kisebbségtől, az „én”-t a „más”-tól elhatároló különbségtétel. Ez a megkülönböztetés, amelynek állandó eleme a kristevai abjekció krízise, egy olyan hatalmi kölcsönhatást feltételez, mely során „azok, akiknek történelmi helyzete lehetővé tette, hogy normát alkossanak, vagyis az adott történelmi helyzetben a magukat otthon-lévő-testekként érzékelők újra meg újra meghúzták a fogalmi kategória határait, szimbolikusan kizárva mindazt, ami értelmezésük szerint nem ‘emberi’ — azaz nem olyan, mint ők maguk” (60).

Ennek alapján az elemzett regények hősnői kénytelenek azokkal a szimbolikus határvonalakkal szembesülni, amelyek őket balkáni kisebbségiekként és nőkként azonosítják. A tanulmány szerzője szerint ezek a határvonalak az interszekcionalitás, a kultúrák közöttiség és a társadalmi nemek különbségének sajátos alakjaiként képzelhetők el. Ebben az értelemben a regények központi problémája, hogy míg a hősnők az általuk választott nyugati kulturális közeg számára nemkívánatos bevándorlókként ítéltetnek meg, hazájukba csupán azzal a feltétellel térhetnének vissza, „amennyiben betartják azokat az íratlan szabályokat, amelyek meghatározzák, hol egy nő helye” (68). Ez az állítás fajsúlyos és fontos a kisebbségi- és genderkutatások kapcsán, hiszen rávilágít a kisebbségi létkérdés egyik legnagyobb problémakörére, mely szerint a bevándorló nők nem csupán nemzetiségi identitásuk, de társadalmi nemük okán is marginalizált helyzetbe kényszerülnek.

Az interszekcionalitás elméletét és kutatási módszerét, valamint a vajdasági magyarsággal kapcsolatos szociológiai kutatásokban való jelentőségét mutatja be **Lendák-Kabók Karolina „Az interszekcionalitás vajdasági vonatkozásai”** című munkája. Lendák-Kabók tanulmányát a szisztematikus és gondos felépítettség jellemzi: a fogalomban járatlan olvasók előbb az interszekcionalitás terminusával és megközelítésmódjaival, a feminista kutatásban elfoglalt ellentmondásos pozíciójával, az etnicitás és a gender egymásra hatásával, valamint ezek módszertani megközelítéseivel ismerkedhetnek meg, míg a tanulmány második fele az interszekcionalitás gyakorlati elemzésének lépéseit tárja fel négy vajdasági kutató munkáján keresztül. A tanulmány érdeme, hogy a vizsgált szerzők (Gábrity-Molnár Irén, Takács Zoltán, Palusek Erik és Ágyas Réka) munkáinak elemzésével felhívja a figyelmet az etnikai különbözőség mellett a vajdaságiak körében fellépő egyéb kategóriákra (pl. társadalmi nem, életkor, osztály), kiemelve, hogy a kategóriák közötti viszonylatok eltéréseinek felismerése és kritikai vizsgálata egyes problémák (pl. szakválasztás és a jövedelemben való eltérések a vajdasági magyar fiúk és lányok körében, integrációs nehézségek a munkaerőpiacon, társadalmi elvárások és sztereotípiák a karrier és a család kérdésében, a tudományos körökben érzékelhető problémák és sérelmek) megoldásának szükségszerű lépései lennének a szociológiai kutatások során.

Palásti Andrea „A fotográfia mint a felforgató női szubjektivitás terepe” című munkájában a nyugati kultúrában már a hetvenes évektől mind meghatározóbb szerepet kapó *női beszédmód/női tekintet*, valamint a női test és szexualitás fotografikus művészetekben való megjelenési módozatait vizsgálja három vajdasági művésznő, Bogdanka Poznanović, Katarina Radović és Tanja Ostojić munkáin keresztül. Ahogy arra Palásti rámutat, e művek sajátos vonása, hogy a művészetek és a média felett uralkodó patriarchális diskurzuson belül, pontosabban annak kritikájaként, a valóságot olyan

szubjektív női perspektívából közelítik meg, amely által az elemzett művek dekonstruálják a patriarchális vizuális és nyelvi hagyományt. A tanulmány egyik lényeges pontját képezi a Laura Mulvey által felvetett identitás és identifikáció kérdése (a szubjektum-objektum/férfi-nő kategóriákon keresztül). E magyarázat szerint minden patriarchális hagyományokon nyugvó képi reprezentáció egy olyan autoratív férfitekintetet igényel, amely a nőt magától értetődően a férfi aktív tekintetének passzív nyersanyagává teszi. A szerző szerint ezzel a hagyománnyal radikálisan szakítva a fotográfiában a 2000-es évektől mindinkább elterjedő női látásmód a művésznők számára a nőiség kifejezésének és a női identitáskonstrukciónak kritikai elgondolásait és ábrázolásmódjait tette lehetővé. Ennek megfelelően, állítja a szerző, a tanulmányban elemzett alkotások súlya abban mutatkozik meg, hogy a nőiség vizuális és nyelvi identitásának és identitáskonstrukciójának paramétereit és normatív reprezentációs formáit provokálva „zavarják/felborítják a rendjét a Mulvey által felállított szubjektum-objektum/férfi-nő kategóriáknak, valamint felforgatják a nézőnek a domináns kultúra által megalkotott maszkulinitását” (106). A posztfeminista kritika, a queer elmélet és a kultúrakutatás elméleti nézőpontjai mentén építkező tanulmány színes illusztrációkkal szemlélteti és teszi az olvasó számára vizuálisan is megragadhatóvá a Poznanović, Radović és Ostojić munkáiban reprezentált nőiség ábrázolási módjait.

Margareta Bašaragin „A társadalmi nem és a nyelv kölcsönhatása a tantermi beszélgetésekben — Megszólítás” című tanulmányában egy szerb és egy magyar nyelvű vajdasági iskolában végzett empirikus kutatás által azt a kérdést kívánja vizsgálat tárgyává tenni, hogy a tanórákon történő megszólítás és a kapcsolatfelvétel hogyan járulnak hozzá a diákok nemi, nyelvi és kulturális alapú identitáskonstrukciójához. A tanulmányhoz használt ábrák és jelek segítségével Bašaragin részletesen bemutatja, hogy a két, egymástól kultúrájában és nyelvében eltérő iskolai közösségben alkalmazott beszélgetési stratégiákban a fiúk és a lányok megszólításában, illetve a velük való kapcsolatfelvételben milyen párhuzamok és ellentmondások figyelhetők meg a tantermi interakciók során. A szerző álláspontja szerint a videofelvételekkel rögzített kutatás igazolja, hogy a fiúk és a lányok személyneven való megszólításait illető aránytalanságokban, az órán folytatott kollektív identitás kiépítésének, a tanár és a diákok közötti generációs távolság fenntartásának törekvésében a *deco/gyerekek* köznévi használatával, a személyes és birtokos névmások használatának gyakoriságában, valamint a közvetett kapcsolatfelvétel során alkalmazott többes számú alakok használatában alapvető aránytalanságok és különbségek fedhetők fel. A tanulmány ennek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a kulturális és nemi alapú megkülönböztetés meghatározó jelleggel van jelen az általános iskolai oktatásban, s hogy a tanárok közvetett nyelvhasználata már

önmagában bizonyítja a rejtett nemi alapon való különbségtételt. A nemi identitás kialakítása különösen meghatározó a 13-15 éves korú, tehát az általános iskolát befejező/középiskolát kezdő lányoknál és fiúknál, ezért a szerző helyesen jegyzi meg, hogy a tanórákon folytatott interaktív foglalkozások jelentős mértékben járulnak hozzá a tantermekben kialakított és elvárt sztereotíp viselkedési mintákhoz. A tanulmány távlata tudatosítani a tanórákon zajló interakció fontosságát mind az oktatáspolitikában, mind pedig a tankönyvek szerzői számára — formabontó és innovatív vállalkozás, amely kedvezően befolyásolhatja a tolerancia és a sztereotíp hozzáállástól mentes identitás kiépítésének kérdését.

„**A cigány lány bővületében — Tolnai Ottó *A tengeri kagyló* című kisregényének gender szempontú értelmezéskísérletei**” című tanulmányában **Novák Anikó** az elemzett művet egymáshoz erősen kötődő perspektívák mentén vizsgálja. A tanulmányban Novák célszerűen alkalmazza azt a látásmódot, amely szerint a Tolnai-kisregény ugyanúgy olvasható a beavatástörténetek egy darabjaként, miután a regényben szereplő fiúk saját nemi viszonyulásaik kialakításának első lépéseit teszik meg („férfivá válnak”), mint egy Pygmalion-mítoszként, mely alapján a nő a vágy tárgyaként konstruálódik és ölt tényleges formát a férfiúi tekintet és képzelet által. A munka újszerűségét jelenti, hogy egy férfi szerző művén keresztül értelmezi a férfiúi tekintet problémáját, az e tekintet által feltételezhető nemi alapú hatalmi konstrukciókat és struktúrákat, valamint azokat a normatív társadalmi előítéleteket és szabályokat, melyek irányt szabnak a fiatal fiúk számára nemi identitáskeresésük során. A tanulmány szerint a ‘nő’ mint tárgyasult, passzív létező két formában jelenik meg a kisregényben: előbb mint a szexuális vágy objektuma, amely a szemlélés gyönyörével ajándékozza meg a fiú szereplőket, majd mint egy művészi alkotófolyamat alanya, akinek testét gyúrni, formázni, csipkedni és megerősölni is lehet. Munkájában Novák emellett érzékletesen fejtegeti, mint jelennek meg a regény fő karakterei mellett a maszkulinitás hagyományos elképzeléseinek ellentmondó, „sérült, furcsa, valamiféle hiánytól szenvedő férfiak, marginális figurák” (135), akikkel szemben a nő egy aktív, domináns alakként fogalmazódik meg. A tanulmány egyetlen hiánya, hogy bár Novák említést tesz a nő és e férfiak közötti hierarchiáról, arról a kiegyensúlyozott létállapotról, melynek gyökere az egymástól való hatalmi függésben keresendő, mégsem nyújt ehhez az állításához alapos magyarázatot. Pedig témájából adódóan a tanulmányban rengeteg lehetőség rejlik a hatalmi struktúrák nagyrészt férfiúkból álló közösségen belüli jellemzőinek kimerítő tárgyalására. Ennek ellenére a tanulmány érdeme, hogy bemutatja, hogyan válik a domináns férfiúi szerepminta hiánya egy olyan identitáskeresés feltételévé, amely során a fiúk

maguk alakítják identitáskonstrukcióik szabályrendszerét és értékrendjét egy olyan közegben, ahol csődöt mondanak a társadalmi normák és elvárások.

A genderblokk tanulmányainak egyik különlegessége, hogy olvasmányos stílusukkal az általuk tárgyalt témákat a társadalmi nemek tudományában tájékozatlan olvasók számára is megragadhatóvá teszik. Mi több, újszerű problémafelvetéseikkel és vizsgálati módszereikkel arra hívják fel az olvasó figyelmét, hogy a társadalmi nemek tudománya nem absztrakciókon alapuló tudományos kutatások összessége, hanem a kortárs társadalom nemi alapon nyugvó problémáira reflektáló, e problémákra választ kereső különféle megközelítések és elemzések együttese. Ugyanakkor a válogatás fontos részt vállal a társadalmi nemek témájának népszerűsítésében mind a vajdasági médiában, mind az elméleti és gyakorlati alapú tudományos kutatásokban, mind az oktatáspolitikában. Ahogy a blokk bevezetőjében azt Lendák-Kabók Karolina megállapítja, a válogatás szerzői elsősorban tudományos tevékenységükkel irányíthatják a figyelmet a téma fontosságára (55). E célkitűzés kiindulópontja lehet a tolerancia és a nemi egyenlőség kialakításának a vajdasági társadalom színterén, így e blokk létrejötté és működése tiszteletreméltó és dicséretes.

*Szőke Dávid Sándor
Szegeci Tudományegyetem*

Darabos Enikő. *Testmetaforák a kortárs magyar irodalomban.* Marosvásárhely: Lector Kiadó, 2017. 279 oldal. ISBN 978-606-94183-0-7.

A *Testmetaforák* Darabos Enikő 2004 és 2014 között megjelent kritikáit és tanulmányait gyűjti egybe, amelyeket a kritikus saját bevallása szerint „a kortárs magyar irodalom legmeghatározóbb műveiről” írt, ahol a meghatározó „az, ami az adott kritikus/olvasó számára valamilyen tekintetben izgalmasnak és továbbgondolásra érdemesnek minősül” (7). Vagyis az írásokban a kritikus szellemi kalandot keres, de nem csak azt. Ennek a szellemi kalandnak a során Darabos a kortárs magyar irodalom *testét* járja körül tizennyolc magyar író huszonegy írásán keresztül, az emberi testet a nyelvi alternatívákon keresztül tartva az értelmezés fókuszában. Azaz, a szövegek a testi-érzéki létezés metaforikus, nyelvi elbeszélésének, elbeszélhetőségének módjait próbálják megtalálni, feltérképezni, szétszálazni. Azokra a kérdésekre keresik a választ, hogy hogyan érünk a nyelven keresztül a másik testéhez, hogyan érhet hozzá a nyelv a testhez, hozzáérhetünk-e egyáltalán a testhez a nyelvi mediatizáció által támasztott akadályok ellenében? Mert, ahogy Darabos a gyűjteményes kötet bevezetőjében írja is, „az ember minden szikrázó szellemi adottságával együtt mélyen az anyagban gyökerező létező” (9). Az írások téje tehát ennek a szövetszerű–szövegszerű materialitásnak, a test szövegi működésének a tetten érése a kortárs irodalom terében: Darabos Enikő azokat a *testmetaforákat* keresi, amelyekkel „érzéki létezésünk minél szélesebb spektrumban elmondhatóvá és faggathatóvá válik” (9).

Darabos három tematikus blokkba szervezte a kötetben összegyűjtött szövegeket. Az első, *Én—másik* címet viselő blokkban a szerző szándéka szerint olyan szövegeket olvashatunk, amelyek az interszubbjektív viszonyrendszerének, az *én* és a *másik* közötti komplex összefüggésrendszernek a vizsgálatára vállalkozik. Ebben a blokkban kapott helyett Oravecz Imrétől az *1972. szeptember*, Rakovszky Zsuzsától *A kégyó árnyéka* és *A hullócsillag éve*, Bán Zsófiától az *Esti iskola*, Agota Kristoftól a *Trilógia* és *Az analfabéta*, Solymosi Bálinttól az *Életjáradék*, Grecsó Krisztiántól pedig a *Tánciskola* kritikai olvasata. A második rész, a *Test—nyelv* szövegei a textuálisnak azokat a módjait boncolgatják, amelyekkel a nyelv leírja, megérinti a testet, illetve amelyeken keresztül a test matériája beszüremkedik a nyelv szövetébe. Az itt feltérképezett művek között van Nádas Péter *Párbuzamos történetek*, Pályi András *Éltem és Túl*, Bartis Attila *A nyugalom*, Spiegelmann Laura (alias Kabai Lóránt) *édeskevés*, illetve Erdős Virág *Eüridiké*

című kötete. A harmadik, *A másik én* címet viselő blokk tartalmazza azokat a szövegeket, amelyek „az ember nevű létező” materiális viszonyait, az ember testi létezését kívülről meghatározó és belülről feszítő viszonyrendszereket kívánják feltérképezni, röviden azt, hogy miként él az ember, mint testileg meghatározott, testébe vetett társas lény (9). Ebben a részben a kritikai tekintet olyan szövegek felé fordul, mint Esterházy Pétertől a *Semmi művészet*, Darvasi Lászlótól a *Virágxabálók*, Bodor Ádámtól a *Verhovina madarai*, Szvoren Edinától a *Nincs, és ne is legyen!*, Szilasi Lászlótól *A harmadik híd*, Tompa Andreától a *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*, továbbá Vajda Mihálytól a *Szókratészi buzatban*.

Darabos Enikő a posztmodern irodalomkritikának a szegedi deKON-csoportból magával hozott szövegértelmező eszköztárát használja, fejleszti tovább a kötetben olvasható tanulmányokban, a dekonstrukció és a pszichoanalízis szubjektumot szétszalázó, ízekre szedő és atomjaiban felboncoló eszközeivel építve meg a kortárs magyar irodalmi szövegek szubjektumainak szemiotikáját. Biztos kézzel vezeti keresztül az olvasót a lacani szubjektum-analízis labirintusán és a kristevai abjekt én-tekervényein, „az imaginárius és szimbolikus területek határsávjainak” (36–37) kijelölhetetlen, lehorgonyozhatatlan, ezért az értelmezés számára mindig új kihívást jelentő, a jelölés folyamatának ámító-csábító területein. A kritikus metafigurája otthonosan mozog abban a világban, ahol a „beszélő szubjektum számára [...] pusztító-elbizonytalanító erőként tételeződik a beszéd, a szövegelés kényszere” (78), és az önelvesztésig átérzi és átadja azt az esztétikai tapasztalatot, „hogymennyire kétségbeesítően és felemelően esetleges az a megfellebbezhetetlenül sajátjának érzett szavunk, hogy ’én’, mennyire körvonalalazhatatlan az a jelentéstartomány, amiben ez a terminus mozog” (72). Darabos Enikő szöveggént olvassa az általa olvasott szövegek énjét, hogyan is lehetne másként? „Mihelyt meg akarjuk érteni, az én nyelvivé (azaz szöveggé) válik, [...] ezáltal mérhetetlenül nehezzé válik a megértése, hiszen olyan absztrakciók által válik közvetíthetővé, melyek sajátos megmutatkozása elé vonnak áthatolhatatlan leplet” (267). Az éneket kereső és beszédre fogó Darabos mégis megkísérelt ezeken az áthatolhatatlan lepleken áthatolni, s a test metaforáinak útvesztőjében, a nyelvi absztrakciók ingoványában megkeresni az én testének és a test énjének összefonódását.

De mit is takar pontosan Darabosnál a test megszólaltatása, vagy másképpen, megnyitja-e a kritikus test-értelmezése a test kitakarásának, a nyelvi absztrakcióktól a hús-vérig eljutásnak a lehetőségét? Kap-e teret és hangot a test olyan többdimenziós társadalmi kiterjedése, ami kitakarja a testek heteronormativitáson túli nemét, szexualitását, vágyait, kudarcait, súlyát, sebeit, magányosságát vagy társasságát, amely dimenziók mind

hatalmi működésbe ágyazottan nehezednek az én-testekre? A kötet legkidolgozottabb, leghosszabb lélegzetvételi, tanulmányában, „A néma test diskurzusa”-ban Catherine Belsey (1995) nyomán Darabos maga is kifejti, az irodalom mindig valamilyen ideológiák hordozója (is), hiszen az irodalom is azokkal a diszkurzív gyakorlatokkal operál, amelyek a testek kulturális előállításáért és szabályozásáért, a testi létezmódok/kifejezmódok megengedhető és megengedhetetlen dimenzióinak és területeinek kijelöléséért felelősek. Darabos megfogalmazásában:

olyan kultúrakritikai perspektívában tekintem a test, a nemi identitás és a szexualizált szubjektum megszólaltatásának irodalmi alternatíváját, amely ebben a kétirányúságban ragadja meg a figuratív nyelv működését: egyfelől mint a testre alapozó (kicsit erősebben szólva, a testet kihasználó) szimbolikus identitás kialakításának közege, másfelől a szilárd körvonalakkal rendelkező, szexuális reprezentációkba dermesztett „engedelmes test” kulturális konstrukciójának folyamatos eltörlése és felülírása. (98)

Ez, tulajdonképpen, egy kirekesztő mátrix, amely által a szubjektumok kialakulnak, és amely „megköveteli a kivetett lények territóriumának párhuzamos létrehozását is, azokét, akik még nem ‘szubjektumok’, de akik a szubjektum territóriumának konstitutív külsejét alkotják” (Butler 2005, 17). A szubjektumok ‘létrejöttének’, kulturális és társadalmi konstitúciójának feltétele ugyanis a testekre és a testekbe íródott, a testek közé ékelődött előírások és szabályok elfogadása, megtestesítése. Azonban az irodalomkritikus Darabos Enikő számára fontos annak leszögezése, hogy az irodalom nemcsak a társadalmi normarendszer testekre és testekbe írásában résztvevő diszkurzív gyakorlatként funkcionálhat, de „az irodalom beleszólhat a test szabályozását végző biopolitikai diskurzusba”, sőt, „az irodalmi nyelv maga is javasolhat új megszólalási módokat, retorikai alternatívákat a test és a tabuizált érzéki tapasztalatok megszólaltatására” (98).

A *Testmetaforák* pontosan ezeket az alternatív megszólalási módokat, a tabusított érzéki tapasztalatok irodalmi kifejezési módjait térképezi fel a kortárs magyar irodalom szövegeiben. A kérdés az, hogy az 1972. szeptembertől a *Szókratészi buzatbanig* terjedő szövegszála olvasása során eljut-e a kritikus Darabos a nyelvi absztrakcióktól a hús-vér testig, vagy inkább megmarad a szabadság, az individualizmus, az én és a másik keresésének metafizikai dimenziójánál, ahol a test valamiféle apropó marad, egy szükséges kellék a nyelv kritikai beszéltetéséhez, *tabula rasa*, amit a nyelv tölt fel újra és újra jelentéssel. Ahogy az érzékeny önreflexió kimondatja magával a szerzővel is, „Oravec 1972. szeptemberétől hosszú út vezet Tompa

Andrea óvatos-erős testpolitikájához és Vajda Mihály naplójaihoz” (7). Amit ugyanis Darabos a magyar irodalom sajátságos helyzetéről mond, hogy azt „valamiféle különösen szívósan jelentkező [...] álszemérem jellemzi az érzékiség, az érzéken létező test megszövegesíthetőségét illetően” (98), még inkább érvényes megállapítás a magyar irodalomkritikáról, hiszen a test és annak érzéki tapasztalatai irodalmi műalkotásként csak meglehetősen szigorú, szűk korlátok között olvasód(hat)nak és értelmeződ(het)nek. Amiről itt szó van, az az irodalmi kánon férfiközpontúságának hagyománya, amelyen belül a testek a patriarchális rendszer szabályrendszere által meghatározva jelenhetnek csak meg, illetve amely kijelöli/megjelöli azokat az élesen körülhatárolt beszédmódokat, amelyeken keresztül a ‘női’ és a ‘férfi’ testek értelmeződhetnek. Az alapvető kérdés ebben a férfiközpontú irodalmi térben mozogva az, hogy ki hogyan beszélhet a testről, ki melyik testről beszélhet, mennyire lehet lemezteleníteni a testet a maga érzéseivel, érzékekkel, vágyakkal, akarásokkal, sebekkel, fájdalmakkal, hússal és vérral telt komplex valóságában, mennyire kell letakarni, szavakkal elfedni, a szimbolikus rendbe burkolni ezt a testiséget, amely a heteronormatív szempontok szerint működő patriarchális értékrend felől szabályozódik.

A Darabos Enikő által elemzett irodalmi szövegekben is ez a testekre vonatkozó heteronormatív szabályrendszer íródik meg vagy éppen íródik felül. A Szerző kritikái, bár kimondatlanul, mégis rávilágítanak arra, hogy a magyar irodalom kortárs szövegeiben az a heteroszexista szöveggeneráló erő működik, amelynek révén a férfi testek más elbírálás alá esnek, mint a női testek, s ahol a férfi testek többnyire valahogy felülemelkednek „a test minden állatias mocskán” (161), míg a női testek vagy az alpári nyelvet beszélő Évakká, vagy a „tisztán felmagasztosuló [...] természet-ősonyá”-vá (161), vagy állatként kezelt feleséggé redukálódnak (146), vagy „az érzékiség és a szépség kiismerhetetlenségének példázataként” (81) értelmeződnek. Ezzel párhuzamosan azonban azt is láthatjuk, hogy a kortárs magyar irodalmi térben megindult azoknak az idáig élesen körülhatárolt területeknek a felülbírálata, amelyek mint a patriarchális, de jelöletlen irodalom területe el voltak zárva a nők, mint irodalmi alkotók és mint irodalmi figurák elől. A női szexualitás és a női test nők által történő irodalmi megírása pontosan ilyen élesen körülhatárolt területnek számít. Ahogy az burkoltan Darabos elemzéseiből is kitűnik, a Rakovszky Zsuzsa, Bán Zsófia, Erdős Virág és Tompa Andrea írásainak sikerül szöveggeneráló motorrá tenniük a nők által megszólaltatott/megírt/megélt női szexualitást és a lemeztelenített női test minden látható és láthatatlan történéseit. Ezeknek a szövegeknek sikerül rámutatniuk a magyar irodalom és irodalomkritika diszkurzusának heteroszexualizáltságára és egyúttal megbontani annak hierarchiáját. Ugyanakkor csak burkoltan, mert bár Darabos Enikő érti, érzi a női és férfi

testekre nehezedő, a női és férfi testeket egyaránt gúzsba kötő hatalmi egyenlőtlenségeket, mégsem problematizálja „a szexuális reprezentációkba dermesztett 'engedelmes test'” kulturális konstrukcióját (98). Azok a kérdések, hogy melyik test engedelmes és melyik nem az, hogy kinek és mitől és hogyan lesz engedelmes ez a test, hogy milyen kulturális és társadalmi folyamatok, szabály- és értékrendszerek miatt marad meg engedelmesnek, s főleg hogy mi van, mi jöhet az engedelmesség után, sajnos kimondatlanok és megválaszolatlanok maradnak. Ha ezek a kérdések is bekerültek volna az érzéki létezés spektrumát faggató *Testmetaforák* kérdései közé, közelebb kerültünk volna Darabos célkitűzéséhez, a kortárs magyar irodalom hús-vér testéhez, illetve annak a szemléletmódnak az irodalmi és irodalmon túli leleplezéséhez, hogy „ebben a világban mindenki kissé hunyorogva néz a nőkre, és jobbra saját devianciáit látja beléjük” (224).

Tóth Andrea
Szégedi Tudományegyetem

Felhasznált irodalom

- Belsey, Catherine. 1995. „A szubjektum megszólítása.” *Helikon* 41 (1–2): 14–34.
- Butler, Judith. 2005. *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól.* Barát Erzsébet & Sándor Bea (Ford). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

KONFERENCIAFELHÍVÁSOK

NYIM 14. *Gender és szolidaritás: A feminista kritika és önszerveződés újragondolása.* TNT, Szegedi Tudományegyetem, 2018. szeptember 21–22. Összefoglaló beküldési határideje: **2018. június 15.** További [INFORMÁCIÓ](#).

MeCCSA 2019 *Continuity & Change – Media, Communications & Politics*, Stirling, Scotland, 2019. január 9-11. Összefoglaló beküldési határideje: **2018. június 15.** További [INFORMÁCIÓ](#).

On the Move: Migration and Diasporas, Estonian Literary Museum, Tartu, Észtország, 2018. november 28.–december 1. Összefoglaló beküldési határideje: **2018. június 15.** További [INFORMÁCIÓ](#).

The Politics of Listening, University of New South Wales, Sydney. 2018. november 29–30. Összefoglaló beküldési határideje: **2018. június 30.** További [INFORMÁCIÓ](#).

Endangered Bodies: Representing and Policing the Body in Western Popular Culture, University of Lisbon, Portugália, 2018. október 8–9. Összefoglaló beküldési határideje: **2018. július 31.** További [INFORMÁCIÓ](#).

FOLYÓIRAT- ÉS KÖTETFELHÍVÁSOK

Journal of Comparative Literature and Aesthetics különszáma „The Ethical Grounding and Instructional Value of Storytelling” címmel. 500 szavas összefoglalókat vár [Dr Xiana Sotelo](#) szerkesztőnek, beküldési határidő: **2018. július 1.** További [INFORMÁCIÓ](#).

A 2016-ban indult *Interdisciplinary Studies in Diasporas* sorozat kéziratokat vár. További [INFORMÁCIÓ](#).

Az *a/b: Auto/Biography Studies* különszáma „Migration, Exile, and Diaspora in Graphic Life Narratives” címmel. A teljes szöveg beküldési határideje: **2018. október 1.** További információ a különszám szerkesztőitől: [Nima Naghibi](#) és [Candida Rifkind](#).

SZABADON LETÖLTHETŐ E-SZÖVEGEK

Új antológia a Nordicomtól: Dagny Stuedahl & Vitus Vestergaard (szerk.): *Media Innovations and Design in Cultural Institutions*. A kötet letölthető [ITT](#).

SZERZŐINKRŐL

ACSÁDY JUDIT szociológus, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézetének tudományos főmunkatársa. Az ELTE-n magyar-angol és szociológia szakon szerzett diplomát. Posztgraduális képzésen Amszterdamban (University of Amsterdam, 1990-91) és Párizsban (EHSS 1995-96) tanult ösztöndíjasként. Doktori fokozatát 2005-ben védte meg, disszertációjának címe: „Emancipáció és identitás”. Fő kutatási területe a nemek társadalomtudománya, rendszerváltás utáni trendek, és társadalomtörténet, ezen belül a feminista mozgalmak története. Több nemzetközi kutatási projektben vett részt és vezetett hazai kutatásokat. Kutatási eredményeit rendszeresen közli, és konferenciákon ad elő. Az utóbbi években az ELTE-n, a Corvinus Egyetemen és a szegedi JGYTFK-n oktatott óraadóként. E-mail: Acsady.Judit@tk.mta.hu.

ADAMIK MÁRIA szociológus, tudományos főmunkatárs az ELTE Társadalomtudományi Karán. Kutatási területe a társadalompolitika, humányszolgáltatás, családszociológia, társadalmi nemek tudománya. nevéhez kötődik az egyetemi szociálpolitikai és szociális munkás képzések szervezése, kidolgozása, akkreditációja (1984-től), a Feminista Hálózat egyik alapítója 1990-ben, a Civil Ombudsnök Alapítvány telefonos szolgáltatásának működtetése (Nővonal 1991-1996), a Gender Studies Kutatóközpont megalapítása és szakirány akkreditációja az ELTE Szociológiai MA programjában, nemzetközi szociálpolitikai MA képzés curriculum-fejlesztése: Social Policy in Urban Areas MA (Amszterdam-PTE, IGYFK 2005–2008, ELTE 2008–2009). Elektronikusan elérhető publikációi: „Válság és humányszolgáltatás—globalizmus és gondoskodás,” in *Toldozgatás helyett. Műhelytanulmányok 5.* (2011); Adamik Mária & Nagy Janka Teodóra szerk. *Térség, közösség minőség* (szerk.) *Műhelytanulmányok 4.* (2011); „A gondoskodás ökonómiaja az államszocializmusban,” in Adamik Mária (szerk.) *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe* (2012); Számos tanulmánya jelent meg hazai és nemzetközi folyóiratokban, szerkesztett kötetekben. E-mail: mari.adamik@gmail.com.

BARÁT ERZSÉBET a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének docense. 2000 óta a Közép-európai Egyetem Társadalmi Nemek Tudománya Tanszékén vendégoktató. A 2009-ben indult új, két éves anglistika mester program gender szakirányának vezetője. Kutatási területe a

feminista kritikai elméletek, különösen a feminista és queer elméletek határterületei, az identitás relációs modelljei, a nyelv, hatalom és ideológia viszonya, valamint a szexualitás és nyelvhasználat kutatása. Alapító szerkesztője a [TNTeF: Interdiszciplináris E-folyóiratnak](#). 2005 óta szervezője a Szegeden évente megrendezésre kerülő gender konferenciának. Rendszeresen jelennek meg tanulmányai nemzetközi és magyar folyóiratokban, kötetekben. E-mail: zsazsa@lit.u-szeged.hu.

HIDASÍ JUDIT a Budapesti Gazdasági Egyetem professor emeritája. Alkalmazott nyelvész és kommunikáció professzor, japanológus, a távol-keleti tanulmányok és menedzsment kutatója és oktatója. 2001–2006 között a Kanda Idegen Nyelvek Egyetemén, továbbá a Waseda és a Shirayuri egyetemeken oktatott Japánban interkulturális kommunikációt és japán oktatásmetodikát. Nagyszámú könyv, tananyag és tanulmány szerzője magyar és idegen nyelveken az alkalmazott nyelvészet, interkulturális menedzsment és nemzetközi kommunikáció, gender tanulmányok és japanológia témakörében. Számos szakmai — nyelvészeti, kommunikációtudományi és társadalomtudományi — szervezet tagja idehaza és külföldön egyaránt. A nők és hatalom viszonyának tanulmányozására 2016-ban négy hónapot Taiwanon és 2017-ben két hónapot Japánban töltött. Főbb publikáció: *Interkulturális Kommunikáció* (Budapest: Scholar, 2004; 2008); „A womenomics Japánban,” in: Bolemant Lilla (szerk.), *Nőképek kisebbségben III.: Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről* (Pozsony; Nyitra: Phoenix PT, 2015, 64–68). E-mail: Hidasi.Judit@uni-bge.hu.

HÓDOSY ANNAMÁRIA magyar-angol és összehasonlító irodalomtudomány szakon végzett a Szegedi Tudományegyetemen. Tagja volt a posztstrukturalista irodalomtudományt Magyarországon népszerűsítő deKON csoportnak (1992–2004). PhD dolgozatát Shakespeare szonettjeiről írta 2001-ben. Fő kutatási területe a gender, a szexualitás és a retorika viszonya a premodernista irodalomban és a populáris filmben. Jelenleg ökokritikával és ökocinekritikával foglalkozik ökofeminista megközelítésben. Számos tanulmánya jelent meg a deKON Könyvekben, a *Literatura* és a *Tiszatáj* folyóiratokban, illetve az *Apertura. Film-Vizuális-Elmélet* és a TNTeF e-folyóiratokban. E-mail: hodosy.annamaria@gmail.com.

KOTHENCZ-TÖRÖK KATALIN a Szegedi Tudományegyetemen végzett szabad bölcsészet filmelmélet-filmtörténet alapszakon 2014-ben, majd vizuális kultúratudomány mesterszakon 2016-ban. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában az Irodalomelmélet és Vizuális kultúra doktori alprogram PhD-hallgatója.

Kutatási területe a kortárs nőkép vizsgálata a komplex narratívával rendelkező kortárs fikciós televíziós sorozatokban. E-mail: HidasiJudit@uni-bge.hu.

KOVÁTS ESZTER szociológiából BA, francia, német és politológia szakokon MA végzettséget szerzett. Az ELTÉ-n a politikatudományi doktori iskola hallgatója. 2009 óta a Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) munkatársa, 2012 óta vezeti a politikai alapítvány kelet-közép-európai genderprogramját. 2015-ben társszerkesztette a *Gender as Symbolic Glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe* című kötetet, amit a FES és a Foundation for European Progressive Studies adott ki. 2016-ban a *Solidarity in Struggle — Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*, 2017-ben a *The Future of the European Union – Feminist Perspectives from East-Central Europe* köteteket szerkesztett — mindkét, online is elérhető kötetet a FES adta ki. Legutóbbi publikációja a Brit Szociológiai Társaság online folyóiratában jelent meg 2018-ban „[Questioning consensuses — Right-wing populism, anti-populism and the threat of ‘gender ideology’](#)” *Sociological Research Online* (2018). E-mail: eszter.kovats@fesbp.hu.

PERINTFALVI RITA katolikus teológus, az ószövetségi tudományok doktora. Hittanár, kulturális és szociális manager, mentálhigiénés szakember, blogger és publicista. „Az együtt a jövőnkért! Vallások egy nyitottabb és inkluzívabb társadaloméért” című vallásközi projekt vezetője és a Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesületének elnöke. Jelenleg a Bécsi Egyetemen, Prof. Dr. Gerhard Marschütz vezetésével dolgozik habilitációs munkáján, melynek témája „A vallási és társadalmi kirekesztés különféle formáinak transzformációs lehetőségei teológiai szempontból”. A „gender-ideológia” diszkurzus vizsgálata szerves részét képezi ezen kutatásnak. E-mail: rita.perintfalvi@univie.ac.at.

SZŐKE DÁVID SÁNDOR a Szegedi Tudományegyetem PhD-hallgatója. Kutatási érdeklődése a modernista és a háború utáni angol és európai irodalom. Több hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást Iris Murdoch regényeiről, illetve publikált tanulmányt a Murdoch regényeiben és filozófiájában központi problémaként felmerülő trauma és emlékezet etikai kérdéseiről. Legutóbbi esszéje, „Identitáskeresés és szimbolikus kasztráció Iris Murdoch *A levágott fej* című regényében” 2016 júniusában jelent meg a *Tiszatáj Irodalmi Folyóiratban*. Jelenleg a németül beszélő zsidó irodalom és kultúra Murdoch korai regényeire tett hatásának kutatásán dolgozik. E-mail: beszelo86@gmail.com

TÓTH ANDREA, a Szegedi Tudományegyetem Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszékének tudományos segédmunkatársa. Tanulmányait a Szegedi Tudományegyetem angol, kommunikáció és szociológia szakjain végezte, ugyanitt 2017-ben védte meg doktori disszertációját az Irodalomtudományi Doktori Iskola Angol nyelvű irodalmak és kultúrák alprogramjában. Doktori tanulmányaihoz elnyerte a Balassi Intézet Doktori Ösztöndíját. Tagja a Társadalmi Nemek Tudománya (INT) Kutatócsoportnak. Fő tudományos érdeklődési és kutatási területe a nyugati feminista elméletek kelet-európai recepciója, a feminizmus mai magyarországi helyzetének vizsgálata, valamint a feminista és queer narratológia. E-mail: andretothie@gmail.com.

ZSADÁNYI EDIT habilitált egyetemi docens az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéken. A magyar irodalom és kultúra oktatója volt a Groningeni Egyetem Finnugor Tanszékén (2009–2014). Kutatási területei: női írók a huszadik században, modern és posztmodern magyar és amerikai próza, kultúraelméletek, nemek tudománya és narratív elméletek. Legfontosabb kötetei: *„Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő”*: Kulturális másóság feminista kritikai értelmezésben (Budapest: Balassi, 2017); *Gendered Narrative Subjectivity: Some Hungarian and American Women Writers* (Wien: Peter Lang, 2015); Hanneke Boode & Edit Zsadányi (eds.) *Gender Perspectives on Hungarian and Finnish Culture* (Maastricht: Shaker Publishing BV, 2011); *A másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* (Budapest: Ráció, 2006); *A csend retorikája: Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben* (Pozsony: Kalligram, 2001). E-mail: ezsadanyi@gmail.com.

ABSTRACTS

State-socialism — Women — Democratic Opposition

Acsády, Judit

Centre for Social Sciences, Sociology Institute, Hungarian Academy of Sciences

The Soviet-type policies of women's emancipation were established by the communist parties in the state socialist systems of the ex-Soviet block countries. Mostly driven by economic necessities, these regimes interpreted gender equality beyond political rights mostly as the access to full employment. Gendered inequalities, however, and gender discrimination and subordinating mechanisms persisted in all spheres of social life both in public and private life. The study explores how the primarily state-controlled and censored publications represented the issues of women's emancipation and gender relations and the question of how "secondary", uncontrolled samizdat publications of the small circles of dissident, oppositional intellectuals reflected on these issues. How did such oppositional groups formulate their feminist criticism towards the state-socialist establishment in Soviet block countries in the 1970s and 80s? The methodology of the search for the answers includes the reading of contemporary publications, samizdats, secondary literature about state-socialism, and mainly personal interviews by the author with ex-activists. The patriarchal, internal group dynamics of the dissident circles in the era of Kadarism in Hungary must have been among the reasons why - beyond a few feminist actions and initiatives - no movement and coherent understanding and criticism of state-socialist women's emancipation could be formulated within the democratic opposition.

“Gender” Quarantined in the Hungarian Public and Academic Discourses: Are we to free or leave it?

Adamik, Mária

ELTE, Budapest

We may have invested too much in the emergence, spread, and references to “gender” in Hungary. Yet, our actual achievements weighed up against those expectations seem very disappointing. What were those hopes and what has happened to them in the past three decades? In my paper, I try to provide an overview of the achievements as a point of departure for future research. The picture is a close-up in motion when compared with Zimmermann’s (2017) global historical perspective but seems productive and valid for reflecting on what should be taken into account here and now for the elegiac Hungarian history of “gender”. To explore the reasons, I shall address the politics of science and history of ideas, while knowing that our lived life entails the very intertwined relationships thereof.

The Atrocity Campaign against “Woman” by the “Angry Politician” in Defence of his Aggrieved Entitlements

Barát, Erzsébet

University of Szeged

Feminist research prioritizes the study of women’s lived life, “womanhood”, and female subjectivity. The focus is partly motivated by the intention to make up for the non-visibility or trivialization of women in the humanities and social sciences. Yet, in my analysis of the women and power nexus, I have decided to directly explore and expose “manhood” and “masculinity”. Instead of inferring the masculinist logic of power relations through its effects on women’s life, I focus on the struggles for regaining hegemonic masculinity that is one important aspect of the contemporary crisis of neoliberal capitalist society. To study the specificity of the strategic repair of the ideal form of masculinity (Raewyn W. Connell, 1987, 1995), I shall analyze the political discourse articulated by the Hungarian government in the media, drawing on Michael Kimmel’s (2013) work on the U.S. context. In contrast with Kimmel’s position, though, I shall point out that the anger of the Hungarian white man in response to his perceived and actual losses is not only characteristic of men who are or imagine themselves to be at the lower points of the scale but is predominantly voiced by the Hungarian political elite in the past ten years with an appeal to an imaginary “brotherhood” in a moral panic over losing his power. The higher his (imaginary) stake, the louder, the more concentrated, and the more unequivocal the order of the arrogant discourse of centralization.

Women and Power in Japan and Taiwan

Hidasi, Judit

Budapesti Gazdasági Egyetem

It is assumed that part of today's societal difficulties, uncertainties, and crisis in countries of East Asia can be attributed among other factors to the impact of globalization on societal values. Gender roles in society are undergoing significant changes in economically well performing and technologically highly developed countries like Japan and Taiwan. In both countries, the strong heritage of Confucian values notwithstanding, Taiwan seems to perform better than Japan in terms of modernization in terms of gender equality. The study aims to offer some explanations about the diverse, evolving processes of gender empowerment in Taiwan and in Japan. The differing status quo of women in Japan in contrast with that of Taiwan will be attributed to the difference in approaches to female empowerment — depending on the top-down and bottom-up strategy patterns.

Bitch Training: From Makeover Films to Postfeminist Werewolf Movies

Annamária. Hódosy

University of Szeged

Since the werewolf is a monster that traditionally takes an animal form cyclically during a full moon, in the case of female subjects the transformation is quite obviously linked to the menstruation cycle and, therefore, to the initiation to female sexuality. Although werewolves are associated with excessive violence and promiscuous desire that once were the prerequisites of manliness, the “she-wolf” films analyzed here can be seen as special versions of “makeover” films, where the attributes of the traditional werewolf-change become the signs or at least evoke the phenomenon of “postfeminist” female subjectivity that can be criticized from a Foucauldian point of view. The study demonstrates that being a werewolf is a handy symbol of the contemporary “up for it” female sexual subjectivities that appear to impose new individualized neo-liberal discourses, regulating the subjects through an internalization of regimes of disciplinary power.

Sisterhood: The Formation of the Postfamilial Family in *Big Little Lies*

Kothencz-Török, Katalin

University of Szeged

The family has been a dominant agent for television series since the first soap operas in which the family functioned as a significant setting. Although the genre and themes of the series move within a much wider spectrum today, the characters' families and their private spheres remain indispensable elements in fictional television series. *Big Little Lies* represents many contemporary family types, but as a new element, the protagonists are only able to run a working family if they come together in a new arrangement, beyond the traditional (certified) blood tie, in the postfamilial family based on their sisterhood bond.

The Relevance of the Debates of the English Speaking Countries in the Mobilization of the Hungarian Government Referring to “Gender Ideology” and in Overcoming False Dichotomies

Kováts, Eszter

Eötvös Loránd University, Budapest

The paper attempts to describe the link between the predominantly right-wing or conservative opposition to “gender ideology” in most European countries, and increasingly in Africa and Latin America, *and* the current occurrences of progressive feminist, LGBTQ. and anti-racist activism in mainly English-speaking countries. I argue that if we take this link seriously, it leads to the necessity to overcome widely shared interpretations such as that the mobilizations against the perceived threat of “gender ideology” would be the actualization of an already prepared and elaborated discourse devoid of real life reference that was prepared decades ago and/or a new form of antifeminism and/or a backlash against achieved levels of gender or LGBTQ equality and against further developments to a more fully realized equality. Rather than a dichotomous understanding of being pro- or against equality, we need a framework which can also accommodate the current occurrences of social justice activism; the global power processes that these equality struggles are embedded in; and liberal, Marxist. and feminist critiques of these

new trends. My argumentation relies on the analysis of the propaganda of the Hungarian government against the new MA specialization of Gender Studies at ELTE University and against the Istanbul Convention in 2017.

Flirtation between Religious Fundamentalism and Political Authoritarianism and Their Influence on the Anti-Gender Attacks and the Attacks on Human Rights

Perintfalvi, Rita

University of Vienna

In this essay, I analyze a transnational phenomenon in the form that it is currently taking in Eastern and Central Europe, and particularly in Hungary, at the root of which is a combination of a fundamentalist religious worldview and political authoritarianism. Christian fundamentalism is basically a panic reaction to the individualism and pluralism of the modern age and takes ever newer forms both in Church and theological thought and in current political events. One of its particular forms in the present day is the culture war against gender, which has become an almost global phenomenon. In this analysis, I show that the war against gender is not only a classic backlash that threatens gender and LGBTQ equality but a challenge to the political consensus on human rights protection that has been the prevalent political norm in Europe since the Second World War; and thus, is of a major concern to the European Union and to European democracy in general now.

“Can the Subaltern Speak?”: Subaltern Studies and Zsuzsa Rakovszky’s *The Year of the Falling Star*

Zsadányi, Edit

Eötvös Loránd University

Analyzing Zsuzsa Rakovszky’s novel *A hullócsillag éve* [*The Year of the Falling Star*], I intend to relate to Gayatri Chakravorty Spivak’s ideas on the difficulties of representing disempowered people, in other words, representing the subaltern. According to Spivak’s provocative and inspiring arguments, the

subaltern cannot speak the language of the dominant discourse. I wish to develop this argument and will illustrate that the complex narrative structure of the novel involving the reader's constant participation in the child's narration *can* give voice to the subaltern. I also argue that the novel initiates an interactive relation with the reader in which one can experience the subaltern position in a dictatorial situation. In the first part of my paper, I will focus on the theoretical and narratological problem of representing subordinated figures. The second part consists of the analysis of the novel, concentrating on the focalization and the storytelling of the child figure.